

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan YENİÇİRAK

BURSA - 2014

U.Ü. S.B.E.
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan
YENİÇİRAK

BURSA
2014

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan YENİÇİRAK

Danışman:

Prof. Dr. Feridun YILMAZ

BURSA - 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda .....
numaralı ..... 'nın
hazırladığı
“
.....
...” konulu ..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../ 20.... günü ..... - .....saatleri
arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... (başarılı/başarısız) olduğuna .....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hasan YENİÇIRAK

Üniversite : Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Sosyoloji

Bilim Dalı : Sosyoloji

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : VII+125

Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 20.....

Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Feridun YILMAZ

GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ

Bu tezde, ilk olarak dünya sistemi-modern dünya sistemi tartışması yapılacaktır. Bu tartışma içerisinde kapitalist dünya ekonomisinin temel özellikleri incelenecek ve bu özellikler dünya sistemi-modern dünya sistemi tartışması içerisinde değerlendirilecektir. Bu tartışmadan sonra Arrighi çerçevesinde kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Bu bağlamda sermaye birikiminin, merkez çevre ilişkisinin, hegemonyanın, maddi-mali genişleme aşamalarının kapitalist dünya ekonomisi ile ilişkisi incelenecektir. Ayrıca hegemonik dönüşümün nedenleri ve bu nedenlerin nasıl oluştuğu sorularına Arrighi kontekstinde yanıt aranacaktır. Bu doğrultuda yeni kapitalist düzendeki hegemonik aday olan Çin incelenecektir. Bu tezde ayrıca, kapitalist sistemin tarihsel süreç içerisindeki bunalımları, bunalımın nedenleri ve bunalımlar sonucu ortaya çıkan sistem karşıtı hareketlerin “özgürlük” mücadelesi incelenecektir. Böylece kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel gelişimi yanısıra, kapitalist sistemin bugünü ve yarını üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Dünya Sistemi, Modern Dünya Sistemi (Kapitalist Dünya Ekonomisi), Maddi-Mali Genişleme, Hegemonya, Sistem Karşıtı Hareketler, Özgürlük

ABSTRACT

Name and Surname :Hasan YENİÇIRAK
University :Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Sociology
Branch : Sociology
Degree Awarded : Master
Page Number : VII+125
Degree Date : .../.../ 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Feridun YILMAZ

GIOVANNI ARRIGHI AND CAPITALIST WORLD ECONOMY

In this thesis, firstly, debate of world system-modern world system will be made. Within this discussing, basic properties of the capitalist world economy will be examined, and these properties will be assessed within debate of world system-modern world system. After this discussing, historical development of capitalist world economy will be dealt with in the Arrighi's context. In this sense, relationship with capitalist world economy of capital accumulation, core-periphery relationship, hegemony, stages of material- fiscal expansion will be examined. Besides, causes of hegemonic transformation and questions of how these causes are consist will be sought to answer in the context of Arrighi. China which is hegemonic candidate in the new capitalist system will be analysed in this direction. In this thesis, besides, crisis of capitalist system in the historical process, causes of crisis, struggle for freedom anti-systemic movements which is generated as result of crisis will be investigated. Thus, assessment about today and future of capitalist system as well as historical progress of capitalist world economy will be made

Keywords:

World System, Modern World System (Capitalist World Economy), Material- Fiscal Expansion, Hegemony, Anti-systemic Movements, Liberty

ÖNSÖZ

Bugün doğrudan ya da dolaylı olarak bireylerin başka bireylere, ülkelerin başka ülkelere bağlı olduğu bir dünya düzeninde yaşamaktayız. Asya’da, Amerika’da ya da dünyanın merkez yerlerinde gerçekleşen herhangi bir olay bu ülkelerden haberi olmayan insanların, bu ülkelerle hiç bir iletişime geçmeyen ülkelerin üzerinde etkileri vardır. Ortaya çıktığı zamanlarda büyük dünyada küçük bir bölgeyi kapsayan kapitalist sistem, günümüze kadar gelişerek küçük dünyayı kapsayan büyük bir bölge haline gelmiştir. Bu çalışma, kapitalizmin gelişimi üzerine var olan incelemelere ek olarak, Giovanni Arrighi çerçevesinde kapitalizmin tarihsel gelişimi, geçirdiği aşamaları, bugünü ve yarını üzerine farklı bir değerlendirme sunmaktadır.

Bu amaçla tartışmamızın birinci bölümünde kapitalist dünya ekonomisi, ve diğer dünya sistemleri tartışması yapıp, kapitalist dünya ekonomisinin temel özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde, Arrighi’den hareketle kapitalist dünya ekonomisinin farklı bir değerlendirilmesi sunulmuştur. Bu değerlendirme içerisinde kapitalist sistemin gelişiminde etkili olan faktörlerin birbirleriyle ilişkileri değerlendirilip, kapitalist sistemin tarihsel gelişimi ele alınmış ve kapitalist sistemin bugünkü yapısı değerlendirilmiştir. Son bölümde, kapitalist sistemin tarih içerisindeki karşılaştığı bunalımlar ele alınarak, kapitalist sistemin ortadan kaldırılması adına sistem karşıtı hareketlerin mücadelesi incelenmiştir.

Bursaya geldiğim ilk günden beri, tez çalışmamın yanısıra akademik yaşamımın farklı kısımlarında da yalnızca akademik-entellektüel birikimleri ile değil aynı zamanda yaklaşımlarındaki sıcaklıkla sabrını esirgemeksizin hatalarımı minimize etmemde beni her zaman destekleyen hocam Prof. Dr. Feridun YILMAZ’a şükranlarımı sunuyorum. Bizlere her konudan yardımcı olan bölüm başkanı Prof. Dr. Hüsametdin ARSLAN’a çok teşekkür ediyorum. Tezin manevi yorgunluğunun altından kalkmamda gerek somut yardımları gerekse manevi destekleriyle katkıda bulunan bölümdeki akademisyen arkadaşlarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Son olarak, bana olan inançlarını hiçbir zaman kaybetmeyen, desteklerini esirgemeyen, borcumu hiçbir zaman ödeyemeyeceğim tüm ailem ve dostlarıma minnettarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SİSTEMİ ÜZERİNE GENEL BİR İNCELEME.....9

1.1 DÜNYA SİSTEMLERİNE BAKIŞ AÇILARI.....	9
1.2. Andre Gunder Frank ve Dünya Sistemi.....	13
1.2.1 Sermaye Birikim Süreci.....	13
1.2.2 Merkez- Çevre İlişkisi.....	14
1.2.3 Hegemonya ve Rekabet.....	16
1.2.4 Ekonomik Çevrimler (A evresi- B evresi).....	20
1.3 Wallerstein ve Modern Dünya Sistemi.....	25
1.3.1 Modern Dünya Sisteminin Temelleri.....	27
1.3.1.1 Proleterleşme ve Artı Değer.....	28
1.3.1.2 Devlet- Kapitalizm İlişkisi.....	30
1.3.1.3 Merkez- Periferi İlişkisi.....	36
1.3.1.4 Kondratieff Safhalar.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ 42

2.1 KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİN TEMELLERİ: MADDİ GENİŞLEME- MALİ GENİŞLEME.....	44
2.1.1 Modern Dünya Sisteminde Hegemonya.....	46

2.1.1.1 Hegemonya Değişimi Olarak Savaşlar.....	51
2.1.2 Kapitalist Dünya Ekonomisinin Genişleme Süreci.....	54
2.1.3 Modern Dünya Sisteminin Değişen Yüzü: Merkantilizmden Emperyalizme Geçiş.....	57
2.2 MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN DOĞUŞU.....	59
2.2.1 Kapitalist Sistemde Birinci Merkez: Ceneviz Rejimi.....	60
2.2.1.1 Nüfus- Kapitalizm İlişkisi.....	62
2.2.1.2 “Moda” Üzerinden Kapitalist Sistem ve Ceneviz Rejimi.....	65
2.2.1.3 İtalyan Kent Devletlerinde Finansal Özellikler.....	67
2.2.2 Kapitalist Sistemde İkinci Merkez: Hollanda Hegemonyası.....	71
2.2.2.1 Yeni Antrepo Olarak Amsterdam.....	74
2.2.2.2 Hollanda Hegemonyasında Mali Özellikler.....	76
2.2.3 Kapitalist Sistemde Üçüncü Merkez: İngiltere Hegemonyası.....	77
2.2.3.1 İngiltere Hegemonyasının Yükselişi.....	78
2.2.3.2 Yeni Merkeze Doğru: İngiltere- Fransa Mücadelesi.....	80
2.2.3.3 İngiltere Hegemonyasının Düşüşü.....	85
2.2.4 Kapitalist Sistemde Dördüncü Merkez: ABD Hegemonyası.....	86
2.2.4.1 Amerikan Hegemonyasının Yükselişi.....	89
2.2.4.2 Amerikan Hegemonyasının Düşüşü.....	91
2.3 KAPİTALİST SİSTEMDE MUHTEMEL HEGEMONYA: ÇİN.....	94
2.3.1 Çin’in Yükselişi.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARRIGHI VE MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI.....	99
3.1 SİSTEMİN DEVRİLMESİ VE ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİ.....	99
3.1.1 Kapitalist Sistemin Bunalımı.....	101
3.1.2 Sistem Karşıtı Hareketler.....	104

3.1.3 Sistem Karşıtı Hareketler Açısından Devlet Aygıtı.....	105
3.1.4 Yeni Sistem Karşıtı Hareketler: 1968 Devrimi.....	106
3.1.5 Sistem Karşıtı Hareketlerin Sonuçları.....	108
SONUÇ.....	113
KAYNAKLAR.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMA

<i>A.g.e</i>	: Adı geçen eser
<i>A.g.m</i>	: Adı geçen makale
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>C</i>	: Cilt
<i>ev.</i>	: Çeviren
<i>Der.</i>	: Derleyen
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>s</i>	: Sayfa
<i>p</i>	: page (sayfa)
<i>S</i>	: Sayı

GİRİŞ

İnsan nedir sorusuna pek çok farklı cevaplar verilmiştir. Ancak herşeyi kapsayan tek bir tanım mevcut değildir. İnsanın pek çok nitelikleri vardır ve bu nitelikler onu farklılaştırmaktadır. İnsanın pek çok özelliklerinden biri de alet üretmesidir. Kültür ve medeniyetin oluşması açısından bakıldığında insanın alet üreten özelliği önemli bir değere sahiptir. İnsanlar araçlar üreterek ve zaman içerisinde bu araçları geliştirerek varlığını devam ettirmeye çalışmış ve büyümüştür. İhtiyaçlar sürekli artmıştır ve insanlar ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamamıştır. Bundan dolayı diğer insanlara ihtiyaç duymuştur. Alet yapmayı, ev kurmayı insan tek başına değil, öbür insanlarla birlikte, onlarla el ele vererek öğrenmiştir.¹ Böylece insanlar tarih boyunca sürekli etkileşim halinde olmuştur. İnsanların sürekli olarak birbirlerine ihtiyaç duyması etkileşimin süreklilik kazanmasını sağlamıştır. İnsanların birbirlerine duyduğu ihtiyaç, varlığını devam ettirebilmeleri adına bir bakımdan ekonomik nitelik taşımaktadır. Çünkü daha çok iş çıkarabilmek için, bir iş bölümü gerekir.² Kendi üretemediği, elinde bulunduramadığı malları diğer insanlardan temin etmeye çalışmıştır. Üretim ve iş bölümü insanları zorunlu olarak mübadeleye mahkum etmiştir.³ Bu sebeple mübadeleye girmişlerdir. Süreç içerisinde küçük pazarlar oluşmuştur. İlk olarak küçük topluluklarca başlayan bu mübadele biçimi ve mübadelenin alanı zaman içerisinde büyümüştür. Topluluk alanı genişledikçe, insanların ihtiyaçları artmış ve mübadele alanının etkisi ve derecesi genişlemiştir. Toplulukların artmasıyla sadece bireyler değil, aynı zamanda topluluk grupları da birbirine bağlı kılınmıştır. Bu yapı zaman içerisinde genişleyerek devam etmiştir. İnsanlığın ve grupların etkileşime girmesi aynı zamanda onların birbiri üzerindeki etki derecesini de artırmıştır ve birbirlerine bağımlı kılmıştır. Zaman içerisinde güçlenen bu yapı çeşitli formlara bürünerek günümüzde tüm dünyayı kaplamıştır. Dünya bu yapı içerisinde şekillenmiştir. Bugün dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olay, farklı yerlerde etkisini hissettirmektedir.

---

¹ M. İlin- E. Segal, İnsan Nasıl İnsan Oldu, çev. Ahmet Zekeriya, çev. Ahmet Zekerya, 17. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 18

² M. İlin- E. Segal, a.g.e., s. 24

³ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, 1993, s. 12

Tarih boyunca insanlar arasındaki bu bağımlılık ilişkisi sürekli olarak var olmuştur. Zaman içerisinde bu ilişkiler farklı formlar almıştır. Farklı formlar alan bu ilişkiler sosyal bilimciler tarafından incelenmiştir. Ancak sosyal bilimlerde dünyayı şekillendiren, insanları birbirlerine bağımlı kılan bu yapının tanımı ve kendisi noktasında bir takım fikir ayrılıkları olmuştur. Bazı sosyal bilimciler bu yapıyı açıklamak için sistem kavramına başvurmuşlardır. Bu sistem, dünyayı şekillendiren insanlar, topluluklar, imparatorluklar ve devletler arasındaki ilişkileri yönlendiren bir sistemdir. Bu sistemin içeriği noktasında bir takım tartışmalar olmuştur. Bir yandan, ilişkileri yönlendiren temel etkenlerin sürekli olarak aynı kaldığı görüşü hakimdir. Bu bağlamda tek bir dünya sistemi vardır ve her dönemde aynı temel özellikler sergilenmektedir. Bunun karşısında ise dünya tarihinde pek çok sistemin var olduğu iddia edilmiştir. Tüm farklı sistemler içerik olarak birbirinden farklıdır. Bu tez de sosyal bilimlerde ki bu fikir ayrılıkları üzerinde durulmuş ve hakim görüş olan kapitalist sistem, Giovanni Arrighi çerçevesinde incelenmiştir.

Dünya tarihinde farklı sistemler var olmuştur. Her sistem birbiriyle bağlantılı şekilde özellikler kazanmıştır. Bu bakımdan incelendiğinde kapitalist sistemin ortaya çıkması ve incelenmesine 16. yy' dan değil, ortaçağ döneminden itibaren başlanması gerekmektedir.⁴ Kapitalizm ekonomik temelli ekonomik politik bir sistemdir. Kapitalizmin temelini oluşturan en başat nokta ekonomidir. Ekonomik karakterli kapitalist sistem ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu sistem süreç içerisinde buradan dünyanın diğer bölgelerine doğru yayılmıştır. Kapitalist dünya sistemi genişledikçe dünya küçülmeye başlamıştır. Sisteme entegre olanlar birbirlerine bağımlı hale gelmiştir. Kapitalist sistem bir potadır ve sisteme dahil olanlar bu pota içerisinde erimektedir.

Bireyler, gruplar, topluluklar, devletler arasındaki ilişkiler bu sistem temelinde gerçekleşmektedir. Bireylerin, devletlerin, bireyler arasındaki ilişkileri ve devletler arasındaki ilişkileri dizayn edenin ne olduğu noktasında pek çok farklı tanım yapılabilir. Bu tanım ayrıca dönemden döneme değişkenlik de gösterebilir. Ancak kapitalist dünya sistemine girişle birlikte, bu ilişkileri dizayn edenin ne olduğu noktasında en kapsayıcı tanım ekonomi olmuştur.

---

⁴Moore J.r. Barrington Moore, Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2012, s.31

Ortaçağ döneminin etkisi ve feodalizmin gücünü kaybetmeye başladığı anlarda kapitalist sistemin ortaya çıkması için şartlar hazırlanmıştır. Feodalizmin dönemin ihtiyaçlarını karşılayamaması ve her yeri etkileyen bir sistem olmayışı, yeni bir sistem olan kapitalizmin ortaya çıkışı için şartları hazırlamıştır. İlk tohumları Kuzey İtalyan kent devletlerinde atılan kapitalist sistem, burada kendi iskeletini oluşturmuştur. Kapitalist sistemin temel özelliklerini burada görülmüştür. Özellikle kapitalist sistemin temeli olan ekonomik özellikler burada sergilenmeye başlanmıştır.⁵

Kapitalizmin tarihsel olarak ortaya çıkışı feodal sistemin içinde başlamış ve zaman içerisinde etki alanını genişletmiştir. Kapitalizm temelde ekonomi olan ekonomi-politik bir sistemdir. Kapitalizmin ayırıcı özelliği ekonomi alanında yatmaktadır. Ancak kapitalist sistemin yayılmacı anlayışı, kapitalist sistemin başka bir özelliğe sahip olmasını gerektirmiştir. Sermaye sahibi ancak kendi sınırları içerisinde sermayesini ve “artı” değerini üretmekte özgürdür. “Artı” değer dışa açılmayı gerektirmektedir. Bu dışa açılımı sağlayacak olan nokta ise kapitalizmin politik kısmıdır.

Kapitalist dünya ekonomisinin büyümesinde ve genişlemesinde temel etken olan sermayenin artı değer üretmesi ve bu şekilde dışa açılma süreci ulus devletlerle bağlantılıdır. Kapitalist sistemin gelişimi ve devamlılığı ulus devletleriyle etkili bir şekilde devam etmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkması ekonomi-politik bir sistem olan kapitalist sistemin politik kısmını oluşturmaktadır. Kapitalist sistemin politik yapısı sermayenin sürekliliğinin güvencesini sağlamıştır. “artı” değer kapitalizmin ekonomik yapısını oluştururken, bu üretilen “artı” değer yeni bir “artı” değer yaratması ve böylece “artı” değer zincirinin oluşturulması kapitalizmin politik yapısıdır. Bu bağlamda ulus devletler kapitalist sistemin en önemli birleşenlerinden olup, kapitalizmin gelişimi ve modern devletlerin yükselişi arasında bir bağlantı oluşmaktadır. Ulus devletler özellikle tekelleşme oluşturarak kapitalist sistemde kendisini hissettirmektedir. Ancak daha önemlisi olarak, kapitalizm, ulus devletlerin dışa açılımıyla daha da büyümüştür, etki derecesini hissettirmiştir. Ulus devletlerin dışa açılması, emperyalizmin gelişmesi ve bağlantılı olarak kapitalist sistemin gelişimi böylece her yere yayılmıştır. Kapitalist sistem her bölgeye nüfuz ederek, nüfuz ettiği bölgeleri tek bir pota altında eritmiştir, bu bölgeleri birbirine bağımlı kılmıştır.

---

⁵ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. II, ss. 35-36

Kapitalist ekonomik sistem ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, daha sonra ulus devletlerin ortaya çıkışıyla etki alanını daha da genişletmiştir. 16. yy'da Osmanlı-İran- Asya- Rusya bölgeleri haricinde etkisini diğer bölgelerde göstermiştir. Ancak kapitalist sistemin nüfuz alanı sürekli olarak genişlemiş ve süreç içerisinde Osmanlı-İran-Asya ve Rusya'yı kendi potasına katmıştır.⁶ Asya bölgesi kapitalist sistemin gelişiminde etkili rol oynamıştır. Özellikle Çin ve Hindistan doğrudan olarak Avrupa'da kapitalist sistemin gelişiminde çok önemli rol oynamıştır. Avrupa kapitalist sistemi oluşturma esnasında Çin ve Hindistan'dan önemli ölçüde faydalanmıştır.⁷ Kendi temellerini sağlam bir şekilde attıktan sonra Asya bölgesi kapitalist sisteme entegre edilmiştir. Böylece alanını daha da genişleten kapitalist dünya sistemi günümüzde tüm dünyaya yayılmıştır.

Tarih boyunca var olan ve günümüzde tüm yer küreyi kaplayan bu bağımlılık ilişkisinin nasıl bir formu olduğu sosyal bilimlerde tartışılmıştır. Bu ilişki biçiminin tarih boyunca tek bir forma büründüğü ve pek çok formunun var olduğu noktada fikir ayrılığı vardır. Hakim olan iki görüşten biri Andre Gunder Frank'ın önderlik yaptığı tek bir dünya sistemi anlayışı, diğeri ise Immanuel Wallerstein ve Giovanni Arrighi'nin önderlik ettiği kapitalist dünya ekonomisi anlayışı. Bu tez sosyal bilimlerde var olan bu tartışma üzerine Giovanni Arrighi çerçevesinde bir inceleme niteliği taşımaktadır.

Yukarıda ifade edildiği mübadele ilişkisi tarih boyunca hiçbir zaman sahneden inmemiştir. Sürekli biçimde kendini geliştirerek var olmuştur. Bunun temelinde ise "artı" değer kavramı yatmaktadır. Tartışmanın temelinde yatan nokta artı değer kavramı ve sınırsız sermaye birikimidir. Kapitalist dünya ekonomisi savunucuları, dünyanın 16. yüzyıldan itibaren farklı bir sisteme geçtiği iddia etmişlerdir. Kapitalist dünya ekonomisi anlayışında tüm tarih boyunca mübadele alanı oluşmuştur, ancak bu mübadele alanı tek bir forma sahip değildir, aksine bunlar sürekli farklı formlar kazanmıştır. 16. yüzyıl yeni bir forma geçiş yüzyılıdır. 16. yüzyılda dünya yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu yüzyılda bağımlılık ilişkisi daha önceki formlardan farklı olarak yeni bir dizayn ve düzen kazanmıştır. Bu yeni dünyanın yeni formu ise kapitalist dünya ekonomisidir.

---

⁶ Bkz. Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi*, C. III, çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 143-205

⁷ Giovanni Arrighi, "The World According to Andre Gunder Frank", **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 22, No. 3 (1999), s. 329

Kapitalist dünya ekonomisinin savunucularından olan Wallerstein'e göre 16. yüzyıldan önce pek çok dünya ekonomileri vardır. Modern dünya sistemi ise, önceki dünya ekonomileri formlarından farklı bir şekilde kapitalist bir dünya ekonomisidir.⁸ Kapitalist dünya ekonomisi, daha önceki ekonomi dünyalarına benzememektedir.

Kapitalist dünya ekonomisini, kendisini diğer dünya ekonomilerinden farklılaştırdıktan sonra modern dünya sistemcileri arasında kapitalist sisteminin ortaya çıkış tarihi noktasında fikir ayrılıkları başlamıştır. Giovanni Arrighi bu noktada kendini diğer modern dünya sistemcilerinden farklılaştırmıştır.

Bu tez genel anlamda modern dünya sistemi- dünya sistemi tartışması üzerine bir inceleme olup kapitalist dünya ekonomisinin Giovanni Arrighi açısından diğer modern dünya sistemi kuramcılarından farklı olarak değerlendirilişi üzerinedir. Modern dünya sistemi- dünya sistemi tartışmasında ilk olarak bu tartışma üzerine yapılan bir takım fikirler incelenmiştir. Modern dünya sistemi savunucuları ve tek bir dünya sistemi savunucuları tartışmanın iki öznesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda modern dünya sistemi savunucuları olan Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Fernand Braudel, Samir Amin ve Janet Abu-Lughod'un görüşlerine yer verilmiştir. Tartışmanın diğer kısmında ise tek bir dünya sistemi var olduğunu iddia eden Andre Gunder Frank, Chase-Dunn ve Wilkingson'un görüşlerine yer verilmiştir.

Modern dünya sistemi- dünya sistemi tartışması yapıldıktan sonra, Frank'ın tek bir dünya sisteminin var olduğunu düşüncesinin altında yatan etmenler tartışılmıştır. Frank, modern dünya sistemine özgü kabul edilen bu özelliklerin, 16. yüzyıl öncesinde de var olduğunu iddia etmiştir. Bu doğrultuda kapitalist sistemin özellikleri olarak kabul edilen sınırsız sermaye birikim süreci, merkez- çevre ilişkisi, ve hegemonya süreci, Frank'ın bakış açısından 16. yüzyıldan daha geri tarihlere doğru bir incelemesi yapılmıştır. Frank bu incelemeyi milattan önce 1500-2000 tarihlere kadar geri götürmüştür.

Kapitalist sistemin ortaya çıkışı feodal sistemin içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kapitalist sistemin ortaya çıkışında aynı zamanda feodal dönemde meydana gelen salgın ve vebaların etkisinde büyüktür. Bu bağlamda tartışmanın ikinci kısmında ilk olarak temelde Wallerstein'den hareketle Theda Skocpol ve Maurice Dobb

---

⁸ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 33-34

çerçevesinde kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkışı ve bunun feodal sistemin çöküşü bağlamında bir incelemesi yapılmıştır.

Kapitalist sisteminin ortaya çıkış süreci incelendikten sonra, kapitalist dünya ekonomisinin temelini oluşturan proleterleşme ve artı ürün süreci işlenmiştir. Bu bağlamda feodal sistemdeki artı ürün ile kapitalist sistemdeki artı ürün arasındaki işlevsel farklılığı ele alınmıştır. Bu nokta özellikle Hirschman tarafından kapitalist zihniyet açısından incelenmiştir. Aynı zamanda modern dünya sisteminin temelleri Sombart, Mandel, Luxemburg tarafından incelenmiştir.

Kapitalizmin gelişim süreci ile ulus devletlerin gelişim süreci paralel olmuştur. Ulus devletler özellikle tekeller yaratarak kapitalist sistemin gelişmesinde etkili rol oynamıştır. Ulus devletlerin kapitalist sistemde etkisi araştırılırken, aynı zamanda ulus devlet- imparatorluk arasındaki farklar Wallerstein, Braudel, Modolski çerçevesinde incelenmiştir. Böylece ulus devlet- imparatorluk tartışması temelinde kapitalist dünya ekonomisinin diğer dünya ekonomilerinden farkı ortaya konulmuştur.

Kapitalist sistemin genişleme süreci tek bir çizgide doğrusal olarak ilerlememektedir. Sistemin devamlılığını sağlayan merkez- çevre ilişkisinde özneler sürekli olarak değişim aşamasındadır. Kapitalist sistemde öznelerin yer değişim süreci sistemin dalgalanmaları olarak değerlendirilmektedir. Kondratief safhaları olarak bilinen dalgalanma merkez- çevredeki öznelerin değişimini getirmektedir. Birinci bölümün son kısmında kapitalist sistemdeki kondratief aşamaları incelenmiştir.

Kapitalist dünya ekonomisinin tek bir dünya sistemden farkını belirledikten sonra, çalışmanın ikinci bölümünde Arrighi açısından modern dünya sistemi değerlendirilmiştir. Diğer modern dünya sistemcilerden farklı olarak, Arrighi kapitalist dünya ekonomisini farklı boyutlarla incelemiştir. Arrighi'nin modern dünya sistemi incelemesi üç noktada değerlendirilmiştir. İlk olarak, Arrighi kapitalist dünya ekonomisini maddi genişleme- mali genişleme süreçleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Kapitalist dünya sistemi hegemonik çevrimlerden oluşmuştur. Her hegemonik dönem kendi içerisinde maddi genişleme ve finansal genişleme safhalarını içermektedir. Kapitalist dünya ekonomisine yön veren dört hegemonik dönem yaşanmıştır. İkinci bölümün ilk kısmında Arrighi'nin bu hegemonik dönemlerin maddi ve finansal genişleme incelemesine yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Kuzey İtalyan kent devletlerinden başlamak üzere, sırasıyla Hollanda hegemonyası,

Britanya hegemonyası ve ABD hegemonyasını maddi genişleme ve finansal genişlemenin Arrighi açısından ele alınışı incelenmiştir.

Modern dünya sistemcileri arasında kapitalizmin çıkış tarihi ve temellerinin atılması noktasında fikir ayrılıkları vardır. Çalışmanın ikinci bölümünde değinilen ikinci nokta modern dünya sistemin ne zaman ortaya çıktığı ve temellerinin nasıl atıldığıdır. Arrighi, modern dünya sisteminin temellerini 14-15. yüzyılda Kuzey İtalyan kent devletlerinde aramıştır. Bu çerçevede Arrighi'nin İtalyan Kent devletlerine yönelişini Braudel ve Janet Abu-Lughod'la bağlantılı olarak incelenmiştir. Kapitalist sistemin temellerinin İtalya'da yeşerdiğinin Arrighi bağlamında incelenmesi verilmiştir.

Modern dünya sisteminin Arrighi açısından yorumlanması ele alınırken, kapitalist sistemin gelişiminde etkili olan diğer faktörler de incelenmiştir. Arrighi'nin İtalyan kent devletlerine vurgusunda özellikle kentlerin gelişimin kapitalist sistemin gelişiminde oynadığı etkin rolü Henri Pirenne, Franco Spinelli, Fernand Braudel ve Sombart'ın görüşleriyle desteklenmiştir.

Kentlerin gelişmişlik düzeyi- kapitalizm ilişkisinin yanında, kapitalizmin nüfus ile ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda özellikle Malthus'tan yararlanarak ikisi arasındaki karşılıklı etki derecesi incelenmiştir. Aynı zamanda, kapitalist sistemin savaş- antlaşma ilişkisi incelenmiştir. Savaş- antlaşmaların kapitalist sistemde hegemonyanın nasıl somutlaştırma işlevi gördüğü ele alınmış ve bu Arrighi çerçevesinde kapitalist dönemdeki tüm hegemonya dönemleri ile değerlendirilmiştir.

Hegemonik değişimler beraberinde maddi- finansal genişleme araçlarını da değiştirmiştir. Bu bağlamda, dört hegemonik değişim incelenmesi ile birlikte bu dört hegemonya dönemindeki maddi ve finansal genişleme araçlarının değişimi Arrighi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, her hegemonya döneminin ortaya çıkışını sağlayan ve çöküşüne zemin hazırlayan etmenler incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümün son kısmı Arrighi'yi diğer modern dünya sistemcilerinden ayıran modern dünya sistemindeki yeni hegemonyanın kim olacağı üzerine bir incelemedir. Bu noktada Çin'i muhtemel hegemonya konumuna çıkartan etkenler Arrighi çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. Ayrıca, Arrighi'nin Çin'in önceki hegemonik yapılanmalardan nasıl farklılaştığı düşüncesi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Avrupa'da kökleri atılan kapitalist sistem bugün tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu zaman diliminde kapitalizm pek çok kez bunalımlarla karşılaşmış ancak etkisini büyüyerek sürdürmüştür. Bunalımların sebebi olarak kapitalizm kendi içerisinde çelişkiler bulundurmasına rağmen, kapitalizm varlığını devam ettirmiştir. Bu bakımdan kapitalizmin ölümü ne derece mümkün olabileceği tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü bölümünde, Arrighi çerçevesinde kapitalist sistemin ortadan kaldırılması anlamında bir özgürlük tartışması yapılmıştır. Özgürlük tartışması adı altında kapitalist sistemin girdiği bunalımlar, bunalımlardan kurtuluşu, kapitalizmin çelişkileri, kapitalizmin ortadan kaldırılması hareketi olarak ortaya çıkan sistem karşıtı hareketler, sistem karşıtı hareketlerin içerikleri ve sistem karşıtı hareketlerin mücadelesi incelenmiştir.

1. DÜNYA SİSTEMİ ÜZERİNE GENEL BİR İNCELEME

Dünya sistemi tartışması bazı temel kavramlar üzerinden sürmektedir. Merkez-çevre¹ artı değer, proleterya, hegemonya, devlet, imparatorluk gibi kavramlar dünya sistemi tartışmasında açıklayıcı rol oynamaktadırlar. Bu kavramlar arasında en önemli olanlardan biri merkez-çevredir. Merkez-çevre kavramsallaştırılması gücün dağılımı ile ilgilidir. Bu güç sadece askeri anlamda olmayıp, aynı zamanda ekonomi, siyasi, kültür anlamında da güçtür. Bir güç hiyerarşisi vardır. Bu hiyerarşide en üst noktada olanlar hiyerarşinin merkezi konumunu oluştururlar. Merkezin diğer tarafında ise çevre vardır.

Tarih boyunca her dönemde merkezi yerler olmuştur ve bu merkezi yerler kendi coğrafyasını etkilemiştir. Merkezde gerçekleşen herhangi bir olay kendi yörüngesindeki alanlar üzerinde etkilere sahiptir. 14. yy'da İtalyan kent devletlerinde, 17. yy'da Hollanda da, 19. yy'da İngiltere'de ve 21.yy'da Amerika'da gerçekleşen bir olay sisteme dahil olan kent ve devletlere etki yapmıştır. Bu bağlamda düşündüğümüzde dünya sistemi, bireylerin toplumların, devletlerin ve ulus ötesi ilişkilerin birbiriyle etkileşim halinde bulunmasıdır. Bu etkileşim sadece ekonomik değil, siyasal, toplumsal ve kültürelidir. Ancak temel nokta ekonomi ve onunla bağlantılı olan politikadır. Dünya sistemleri üzerindeki tartışma bu nokta üzerinden gerçekleşmektedir.

1.1 DÜNYA SİSTEMLERİNE BAKIŞ AÇILARI

Dünya sistemleri tartışmaları ekonomi-politika ilişkisi temelinde devam etmiştir. Herkesin hem fikir olduğu nokta, birden fazla dünya sistemlerinin var olduğudur. Braudel'in ifadesiyle ekonomi-dünyaların var olduğudur. Ancak farklılık kapitalist modern dünya sistemi ile dünya sisteminin başlangıç tarihlerinde başlar. Bu noktada Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Fernand Braudel, Giovanni Arrighi kapitalist dünya sisteminin var olduğunu ve bunun diğer dünya sistemlerinden farklı olduğunu söyler.

Daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olmasına rağmen kısa şekilde ifade etmek gerekirse, Wallerstein dünya sistemi tartışmasına ilişkin düşüncelerini imparatorluk-ekonomi kavramları üzerinden işler. Wallerstein modern dünya sisteminin ortaya çıkışını

---

¹ Çevre kavramı 1950 ve 60'lar da Raul Prebisch, Paul Baran ve Frank gibi kalkınma iktisatçıların arasında geçen tartışmaların bir sonucu olarak sıkça kullanılmıştır. Sanayileşmiş ulusların zenginliğiyle "az gelişmiş" denen ülkelerin yoksulluğu arasındaki karşıtlığın aynı madalyonun iki yüzünü oluşturduğu ileri sürülmüştür. Wallerstein ise kapitalizmin doğuşunu açıklamada bir adım daha ileri gitmiştir. Burke Peter, Tarih ve Toplumsal Kuram, Çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1994, ss. 77-78

15. ve 16. yy tarihlerine dayandırır ancak Braudel bunu daha kesin bir tarihe dayandırır: Habsburg imparatorluğun yıkılış tarihi olan 1557. Wallerstein'e göre aslında birçok ekonomi dünyaları vardır, ama modern dünya sistemi bunlardan farklı karaktere sahiptir. Önceki ekonomi dünyaların imparatorluk özelliği taşıdığını söyler. İmparatorluğun en önemli özelliği politik bir yapılanma olmasıdır. Ancak modern dünya sistemini diğer dünya ekonomilerinden ayıran en önemli nokta kapitalist bir özelliğe sahip olmasıdır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse modern dünya sistemi, imparatorlukta politik yapılanmanın aksine temelde ekonomik bir yapılanmadır.²

Wallerstein'le aynı çizgide olan Samir Amin, modern dünya sistemi ile diğer ekonomi dünyaları arasındaki farkı imparatorluk üzerinden gösterir. Bu fark artı ürünün elde edilme sürecinde yatmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi gibi diğer ekonomi dünyaları artı üretime sahiptir; artıya el koyar. Ancak Amin, imparatorlukta bu artıya el koyma sürecinin haraç yoluyla yapıldığını söyler ve bu şekilde kapitalist dünya ekonomisini diğer ekonomi dünyalarından ayıran özelliğini gösterir.³

Braudel ve Arrighi aynı şekilde kapitalist dünya ekonomisine yoğunlaşır. Braudel ve Arrighi kapitalist dünya ekonomisinin ne zaman şekillendiği noktasında Wallerstein'den ayrı düşmektedir. Arrighi, özellikle Braudel'den yararlanarak, kapitalist dünya sisteminin ilk kalın çizgilerinin 13-14. yy'da İtalyan kent devletlerinde atıldığını söyler. Kapitalizmin temel özelliklerinin Floransa-Milan-Venedik-Ceneviz'de atıldığını belirtir.⁴ Arrighi'yi diğer modern dünya sistemcilerinden farklı kılan başka bir nokta, kapitalist sürecin geleceği ile ilgili düşüncelerinde yatmaktadır. Arrighi, Amerika gücünün çökeceğini ve yerine Asya'nın geçeceğini belirtmektedir.⁵ Arrighi'ye göre Asya bu süreci 14.yy' dan beri var olan kendine özgü yapısından farklı olarak yeni bir anlayışla gerçekleştirmektedir. Bu farklılık Çin'in kapitalizmin farklı bir tonu uygulamasında yatmaktadır. Arrighi'ye göre Batı Avrupa'daki hegemonya mücadelesi kapitalizmin doğal olmayan yolundan gerçekleşirken, Çin'in günümüzdeki hegemonya mücadelesi kapitalizmin doğal yolundan gerçekleşmektedir.⁶ Arrighi'nin Frank üzerine eleştirisi de aslında bu noktada başlamaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Frank genelde

---

² Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, s. 33-34

³ Bkz. Amir Samir, Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme, çev. Semih Lim, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997

⁴ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 172-196

⁵ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, çev. İbrahim Yıldız, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2008, ss. 281-290

⁶ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 55

Asya özelde Çin'in merkez olduğu dünya sistemini savunmaktadır. Arrighi, 21. yy'daki Çin ile 18. yy'daki Çin arasında ayırım yapmaktadır. 21. yy'daki Çin, merkezi konumunu elde ederken, 18. yy'daki Çin'in özelliklerini taşımamaktadır.

Modern dünya sistemi-dünya sistemi tartışmasında diğer düşünürlerle nazaran kendini biraz daha farklı noktada konumlandıran düşünürlerden biri Janet Abu-Lughod'dur. Lughod, vurgusunu ortaçağ dönemine yapmaktadır. Abu-Lughod'a göre,13. yüzyılda çağdaş dönemde daha az örgütlenmiş olmasına rağmen bir ekonomik sistem vardı, nitekim bu canlı ekonomik sistem 14. yüzyılda çöktü. Bu sistemin çöküşünden sonrada modern dünya sistemi ortaya çıkmıştır.⁷

Dünya sistemi-modern dünya sistemi tartışmasında Frank, Wallerstein, Arrighi, Braudel, Amin ve kısmende Lughod'an farklı bir yerde durur. Frank, modern dünya sistemi dönemselleştirmesini reddeder ve tek bir dünya sisteminin var olduğunu söyler. Wallerstein'in 500 yıllık modern dünya sistemi düşüncesinin karşısında Frank beş bin yıllık dünya sistemi düşüncesini geliştirmeye çalışır. İlerleyen bölümlerde geniş bir şekilde değerlendirmeye alınacağı gibi Frank, Wallerstein tarafından öne sürülen kapitalist dünya sistemine özgü koşulların önceki dönemlerde de var olduğunu göstermeye çalışır. Ayrıca Frank, dünya sisteminde hegemon güç kaymasınının 14.yy' da değil, asıl olarak 18. yy' da gerçekleştiğini belirtir. 18 yy'da Avrupa yeni hegemon güç olmuştur. Günümüzde ise bu kaymanın tekrar Asya'ya doğru olduğunu söyleyerek Arrighi ile aynı noktada durmuştur.

Dünya sistemi savunucularından biri de Chase-Dunn'dır. Chase-Dunn tartışmaya yönetim şekli açısından katılır. Yönetim şekillerini 500 yıllık değil, 8000 yıllık zaman dilimi içinde ele alınması gerektiğini savunur. Sırasıyla kabileler,devletler ve imparatorluklar. Tüm yönetim şekillerinin ortak özelliği, düşüş ve yükselişlere sahip olmasıdır.⁸ Buraya kadarki kısmıyla Chase-Dunn sistemin içindeki güç dengesinin ve hegemonyaların düşüş ve yükselişleri olduğunu belirtmiştir, ancak modern dünya sisteminde düşüşler ve yükselişler yeni bir biçime doğru kaymıştır.

Frank'la aynı çizgiye sahip bir diğer düşünür Wilkingson'dur. Wilkinson merkezi uygarlık kavramı çerçevesinde dünya sistemini açıklamaya çalışmıştır. Frank'ın dünya

---

⁷Abu-Lughod Janet Lippman, "Dead-End or Precusor", **The World System in the 13. Century**, Amer Historical Assn, 1984, s. 185-191

⁸ Chase-Dunn Christopher, "Hegemony and Social Change", **Mershon International Studies Review**, Vol. 38, No. 2,(Oct., 1994), pp. 361-363

sistemi kavramı yerine, Wilkinson merkezi uygarlık kavramını kullanır. Bu merkezi uygarlık, tek bir uygarlık olmayıp sürekli olarak merkez-çevrenin yer değiştirdiği uygarlıkların değişim sürecinin toplamıdır. Bu süreç 16. yy'dan değil, M.Ö. 3000'ler de başlamıştır.⁹

Bir taraftan Frank, Wilkinson gibi düşünürlerin bulunduğu dünya sistemi kavramı yekpare bir bütün olarak ele alınıp herşeyin onun bir parçası olduğu yada tüm parçaların toplamının tek bir dünya sistemi oluşturulduğu düşüncesi vardır. Bunlar dünya sistemini, tüm ekonomi-dünyaların toplamı olarak ele alır. Birbirleri arasında bir farklılık görmezler. Hepsi bir bütün oluştururlar. Her ekonomi-dünyanın kendine has özellikleri olsa bile temel özellikler bakımından birbirine benzer. Wallerstein, Arrighi, Braudel, Amin ve kısmen de Lughod gibi tartışmanın diğer tarafında yer alanlar ise tek dünya sistemine karşı çıkmaktadırlar. Aslında pek çok ekonomi-dünyaların var olduğu noktasında iki taraf hemfikirdir. Ancak ayrıldıkları nokta bu ekonomi-dünyaların benzer olmadığı düşüncesidir. Pek çok farklı ekonomi dünyası vardır ve bunların özellikleri birbirinden farklıdır. Tartışmanın ikinci kısmında yer alanlar modern dünya sisteminin diğerlerinden farklı olduğunu savunur. Modern dünya sistemini diğerlerinden ayıran temel özellik kapitalist bir sistem olmasıdır. Sistem, kapitalist özellikler taşıması nedeniyle önceki ekonomi-dünyalardan çok farklı bir yere konumlandırılır. Kapitalizmin temel özellikleri önceki ekonomi-dünyalarında yoktur. Bunlar her ne kadar modern dünya sisteminin başlangıcı noktasında, kapitalizmin temel özelliklerinin oluşması ve yeşermesinde birbirinden farklı görüşlere sahip olsa da bir modern dünya sisteminin varlığını benimserler ve böylece kapitalist dünya ekonomisi savunucuları kendilerini önceki ekonomi dünyalarından farklılaştırırlar.

Dünya sistemi 500 yıllık mı yoksa 5000 yıllık midir tartışmasında temel nokta modern dünya sistemcilerinin savunduğu ekonomi-dünyanın temel özelliği olan kapitalist niteliğin ve bununla etkileşim halinde olan diğer özelliklerin, kapitalist sistem sonucu meydana gelen değişimlerin, Frank'ın iddiasıyla 5000 yıllık bir süreçte de var olduğudur. Frank düşüncesini savunurken kapitalist sistemin özelliklerinin daha önceden de var olduğunu söyler. O zaman ilk olarak hem dünya sistemcilerinin hem de modern dünya sistemcilerinin savunduğu kapitalizmin özellikleri nedir sorusuna cevap bulmak gerekir.

---

⁹ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e, ss. 411-430

1.2 ANDRE GUNDER FRANK VE DÜNYA SİSTEMİ

Frank modern dünya sistemi-dünya sistemi tartışmasında, modern dünya sistemi savunucularının kapitalist sisteme özgü olarak nitelendirdikleri sınırsız sermaye birikimi, merkez-çevre ilişkisi, hegemonya-rekabet ve ekonomik çevrim safhaları özelliklerinin dünya sistemi içerisinde de var olduğunu göstermeye çalışmıştır.

1.2.1 SERMAYE BİRİKİM SÜRECİ

Modern dünya sistemi savunucuları, kapitalist dünya ekonomisinin birinci ve en önemli özelliği olarak sermaye birikim sürecini ele almıştır. Sermaye birikim süreci, tüm malların ve metaların satın alınıp toplanmasıdır. Eğer kapitalist dünya ekonomisindeki sermaye birikim süreci bu şekilde düşünülürse dünya sistemi savunucuları ile modern dünya sistemi savunucuları arasında bir görüş farklılığı olmaz. Çünkü sermaye birikim süreci tüm tarih boyunca gerçekleşmiş bir olgudur. O halde kapitalist dünya ekonomisini, dünya sisteminden ayıran farklı bir nokta olması gerekmektedir. Farklılık, modern dünya sistemindeki sermaye birikiminin kesintisiz bir özelliğine sahip olmasında yatar. Bu kesintisiz sermaye birikimini Arrighi şöyle ifade eder:

Bir kuruluşu veya toplumsal tabakayı kapitalist yapan, onun belirli bir mala (örneğin iş gücüne), veya bir faaliyet alanına yönelmesi değildir. Bir kuruluş, belirli bir zamanda tesadüfen [yatırım] ortamı olarak bulunan belirli malların ve faaliyetlerin doğasına bağlı olmaksızın sermayesinin “ üreme gücü”ne sahip olması dolayısıyla kapitalisttir.¹⁰

Kapitalist dünya ekonomisindeki sermaye birikimine dikkat çeken bir diğer düşünür de Braudel'dir. Braudel, “sermaye malları sadece yenilenen üretim sürecinin birparçası iseler o isme hak kazanırlar, kullanılmayan bir hazinedeki para artık sermaye değildir” der.¹¹

Kapitalist dünya ekonomisi savunucuları kesintisiz sermaye birikim sürecinin başlangıcını- her ne kadar kendi aralarında anlaşmazlıklar olsa da- 14. yy veya 16. yy olarak ele almaktadırlar. Tek bir dünya sisteminin var olduğunu dile getirenler ise- ki özellikle Frank, modern dünya sisteminin ayırt edici özelliği olan bu kesintisiz sermaye

¹⁰ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, s. 25

¹¹ Braudel Fernand, Medeniyet ve Kapitalizm, çev. Mustafa Özel, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 51-52

birikim sürecinin belirli spesifik bir tarihle sınırlandırılmaması gerektiğini, bir başka ifadeyle kesintisiz sermaye birikim sürecininin tarihinin 1500'lerde başlamadığını belirtir. Frank'a göre modern dünya sistemi, dünya sisteminden pek farklı değildir, çünkü aynı sermaye birikim süreci birkaç bin yıl boyunca dünya sisteminde merkezi işlev görmüştür.¹²

Frank'a göre, dünya sisteminin temeli MÖ. 3000'den sonra Güney Mezopotamya'da atıldı. Sermaye birikim özelliğini burdan itibaren görebiliriz. Sermaye birikim süreci aslında tek başına bir olgu değildir. Sermaye birikim süreci beraberinde sömürgeyi de getirmektedir. Frank erken hanedan döneminde bölgeler arası ticaretten, tekelleştirilmiş olan dolaşım araçlarının yukarı sınıfın diğer üyeleri tarafından ele geçirilmesini, tapınağın yanı sıra bir zengin soylu sınıfının oluştuğunu, tapınaktan uzmanlaşan bir seküler saray kesimin doğdunu ve hepsinden ötesi içsel olgu olarak, devlet dışı bir zenginlik birikimi süreci oluştuğunu belirtir.¹³

Kesintisiz sermaye birikim sürecinde en önemli etken ticaret ağlarının genişliğidir. Wallerstein bunu 16. yy'dan itibaren sırasıyla Hollanda, Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri çerçevesinde tartışmıştır. Braudel ve Arrighi ise bu tartışmayı İtalyan kent devletleri ile başlatmıştır. Bununla birlikte Frank bu tartışmayı M.Ö. 2000- 3000 yıllarındaki Mezopotamya'ya taşımıştır. Frank'ın ifade ettiği gibi:

Güney Mezopotamya, kuzeyde Asur, batıda Fenike gibi ticaret devletleriyle çevrelenmiş tarıma dayalı bir üretim merkezidir. Ticaret devletleri, sınai üretimin belli türlerinde, toptan ticarete ve diğer üretim bölgeleri arasındaki aracılık işlerinde uzmanlaşır. İçinde yer aldıkları geniş pazar ağını kontrol etmek zorundadır.¹⁴

Sermaye birikim süreci, dünya sistemi tartışmasında merkez-çevre ilişkisi içinde incelendiği zaman daha net bir şekilde açıklanmış olur. Bu yüzden kapitalist sistemin bir diğer önemli özelliği olan merkez-çevre konusu incelenmesi gerekmektedir.

1.2.2 MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİSİ

Modern dünya sistemi-dünya sistemi tartışmasında modern dünya sistemine özgü olan ikinci temel özellik, merkez-çevre ilişkisidir. Yukarıda ifade edildiği üzere merkez-

---

¹² Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., s. 42

¹³ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., ss.153-156

¹⁴ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., s. 159

çevre ilişkisi sermaye birikim süreci ile yakından bağlantılıdır. Buradaki en önemli kavram “artı değer” kavramıdır. Bu kavram, farklı bölgeler arası artının transferini içerir. Kapitalist dünya ekonomisi savunucuları bu merkez-çevre ilişkisinin kapitalist sistem çerçevesinde 1492’den itibaren başladığını savunur. Frank ise, bunun daha önceki sistemde uygulanabileceğini belirtir. Wallerstein bu süreci üçe ayırır: merkez, periferi ve yarı periferi. Bu sistemleştirmeden farklı olarak dördüncü bir ayrımla “harici”, “dış” bölgeyi ele alır. Bu merkez-çevre hiyerarşisi çeşitli bölgeler arasında da ekonomik ve siyasal boşlukları büyütme yönelim eğilim taşır.¹⁵ Frank ise bu konu hakkında “gelişmemişliğin gelişmişliği” metaforunu kullanır. Merkez-çevre ilişkisinde merkez, sürekli bir gelişim aşamasındayken, çevre merkeze göre daha az bir gelişme gösterir. Bu gelişmemiş-gelişmişliği doğuran kapitalist süreç metropol-uydu ilişkisine dayalı olarak kendini gösterir. Metropol ülkeler kendi gücünü devam ettirmesi için, kendi uydularından gelen ekonomik fazlalıkları kendilerine mal eder; bunun tersine, uydu ülkeler kendi fazlasına erişemedikleri için gelişmemiştir. Ve bu ilişki sonucunda merkez-çevre yapısı kutuplaşmıştır.¹⁶

Merkez-çevre ilişkisi hem ekonomik, hem siyasal hem de kültürel olarak üç boyutta incelenebilir. Merkez-çevre ilişkisi ekonomik açıdan incelendiği zaman, çevre temel gıda maddeleri üretir, merkeze hammadde sağlar ve merkez bunu işleyerek tekrardan bu malları mübadeleye koyar. Merkezin bu üstünlüğünü sürdürmesi diğerlerinin kaynakları üzerindeki hakimiyetine bağlıdır. Ancak bu süreç sadece Avrupada değil, Mezopotamya’da aynı şekilde devam ettirmiştir. Frank’ın ifade ettiği gibi:

Mezopotamya, bir merkezin sanayi tabanının ne ölçüde ithalatla oluşturulabileceğinin en belirgin örneğidir. Yüksek kültürlerin evriminin, yoğun sulamayla oluşan tarımsal artıya dayalı olduğunda ısrar etmek, ki bu genellikle yapılır, artı tahılın bronz, kumaşa, saraylara, değerli mücevherlere ve silahlara yerel düzeyde dönüştüremeyeceği gerçeğini sistemli olarak göz ardı etmek demektir. Mezopotamya’da taş ve ahşap bile ithal ürünlerdi.¹⁷

Merkez-çevre ilişkisinde incelenecek olan ikinci nokta, siyasi anlamda bir hiyerarşidir. Siyasi yönden incelendiği zaman merkez-çevre ilişkisi emperyalist-

¹⁵ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, ss. 295-320

¹⁶ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin’de, s.35

¹⁷ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., s.143

merkantilist yayılcılığında beraberinde getirmektedir. Ming hanedanlığının, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Safevi İmparatorluğu'nun ve Roma'nın izlediği politika buydu. Sistemin merkezi, başka bir bölgenin üretimine dayalı olarak güçlendiği için, merkez-çevre sistemleri emperyalist nitelik taşırlar.¹⁸

Merkez-çevre ilişkisinde artı kar oranının devletler ve bölgeler açısından inceleyenlerden biri de Ernest Mandel'dir. Mandel, artı kar oranı eşitsiz gelişme üzerinden değerlendirmiştir.¹⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere Frank, modern dünya sistemine özgü niteliklerin tüm dünya sistemi boyunca var olduğunu bu yüzden sistemin varoluşunu 500 yıllık değil 5000 yıllık zaman dilimi içerisinde incelenmesi gerektiğini söyler. Bu bakış açısıyla Frank merkez- çevre yapısını ilk dönemlerde bulmaya çalışır. Frank'a göre, merkez-çevre yapısı ilk olarak Mezopotamya'daki Erken hanedan döneminde ortaya çıkmıştır.²⁰

Merkez-çevre ilişkisinde incelenmeye değer üçüncü bir nokta, kültürdür. Kültür kavramın merkez-çevre noktasında değerlendirirken hegemonya ile birlikte düşünmek gerekir. Harvey bunu "*Yeni Emperyalizm*" kitabında A.B.D hegemonik sürecin kültür ile olan ilişkisini ele almıştır.²¹

Böylece sermaye birikimive beraberinde merkez-çevre ilişkisi bizi kapitalist sistemin üçüncü temel özelliğine götürmektedir: Hegemonya ve rekabet.

1.2.3 HEGEMONYA VE REKABET

Frank, hegemonya ve rekabeti 1492'den itibaren değil, dünya sistemi boyunca betimlemeye çalışmıştır. Merkez-çevre ilişkisi yada Frank'ın deyimiyle metropol-uydu ilişkisi bu hegemonyanın nedenini açıklamaktadır. Merkez kendi konumunu sürdürmesi için, kendi gücünün artırarak devam etirmesi için, çevre üzerinde etkisini hissettirir. Çevre

---

¹⁸ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., s. 146

¹⁹ Bkz. Mandel Ernest, Geç Kapitalizm, çev. Candan Badem, 2. Baskı, Versus Kitap, İstanbul, 2013, s. 113: "Böylece tüm kapitalist sistem farklı üretkenlik düzeylerinin hiyerarşik bir yapısı olarak ve artı kar arayışı içindeki ülkeler, bölgeler, sanayi dalları ve firmaların eşitsiz ve bileşik gelişiminin sonucu olarak görünmektedir. Bu sistem tümleşik (entegre) bir birlik oluşturur, ancak bu türdeş olmayan parçaların bir tümleşik birliğidir ve burada türdeşliğin olmayışını belirleyen tam da birliktir. Bütün bu sistemde gelişme ve az gelişmişlik karşılıklı birbirini belirler, çünkü artı kar arayışı büyüme mekanizmalarının ardındaki esas itici gücü oluştururken, artı-kar ancak daha az üretken ülkeler, bölgeler ve üretim dalları zararına başarılabilir. Dolayısıyla gelişme ancak azgelişme ile yanyana meydana gelir; birincisi ikinciyi sürdürür ve kendisi de bu süreklilik sayesinde gelişir".

²⁰ Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., ss. 147-148

²¹ Harvey David, Yeni Emperyalizm, çev. Hür Güldü, 2. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 31-32,

üzerinde güç uygular. Bu güç ilişkisi hegemonyanın yapısıyla ilgilidir. Gelecek bölümde daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olmasına rağmen konunun anlaşılması için hegemonya kavramını çok kısa bir şekilde açıklamak gerekir.

Genel olarak hegemonya, birinin diğeri üzerindeki gücüdür diye tanımlanır. Hegemonya kavramı üzerinde üç farklı bakış açısı vardır. Neorealizmin savunucularından olan Merasheimer'ın bakış açısından hegemon devlet, diğeri üzerinde tahakküm kurar ve diğeri devletlerin hiçbiri merkezdekine karşı duracak bir askeri güce sahip değildir.²² Ancak neorealist bakış açısı modern dünya sistemindeki güç ilişkilerini açıklamak için pek de yeterli değildir. Çünkü neorealist bakış açısı gücünü, sadece devlet temelinde askeri alanda ele almış ve askeri gücün üstünlüğünü ön plana çıkartmıştır. Ancak modern dünya sisteminde olaylar zinciri sadece askeri alan üzerinde gelişmemiştir. Roberto Cox'da bu bakış açısını sadece güç odaklı olduğu için eleştirmiştir.

Hegemonya tanımında neorealizmin bakış açısının eksikliği hegemonya kavramının yeniden tanımlanması ihtiyacının var olduğunu gösterdi. Neoliberalizm bu eksikliği doldurmaya çalışmıştır. Neoliberalizm, hegemonya kavramını sadece askeri güç odaklı devlete indirgememiş, aynı zamanda hegemonya kavramını ekonomik boyutta incelemiştir.²³ Neorealizmin bakış açısıyla karşılaştırıldığında neoliberalizmin hegemonyayı tanımlama biçimi modern dünya sistemi açısından daha işlevseldir. Çünkü modern dünya sisteminin ayırt edici özelliği kapitalist bir ekonomi olmasıdır. Neoliberalizmi neorealizme göre daha işlevsel kılan nokta onun ekonomiye vurgu yapmasıdır. Bu bağlamda liberalizm ile kapitalizm arasında bir ilişki sözkonusudur.²⁴ Ancak neoliberalizm ekonomik ve askeri güç olarak düşünülürse modern dünya sistemini tam olarak karşılamaz. Çünkü modern dünya sistemi, Wallerstein'ında ifade ettiği gibi sosyal bir sistemdir. Bu sosyal sistem kültürde kapsamaktadır.

Bu noktada modern dünya sistemini tanımlamakta daha işlevsel olan hegemonya tanımı Gramsci'ye aittir. Gramsci'nin hegemonyası politik, askeri bir üstünlükle beraber ekonomik, kültür anlamında da bir üstünlüğü getirir. Sivil toplumdaki üstünlüğü içine alan hegemonya ayrıca rıza kavramını da içermektedir. Askeri, ekonomik ve kültürü de içine

---

²² Gökten Yeliz Sariöz, Hegemonya İlişkilerinin Dünü Bugünü ve Geleceği, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 29

²³ Gökten Yeliz Sariöz, a.g.e., s.34

²⁴ Wallerstein Immanuel, Liberalizmden Sonra, çev. Erol Öz, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 22-26

olarak sivi toplum vurgusunu yapan Gramsciyen hegemonya modern dünya sistemini tanımlamada diğer tanımlamalara oranla çok daha işlevseldir. Hegemonyayı bu bağlamda askeri, ekonomi ve kültürel güç ilişkileri noktasında ele alan modern dünya sistemcilerinden biri de Arrighi'dir. Arrighi'nin hegemonya yorumlayışı Gramsciyen perspektifte temellenir. Özellikle modern dünya sisteminin dördüncü birikim safhasında Amerika, hegemonyasını gramsciyen anlamda kurmuştur. Amerikan gücünün, çıkarlarının sadece Amerika için değil, aynı zamanda tüm dünya için olduğu algısı oluşturulmuştur.²⁵ Amerika oluşturduğu bu algı ile diğer ülkelerin rızasını da kazanarak dünya üzerinde hegemonyasını sürdürmüştür. Hegemonya kavramını Gramsci ile ifade etmek gerekirse:

Hegemonya salt ekonomik ve siyasi olgu ve etkinlikler açısından değil, kendi devlet anlayışı ve kültürel olguya, kültürel etkinliğe, kültürel bir cepheye 'onay verilmesi' açısından da başat öneme sahip olduğunu ileri sürmeyi içerir tam tamına.²⁶

Yukarıdaki alıntıyı onaylayıcı bir ifade olarak şuda gösterilebilir:

Bir sınıfın kendi çıkarları ile toplumun çıkarları söylemsel olarak eşitleyerek, ahlaki, siyasi ve entelektüel liderlik kurması anlamına gelir.²⁷

Gramsci'nin hegemonyası rızaya dayalıdır. Gramsci, hegemonyayı tanımlarken sivil toplum siyasi toplum kavramlarını kullanır. Siyasi toplum, hegemonyanın askeri ve dolaylı olarak siyasi kanadını oluşturur. Siyasi toplumda en önemli etken devlettir. Ancak hegemonyaya tam anlamını kazandıran birleşen ise, sivil toplumun kendisidir. Sivil toplum modern dünya sisteminde hegemonyanın varlığını sürdürmesinde en önemli faktördür. Anderson'un ifade ettiği gibi, sermaye hegemonyasını devam ettiren sivil toplumdur, onun stratejik bağıdır. Sistem baskıyla değil rıza ile sürmektedir.²⁸

Gramsci bakış açısıyla hegemonya kavramı incelendiği zaman, dünya sistemi ile modern dünya sistemi arasındaki fark net şekilde ortaya çıkmaktadır. Wallerstein, Frank'ın dünya sistemi kavramsallaştırmasını reddetmiştir. Wallerstein'ın bu reddi dünya

---

²⁵ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, ss. 183-185

²⁶ Forgacs David, Gramsci Kitabı, Seçme Yazılar 1916-1935, çev. İbrahim Yıldız, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s.236

²⁷ Gökhan Demir- Ali Yalçın Göymen, "Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek", **Yeniden Gramsci, Praksis**, sayı 27, ed. Deniz Yıldırım, Ebru Deniz Ozan, Dipnot Yayınları, Ankara, s.95

²⁸ Anderson Perry, Gramsci, çev. Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 1987, s. 48

imparatorluğu ile dünya ekonomisi arasındaki ayrımına dayandırmaktadır. Wallerstein, dünya imparatorluğunun siyasi karakterde olduğunu belirtir. Buna karşın, modern dünya sistemi ise ekonomik karakterdedir.²⁹ Gramsci ise hegemonyayı tanımlarken sadece askeri-politik güce dikkat çekmez aynı zamanda ekonomi, kültür, genel anlamda sivil topluma ve en temelinde de rıza kavramına dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Gramsci'nin hegemonyasındaki “ekonomi”, “kültür” ve “rıza”ya yapılan vurgu, Wallerstein'in modern dünya sisteminin kapitalist niteliğiyle uyumaktadır. Çünkü modern dünya sistemi sadece politik bir yapılanma değil aynı zamanda son kertede ekonomi olan siyasi kültürel bir sistemdir. Ancak imparatorluklar politik bir yapılanma olup, ‘rıza’ yerine ‘zor’un hakim olduğu bir sistemdir. Bu bağlamda gramsciyen hegemonya, politik, ‘zor’a dayalı bir yapılanma olan imparatorlukta değil, politik, ekonomik, kültürel ve ‘rıza’ya dayalı bir yapılanma olan modern dünya sisteminde görülmektedir.

Gramsciyen anlamındaki hegemonya tartışmasından sonra incelenecek olan bir diğer nokta, hegemonyanın önemli özelliklerinden biri olan geçişlilik düzeyidir. Hegemonya kendi içinde geçişken bir özelliğe sahiptir. Dünya sistemi açısından ele alındığı zaman, dünya sisteminin içinde farklı bölgelerin, alanların merkez olduğu ve bunların diğerlerini etkilediği bir tablo ortaya çıkar. Bu tabloda merkezler sürekli değişir, ama tablonun kendisi değişmez: o da dünya sistemidir. Dolayısıyla bu sistemde hegemonya sürekli bir geçiş aşaması oluşturur. Yani hegemonyalar arası bir geçiş sözkonusudur. Frank açısından ele aldığımızda ilk önce Mezopotomya ve Mısırda, sonra İskender, Roma, Osmanlı, İran, genelde Asya özelde Çin’de bir hegemonik geçiş vardır.³⁰ Aslında sistemin devamlılığını sağlayan bu hegemonik geçişlerdir. Dünya sistemi sadece tek bir hegemon güç ile varlığını devam ettirmemiştir.

Hegemonik geçişte önemli nokta karşılıklı etkileşimdir. Hegemon bir devlet yükseliş esnasındayken, yeni hegemon olacak olan devletle bir ilişki içerisindedir. Ancak bu ilişki, güç değişimi kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Hegemon güç stabil değildir. Hegemonik güç zirveye ulaşır ulaşmaz, merkezi güç olma özelliğini kaybeder³¹. Ancak hegemon gücün bunu anlaması çok defa geç zamanlarda olmuştur. Hegemon yapının gücü azalırken, diğerinin gücü artar. Wallerstein açısından modern dünya ekonomisini ele

²⁹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, ss. 33-36

³⁰ Frank Andre Gunder, Yeniden Doğu, çev. Kamil Kurtul, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, ss. 88-95

³¹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, çev. Latif Boyacı, 4. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50

aldığımızda merkezi Amsterdam'dan Londra'ya geçmesi, Londra'dan Newyork'a geçmesi bunun açık örneğidir.

Hegemon merkez gücünü elde ederken tek başına hareket etmez, başka merkezlerle de bağlantı içindedir. Hollanda'nın merkezi gücü azalırken, Fransa ve İngiltere'nin, İngiltere'nin merkezi gücü azalırken, Almanya ve A.B.D'nin birbirleriyle etkileşim halinde olması dikkate değer olgudur.

Dünya sistemi, hegemonik geçişlerin bütünü kapsayan bir sistemdir. Frank bunu 5000 yıllık zaman dilimi içerisinde ele almışken, Wallerstein bunu 16. yy'dan beri düşünmüştür. Dünya sistemi savunucuları ile kapitalist dünya ekonomisi savunucuları bu hegemon geçişi farklı merkezlerde ve boyutlarda ele almasına rağmen, her ikisinin de hegemon geçiş ve onun bir takım sonuç ve özellikleri hakkında hemfikir olduklarını söyleyebiliriz. Bu özellik bizi Wallerstein'in sadece modern dünya sistemine özgü olduğunu söylediği, Frank'ın ise tüm dünya sistemi boyunca var olduğunu belirttiği ekonomik çevrimlere götürür. Frank'a göre, dünya sistemindeki hegemonik geçişler, birikimli gelişmeyi zorunlu kılan, hem sürekli hem de çevrimsel değişme halkalarından bir zincir olarak görülebilir".³²

1.2.4 EKONOMİK ÇEVİRİMLER (A EVRESİ- B EVRESİ)

Hegemonik geçiş ile ekonomik çevrim arasında diyalektik bir ilişki vardır. Çevrimsel aşama hegemonik geçişi sağlarken, hegemonik geçişler çevrimsel aşama sürecini yeniden oluşturmaktadırlar. Bu diyalektik ilişki sistemin genişlemesini daima kılmaktadır. Çevrimsel aşama iki süreçten oluşur. İlki A evresidir- ki bu evre sistemin genişlediği evredir. Her bakımdan ilerleme söz konusudur. Ancak bu genişleme aşaması sürekli değildir. Her genişleme aşaması beraberinde bir B evresini getirmektedir. B evresi, A evresinin tersi özellikleri taşır. Sistem bu döngüyle devam eder. Wallerstein açısından düşündüğümüz zaman ekonomik çevrimler 1250-1450 arasında B evresindeyken, 1450-1650 arası Hollanda önderliğinde A evresi yaşandı. 17. yy'daki bir duraklamadan sonra Britanya önderliğinde 1750-1900 arası A evresi oluştu. 20. yy'da tekrar bir B safhası yaşandı, ama 1945'ten itibaren Amerika Birleşik Devletler önderliğinde A evresi olmuştur.³³

³² Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., s. 248

³³ Bkz. Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, modern Dünya Sistemi, C. III,

Çevrimsel süreci dünya sistemi açısından incelendiği zaman, Frank bu süreci M.Ö. 3000 yıllara kadar götürmektedir. Frank'ın dönemselleştirmesi incelenirse:

A evresi: M.Ö 3000-2000; Mezopotamya'da satın alma gücü yaygınlaştı. M.Ö 1700-1400 esnasında B evresi yaşandı. Bu dönemde bağlantılı hegemonyaların eşanlı krizleri yaşandı. M.Ö 1400-1200 döneminde bağımlı hegemonyalar toparlandı ve Anadoluya girdi. M.Ö 1200-1000 arasında bunalım yaşandı. Bu süreç 1250'ye kadar hegemonya merkezlerinin değişmesiyle devam etmiştir. Yakın zamandaki çevrimlere gelirsek, 1000-1250 döneminde A evresi söz konusudur. Bu evrede özellikle haçlıların ticari maceraya atılması, Venedik, Genova ve diğer kent devletlerinin zenginleşmesi ve rekabetin kızışması A evresinde gerçekleşen olaylardır. Sonra 1250- 1400 arasında bir B evresi oldu. Moğolların fethi burada başlıca faktördü. Hem Moğol'ların fethi hem de o dönemdeki veba ve hastalıklar bu dönemi daha da şiddetlendirmiştir.³⁴

Sonraki dönem ise Wallerstein ve Frank'ın birbirleriyle ters düştüğü dönemdir. Çünkü Wallerstein 1400'den itibaren genişlemenin ve daralmanın merkezini Avrupa olarak düşünmüştür. Frank ise bunalımdan sonraki A evresinin- kibu evre 1400-1750 tarihleri arasındadır, Çin'de gerçekleştiğini belirtir. 1750'den sonra B evresi ve en sonunda da Avrupa'nın merkez olduğu bir A evresi.

Bu evrelerin oluşumu, ekonomik çevrimler, dünya sistemi açısından incelenmesi gerekmektedir. Çünkü her ekonomik çevrimdeki aşamalar hegemon güçlerin değişimini beraberinde getirir. Hegemonik güçteki değişim beraberinde merkez-çevre ilişkisindeki coğrafi kaymaları sağlar. Böylece daha öncede ifade edildiği gibi dünya sistemi, hegemonik geçişlerin yaşandığı ve buna bağlı olarak sermaye birikim sürecinin kesintisiz olduğu bir sistemdir. Ekonomik çevrim içindeki evrelerin geçişini sağlayan olgulardan birisi ise, Arrighi'nin ifadesiyle "aşırı birikim krizi"dir. Arrighi'ye göre:

Aşırı birikim krizlerinin gerçekleşmesinin sebebi aşırı miktarda sermayenin ticaret ve üretimin yerleşik kanallarında yatırım yapma arayışına girmesidir; sermaye sahipleri arasındaki rekabet reel ücretlerin emeğin üretkenliğindeki artışlarla at başı gitmesini ve hatta bu artışlardan daha hızlı yükselmesini mümkün kılmaktadır.³⁵

³⁴ Bkz, Andre Gunder Frank- Barry K. Gills, a.g.e., ss. 343-345

³⁵ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 91

İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olmasına rağmen kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse, aşırı birikim krizi kapitalizm-savaş ilişkisi hakkında değerlendirme imkanı sunar. Kapitalizm hem kendini sürdürmesi için hem de kendini boşaltması için, savaşa ihtiyaç duyar. Elde edilen artı ürünün kesintisiz sermaye birikimi için değerlendirilmesi gerekir. Çin ve Britanya zıt örnekler oluşturur. Çin'in elde ettiği artı ürün, Çin'i krize girmesine neden olmuştur. Buna karşın, Britanya'nın elde ettiği artı oranı onu endüstri devrimine itmiştir. Burada önemli olan nokta elde edilen artı değerın kullanılmasıdır. Naomi Klein, *Şok Doktrini* kitabında bu vurguyu yapmaktadır.³⁶ Kapitalizmdeki artı oran, savaşlara neden olmaktadır. Kapitalizmin içindeki o yoğunluk savaşlar ile boşaltılmaktadır. Artı kavramı üzerinden kapitalist sistemle ilgili destekleyici düşünceyi Georges Bataille'da görebiliriz. Bataille, *Lanetli Pay* adlı kitabında, artı ürününe lanet adı vermektedir. Bu artı ürün lanettir, çünkü savaşa neden olmaktadır. Bataille'e göre iki savaşla birlikte atılan şey, fazla olan doluluktur; bu savaşların son derece yoğun olmasına yol açan şey bu aşırılığın önemidir.³⁷ Artı kavramı üzerinden Bataille'nin bahsettiği harcama ile Marksist anlamdaki harcama bir değildir. Marksist anlamdaki harcama ekonomik ve ürekte harcama değildir.³⁸

Savaş ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi ele alan düşünürlerden biride Mann'dır. Mann artı değer ile savaş arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Mann'a göre artık değer artınca yağmacılıkta artmaktadır.³⁹ Savaş-kapitalizm ilişkisine dikkat çeken bir düşünürde Mandel'dir. Mandel'e göre artı sermaye sürekli silahlanma ile emilir.⁴⁰

Şimdiye kadar açıklandığı üzere artı ürün, kesintisiz sermaye birikiminin temelidir. Bu temel, hegemonik değişim ve ekonomik çevrim ile bağlantılıdır. Arrighi bu konuyu "mali genişleme" ve "maddi genişleme" kavramlarıyla değerlendirmiştir. İkinci bölümde detaylı şekilde incelenecek olduğundan dolayı, burada sadece kavramsallaştırmasını vererek geçmekteyiz.

³⁶ Klein Naomi, *Şok Doktrini*, çev. Selim Özgül, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, ss. 6-10

³⁷ Bataille Georges, *Lanetli Pay*, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınları, Ankara, 2010, ss.51-52

³⁸ Baudrillard Jean, *Üretim Aynası*, çev. Oğuz Adanır, Yeni Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 37

³⁹ Mann Micheal, *Devletler, Savaş ve Kapitalizm*, çev. Semih Türkoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013 ss. 124-125

⁴⁰ Mandel Ernest, a.g.e., s. 21, ayrıca Bknz. ss. 277-311

Dünya sistemi-modern dünya sistemi tartışması içerisinde kapitalizmin temel özelliklerini inceledikten sonra Frank'ı modern dünya sistemcilerinden ayıran bir diğer noktaya geliyoruz.

Frank, dünya sisteminin merkezinde genelde Asya özelde de Çini görmektedir. Frank'a göre dünya sisteminin merkezi 1400-1800 arasında Çin'deydi. Avrupanın dünya sistemi içinde merkezi konuma yükselişi 1750'lerden sonra olmuştur. Dünya sistemi açısından ele alındığında, 1400-1750 arasında merkez olan Çin, yerini Avrupa'ya bırakmıştır. Bu yer değiştirmenin temelinde yatan sebep, Frank'a göre Çin'in güçten düşmesi, Avrupa'nın ise güçlü hale gelmesidir.⁴¹ Yer değiştirme sürecini Frank üç adımda anlatmaktadır.

İlk adım olarak, Avrupa, Çin'in trenine binmiştir. Çin'in ticaret üzerindeki hakimiyeti, egemenliği, Avrupa'nın bu ticari, canlı alana katılma isteğini şiddetlendirmiştir. 1400 civarında dünyanın merkezi Çin ve Asya idi. Avrupa ise tamamen farklı bölgede yer alıyordu ve görece daha zayıf ve fakirdi. Şartlar bu kadar keskin ve açık iken, Avrupa'nın Çin'in ticaret vagonuna nasıl bindiği, bu sürece nasıl katıldığı önemli bir soru oluşturmaktadır. Avrupa'nın Çin trenine binme süreci Frank'a göre üç safhada gerçekleşmiştir. İlk safha, Avrupa'nın Çin'le ticaret yapması. Ancak bu ticarete en önemli rol Avrupa'ya değil, Amerika'ya aittir. Çünkü Amerika'dan sağlanan gümüş ve altın sayesinde Avrupa, Çin ile ticari iş birliğini gerçekleştirebilmiş oldu.⁴²

Avrupa, Amerika'nın gümüşünü kullanarak, kapitalist sistemin içine girmiş bulunuyordu. Gümüşlerin Amerika'dan Çin'e aktarılmasında özellikle Portekiz ve İspanya'nın önemi büyüktür. Buradaki önemli nokta, 1400-1800 arasında kapitalizmin temel özelliklerinin Çin'de de olmasıdır. Dünya sistemi bakış açısından bu özellikler sadece 1400-1800 arasında, daha önceki zaman diliminde de vardı.

Lughod, sistemin bazı özelliklerin 13.yy'da sekiz bölgenin Afro-avrasya dünya sistemi ve iş bölümü kapsamında birleştiğini söyler. Lughod, başlıca üç merkezin olduğunu söyler: İlki, Akdenizin pek çok yerinde ve Atlantik sahilinde baskın olan Batı Avrupa. İkinci olarak, hem merkez Asya bozkırlarındaki kara parçalarında hem de Hindistan okyanusu ile Doğu Akdeniz arasındaki denizlerde baskın olan Orta doğu. Ve son

---

⁴¹ Arrighi Giovanni, "The World According to Andre Gunder Frank", ss. 327-332

⁴² Bkz. Frank Andre Gunder, Yeniden Doğu, s. 31

olarak, Güneydoğu Asya ve Çin ötesindeki Hindistan alt kara parçalarıyla bağlantılı olan Uzak Doğu ticaret çevrimi.⁴³ Dünya sistemi- modern dünya sistemi tartışmasında Lughod ile Frank'ın arasındaki en büyük fark, Lughod 13. yy'daki sistemden bahsettikten sonra merkeze Avrupa'yı almıştır. Buna karşın Frank, merkeze Çin'i almıştır. Ancak Frank kendi tezini desteklerken ikinci iddiasını Lughod'un düşünceleri temelinde sağlamıştır. Lughod, 13. yy'da doğunun zengin batının ise kötü durumda olduğunu belirtmiştir. Ancak süreç içinde doğunun düştüğünü batının yükseldiğini söyler.⁴⁴

Frank'a göre Avrupa'nın 19. yüzyılda dünya sisteminin merkezine yerleşmesinde en önemli etken 16. yüzyıldaki Amerika kıtasının keşfinin önemlidir. Amerika-Avrupa-Hindistan/Çin arasında bir üçgen ticareti oluşmuştu. Bu üçgen ticaretinde Avrupa'nın Çin ile ticari bağlantısını Amerika sağlıyordu. Avrupanın sisteme entegre edilmesinde en önemli faktör Avrupa'nın Amerika'dan çıkartılan gümüş ve altın madenlerini kullanarak yeni ürünleri sağlamasıydı. Bu madenler sayesinde Çin'den ve Hindistan'dan hammadde alındı. Alınan hammaddeler dönüştürülerek yeniden üretime çıkartıldı.⁴⁵ Frank'a göre, Avrupa'nın merkez olma sürecindeki üçüncü aşama, nüfusla ilgilidir. Frank'a göre, Asya'daki fazla nüfus teknolojik gelişmeyi engellemiştir.⁴⁶

Frank'ın 1400-1750 arasında dünya sistemi için çizdiği bu tablo Arrighi tarafından eleştirilmiştir. Arrighi'ye göre Frank, Hindistan ve Çin'de bir genişlemenin olduğunu belirtir. Ancak bu genişlemeyi niçin küresel gelişimin işareti olarak almamız gerektiğini söylemez. Arrighi'ye göre bu durum, küresel ekonominin onun parçalarının toplamından fazla olduğu iddiasıyla zıtlık içindedir.⁴⁷

Ancak Arrighi'nin Frank'a yönelttiği bu eleştiri dünya sistemi açısından tartışılabilir. Hem modern dünya sistemi hem de tek bir dünya sisteminin ortak özelliği bölgelerin, devletlerin bağlantı halinde olmasıdır. Bölgeler, devletler bu bağlantı içerisinde hiyerarşi oluştururlar. Yukarıda açıklandığı üzere bu merkez-çevre ilişkisidir. Merkez, çevre sayesinde "merkez" konumunda, çevre ise merkez sayesinde "çevre" konumundadır. Çin'in merkezi gücü olması ve Avrupa'nın Amerika'daki gümüş ve altın sayesinde Çin ile

⁴³ Abu-Lughod Janet Lippman, a.g.m., ss. 185-186

⁴⁴ A.g.m., ss. 188

⁴⁵ Frank Andre Gunder, Yeniden Doğu, s. 99: "Avrupa bunun yanı sıra Hint dokuma ürünlerini Afrika, Karayipler ve hatta Latin Amerika'daki İspanyol sömürgelerine satarak büyük miktarda Asya ürününü yeniden ihraç ediyordu".

⁴⁶ Arrighi Giovanni, "The World According to Andre Gunder Frank", s. 331

⁴⁷ A.g.m., s. 35

ilişki kurması, Afrikada'ki siyah kölelerin bu durum için çalıştırılması, Amerika'nın keşfinden sonra siyahi kölelerle birlikte beyaz kölelerin kullanılması, oradaki toplumların dünya sistemindeki güç ilişkilerinden etkilendiğini göstermektedir. Çin'deki ekonomik zenginlik Avrupa'nında zenginleşmesini sağlamıştır. Avrupa'nın zenginleşmesi sürecindediğer bölgelerde bu durumdan etkilenmesi Çin'deki genişlemeninküresel etkiye sahip olduğunun açık bir göstergesidir.

Arrighi'nin Frank'a yönelttiği bir diğer eleştiri ise, Frank'ın dünya sistemini yorumlarken kullandığı ölçütlerde olmuştur. Arrighi'ye göre dünya sisteminden bahsediliyorsa üç temel noktanın ele alınması gerekir: Ekonomik, politik ve kültürel temeller. Arrighi'ye göre bir bütünün üç bacağı vardır ve bunların hepsi de aynı öneme sahiptir. Frank ise, kendi tezinde sadece ekonomi kısmını ele almış ve diğer temellere bazen çok az değinse bile genelde değinmemiştir. Ancak dünya sisteminin tanımına bakıldığında sürecin tek boyutlu olmadığı görülmektedir. Modern dünya sistemindeki hegemonya kavrayışı daha net çizgiler çizmektedir. Hegemonya sadece tek bir gücün elde edilmesiyle sağlanmaz. Tüm parçaların önemi vardır ve onları tamamen birlikte değerlendirmek gerekir. O halde Frank'ın olayları tek boyuta indirgeyerek açıklaması, Frank'ın argümanını problemlile hale getirmiştir.⁴⁸

1.3 WALLERSTEİN VE MODERN DÜNYA SİSTEMİ

Wallerstein modern dünya sistemini kendine özgü sosyal bir sistem olarak düşünür. Modern dünya sistemini kendine özgü yapan en önemli unsur kapitalist bir niteliğe sahip olmasıdır. Modern dünya sistemi kapitalist bir sistemdir. Bu bakımdan kendisini dünya imparatorluklarından ayırmaktadır.

Wallerstein modern dünya sistemin başlangıcını 15-16. yüzyılda aramaktadır. Kapitalist sistem bu dönemde gelişmiştir. Bu bölümde açık bir şekilde anlatılacağı gibi Wallerstein'e göre sistemin temeli ortaçağ döneminde atılmıştır. Orta çağ dönemindeki feodal sistemin süreç içindeki çöküşüyle beraber kapitalist sistem kendi temelerini oluşturmaya başlamıştır. Foedal sistemin çöküşüyle beraber modern dünya sistemi oluşmuştur. Modern dünya sisteminin oluşumu yapı değişikliğinde gerçekleşmiştir. Sistemde meydana gelen en önemli değişim proleterleşme noktasında olmuştur. Proleterleşme süreci modern dünya sisteminin en temel özelliği olan kesintisiz sermaye

---

⁴⁸ Bkz. Arrighi Giovanni, "The World According to Andre Gunder Frank", s. 336

birikim sürecinin dinamiğini oluşturan artı ürünü ortaya çıkartmıştır. Kesintisiz sermaye birikim sürecinin sağlanmasında en önemli etkenlerden biri olarak devlet kavramı ele alınmış ve devlet-kapitalizm ilişkisi incelenmiştir. Devlet-kapitalizm ilişkisi çerçevesinde merkez-çevre ilişkisi ve buna bağlı olarak sistemin dışında kalanların kapitalist sistem açısından önemi incelenmiştir. Tüm bu süreçler modern dünya sistemini en genel çerçevede açıklayan kondratief aşamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Feodalizmin çöküşü üzerine bir çok inceleme yapılmıştır. Feodalizmin çöküşü ve feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine inceleme yapanlardan biri olan Mouricce Dobb'a göre:

Feodalizmin çöküşünde başlıca sebep, feodalizmin bir üretim sistemi olarak etkin olmayışında ve buna koşut olarak egemen sınıfın gelir sağlama konusunda giderek büyüyen gereksiniminde olduğunu gösteriyor. Çünkü bu ek gelir gereksinimi, üretici üzerinde gerçek anlamıyla dayanılmaz noktaya ulaşan bir baskıya yol açmıştır...feodallerin gelirlerinin artırabileceği tek kaynak, serfler sınıfının kendi geçimini sağlamak için gerekli olanın ötekisinde ki artık emek süresi idi... ya üreticinin gücüne insan direncini aşan bir noktaya yüklenmeye ya da üreticinin yaşam koşullarını hayvansal yaşam düzeyinin altına dek düşürmeye vardı...sistem açısından bunun sonuçları yıkıcı oldu, çünkü bu tutum, sistemi besleyen iş gücünün tükenmesi ya da fiilen yok olmasıyla sonuçlandı.⁴⁹

Feodalizmin çöküşü hakkında Theda Skocpol farklı bir bakış açısı sunar. Dobb'dan farklı olarak Skocpol, feodalizmin yıkılışını toplumsal devrimler ile açıklamaya çalışmıştır. Devrimi marxist bakış açısıyla sınıflara indirger ve toplumsal dönüşümü sınıf çatışması üzerinden açıklamaya çalışır. Skocpol'a göre, feodalizmin çöküşünde sebep, üretim tarzındaki toplumsal güçler ile toplumsal üretim ilişkileri arasında bir uyumsuzluğun belirlenmesidir ve bu uyumsuzlukta kendini sınıf çatışmasında yoğunlaştırarak gösterir.⁵⁰

---

⁴⁹ Dobb Maurice, Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, çev. F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s.39

⁵⁰ Skocpol Theda, Devletler ve Toplumsal Devrimler, çev. S. Erdem Türksözü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, ss.32-33

Feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte meydana gelen değişimi daha iyi anlamak için feodal toplumun temel özelliklerini tanımlamak gerekir. March Bloch feodalizmin temel özellikleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

Köylü bağımlılığı; genellikle ödenmesi mümkün olmayan ücret yerine hizmet karşılığında toprak verilmesinin, fiefin geniş çapta uygulanması; profesyonelleşmiş savaşçılar sınıfının üstünlüğü; insanlar arasında kurulan itaat ve koruma bağları ve bunun saf vassalık biçimi oluşturması; düzensizliğe yol açan yetkilerin bölünmesi.⁵¹

Feodal sistemin çöküş süreci uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde sistemin çöküşüne neden olan çatlaklarda sistemin çöküşünden önce gerçekleşti. Wallerstein kapitalist sistemin ortaya çıkışını incelerken, feodal sistemin çatlaklarını görmek için ortaçağ dönemine inmiştir. En son kerte de Skocpol'un ifade ettiği köylü ayaklanmalarına bağlanan birtakım olayları göstermiştir. Diğer dünya sistemcilerinin üzerinde durduğu gibi Wallerstein de özellikle salgın, veba ve iklimsel olaylar üzerinden sistemin çöküşünü incelemeye çalışmıştır. Wallerstein ortaçağ döneminde de ticari faaliyetin olduğunu ama sınırlı şekilde gerçekleştiğini ve buna bağlı olarak ekonomik merkezlerin açıldığını, yeni şehirlerin kurulduğunu, ancak bu genişlemenin 14. yy'da önce durup sonra da nüfus savaş, salgın ve kıtlıkla bir krize girdiğini belirtir.⁵²

Veba, salgın ve savaşlardan dolayı gelirlerde azalma olmuştur, ama kar oranı yine vardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, elde edilen karla üretimi önemli ölçüde artıracak şekilde tekrardan tarıma yatırılmamış olmasıdır. Bu nokta bizi kapitalist dünya ekonomisinin temel özelliklerinden birine götürmektedir: Artının realize edilmesi.

1.3.1 MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN TEMELLERİ

Modern dünya sisteminin oluşma süreci feodal sistemin özelliklerinden dışarıya çıkmasıyla sağlanmıştır. Feodal sistemdeki toplumsal yapıda birey ailesinin işlettiği topraklar üzerinden geçimini sağlıyordu. Ancak toprakların yetersizliği ve bireyin geçim şartlarının zorlanması, ayrıca değişen dünya konjektüründen dolayı bu dönüşümün zorunlu olması bireyi ailesininin işlettiği topraktan, geçim kaynağından mahrum bırakarak, sermayedarların himayesi altına girmesine neden olmuştur. Böylece proleterleşmenin ilk

⁵¹ Bloch March, Feodal Toplum, çev. Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.737-738

⁵² Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, ss. 37-38

tohumları atılmış olmuştur. Proleterleşme beraberinde artı ürünü ortaya çıkartmaktadır –ki bu artı ürün kapitalist dünya ekonomisinin yapı taşıdır.

1.3.1.1 PROLETERLEŞME VE ARTI DEĞER

Modern dünya sisteminin temeli en son kertede sınırsız sermaye birikiminde yatmaktadır. Sınırsız sermaye birikimi için ‘artı’ ürünün sağlanması gerekir. Ancak tek başına artı ürünün elde edilmesi kapitalist dünya sistemini diğer sistemlerden-feodal sistemden- farklı kılmaz. Feodal sistemde de bir artı ürün vardır. Ancak feodal sistemle kapitalist sistem arasındaki fark, feodal toplumda artık emek kişisel ihtiyaçlar için kullanılırken, kapitalist toplumda artı ürün yeni artık değer üretmek için kullanılır.⁵³

Artı ürünün feodal sistem ve kapitalist sistemde farklı şekilde kullanılması, feodal sistem ile kapitalist sistem arasındaki düşünce farklılığını gösterir. Kapitalist dünya ekonomisi ile feodal sistem arasındaki farkı kapitalist zihniyet açısından da değerlendirilebilir. Modern dünya sistemcileri, sistemin belirleyiciliğini iktisadi alana bağlamaktadırlar. Hirschman ve Sombart ise kapitalist sistemin zihniyet analizini gerçekleştirmektedirler. Bu ikisi birlikte değerlendirildiği vakit kapitalist sistemin zihniyeti, kapitalizmin feodal sistemden farkını göstermede önemli nokta oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Albert O. Hirschman, feodal dönem ile kapitalist dönem arasındaki zihniyet farkını “şan” kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Ortaçağ döneminde şan ve para kazanma arzusu kötü anlamlara sahip iken, rönesansta ideolojinin değişimiyle birlikte “şan”, “tutku”ya yüklenen anlamlarda değişmiştir ve aşağılık durumdan şerefli duruma geçmiştir⁵⁴. Böylece para kazanma arzusu artık temel erdem olarak görünüp, artı ürünü daha fazla artı elde etmek için kullanılmaya başlandı. Hirschman’ın feodal sistem ile kapitalist sistem arasındaki zihniyet farkını göstermek için kullandığı tutku kavramını Sombart farklı bağlamda ele alarak kapitalist sistemle ilişkilendirmiştir. Sombart tutku kavramından hareketle hegemonyayı açıklamaya çalışmıştır. Hegemon güç sistemin merkezinde yer alandır. Merkez ise dünya ticaretinin toplandığı yerdir. Sombart’da bu bağlamda, para tutkusunun en yüksek olan yerlerin merkezi yerler olduğunu söyler.⁵⁵ Sombart kapitalist zihniyetin en önemli parçası olan tutku kavramını, modern dünya

⁵³ Myers Allen, Marxist İktisat El kitabı, çev. Nail Satlıgan, 2. Basım, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2010, s.33

⁵⁴ Hirschman Albert O., Tutkular ve Çıkarlar, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 31-34

⁵⁵ Sombart Werner, Burjuva, çev. Oğuz Adanır, 2. Baskı, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2011, ss.46-47

sistemini açıklamada önemli unsurlardan biri olan hegemonya kavramını ve beraberinde merkez kavramını açıklamada işlevsel bir nitelik taşımaktadır.

Sınırsız sermaye birikimi sağlayan artı kavramı, işgücü ayrışmasını getirmektedir. Bu iş bölümü beraberinde merkez-çevre ilişkisini getirmiştir. Kapitalist tarzda sistemin başında meydana gelen bir işgücü ayrışması ve bu iş bölümüyle meydana gelen sermaye birikimi Marx'ın ifade ettiği ilkel birikim aşamasıdır.

Marxist bakış açısıyla büyük lordlar mülklerini, kendileri de mülksüzleştirilmiş köylü kitlelerinin saflarından devşirilen ücretli emeği kullanan çiftçilere kiradılar. İkel sermaye birikimi, yani üretici köylülerin elinden topraklarının alınması İngiltere'de klasik biçimini kazandı. Toprak sahibi sınıfları tarafından köylü mülksüzleştirildi, ve arazi artık kapitalist tarım için konumlandı. Ancak emeğin ve toprağın metalaşması kapitalist için ilk koşul olmasına rağmen bu yetmez, bunu tamamlayan ikinci koşul ise emeğin değerinin piyasada belirlenmesidir.⁵⁶

Ernest Mandel, kapitalist sistemdeki ilkel sermaye birikimini kapitalizmin dönemselleştirmesinde ele almaktadır. Mandel'e göre kapitalizmin, oluştuktan sonra üç safhası vardır: Serbest rekabet kapitalizmi, klasik emperyalizm ve geç kapitalizm. Serbest rekabet kapitalizmi Batı Avrupa ile sınırlıdır. Diğer bölgelerde ilkel sermaye birikimi vardır. Klasik emperyalizmde kapitalist ögeler bölgeleri aştı ve üçüncü dünyaya girmiştir. Bu dönemde ilkel sermaye birikimi yoktur. Artı değer üzerinden bir birikim vardır. Sermaye bu bölgelere aktarılmıştır. Bu çerçevede Mandel sermaye birikimini iki boyutta ele alıyor. İkel sermaye birikimi ve artı değer üretimi ile birikim. İkel sermaye birikimi, başkalarının mülksüzleştirilmesi ile elde edilen birikimdir.⁵⁷

Kapitalist sistemde ilk olarak emek gücünün dönştürülmesi gerçekleşmiştir. Bu dönüşümle beraber kişi proleter hale getirildi. Özellikle İngiltere'deki çitleme hareketi bunun en açık örneğini oluşturmaktadır. Birey önce mülksüz hale getirilmekte. Mülksüzleştirilmiş birey hayatını devam ettirebilmesi için çalışmak zorundadır. Herhangi bir mülkü olmadığı için emek gücünü satmak zorunda kalmıştır. Proleterleşmenin bu biçiminden farklı olarak, Dobb proleterleşmenin ikinci biçimini sunmaktadır. Ona göre

---

⁵⁶ Gökten Yeliz Sarıöz, a.g.e., s. 204

⁵⁷ Mandel Ernest, a.g.e., ss. 66-75

proleterleşmenin sebeplerinden biri de toplum içindeki kurumsal eksikliklerdir. Dobb'a göre, eşitsizliği önleyecek özel kurum yoksa, ekonomik farklılaşma topluluğun içinde proleter süreci yaratır. Böylece küçük üretici sermayeye tabi hale gelir ve proleter olur.⁵⁸

Artı değer, kapitalist sistemin diğer temel özelliklerindeki ortaya çıkartmaktadır. Merkez-çevre-dış alan ilişkisini bu noktada düşünebiliriz. Artı değer kavramını merkez-çevre-dış alan ilişkisinde inceleyenlerden biri, Rosa Luxemburg'tur. Luxemburg'a göre, kapitalizm artı değer için kendi çevrenin dışında alıcılar bulmalıdır.⁵⁹ Merkezin kendisinin dışındaki alanlarda alıcılar bulma çabası beraberinde bazı zorluklar da getirmektedir. Dış alanın dışardan gelen hiçbir şeyi kabul etmeme durumunda merkez ve merkezdeki kapitalistler kendi varlığını devam ettirmek için dışarıya açılmada ve dışarıda kendi güvenliğini sağlama noktasında kendi devletlerinden yardım istemektedirler. Devletler bu güvenliği sağlayarak kapitalizmin gelişimi ve yayılmasında çok büyük bir öneme sahiptir.

1.3.1.2 DEVLET-KAPİTALİZM İLİŞKİSİ

Modern dünya sisteminin özelliklerinden biri olan iş bölümü ve iş bölümü ekseninde oluşturulmuş devlet ve devletlerarası sistem, kapitalizmin bir diğer özelliğini göstermektedir: Uzun mesafeli ticaret. Modern dünya sisteminin köklerini iş bölümü ve devletçilik diye ele alınırsa, bu dünya sisteminin genişlemesinin temeli olarak da uzun mesafeli ticareti ele alınabilir. Uzun mesafeli ticaret sayesinde sistem coğrafi genişlemesini gerçekleştirdi. Uzun mesafeli ticarete en önemli etken tüccarlardır. Tüccarlar, kapitalist zihniyeti canlı tutan, kapitalist sistemin temel karakterini benimseyen insanlardır. Sombart kapitalist zihniyeti tanımlarken tüccarın iki özelliği üzerinde durmuştur: Girişimci olması ve burjuva ruhlu olması. Girişimcilik içerisinde, macera ve korsancılığında barındırmaktadır.⁶⁰

Modern dünya sistemini diğer dünya sistemlerinden ayıran temel nokta politik bir bağla bağlanmamasıdır. Bu sebeptendir ki, Wallerstein imparatorluk ile devlet ayrımını gerçekleştirmektedir. Wallerstein, kapitalist dünya ekonomisinin ulus-devlet sisteminde gerçekleşeceğine inanmaktadır. İmparatorlukların olduğu yerde böyle bir sistemden

---

⁵⁸ Dobb Maurice, a.g.e., ss. 218-223

⁵⁹ Luxemburg Rosa, Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, ss. 29-39

⁶⁰ Bkz. Sombart Werner, Burjuva, ss. 52-60

bahsedemeyiz. Çünkü modern dünya sisteminin temeli ekonomik karakterli olmasındandır. İmparatorlukta sadece tek bir yapılanma vardır. İmparatorluk politik bir yapılanmadır.⁶¹ Werner Benefold'un da ifade etmiş olduğu gibi devlet kapitalizmle ortaya çıkmıştır, ve kapitalistlere hizmet etmiştir.⁶²

Wallerstein, modern dünya sistemini her ne kadar ekonomik temelli olarak düşünsede, ekonominin yanında siyasi-askeri faktörü de dikkate almıştır. Hegemonya kavramını ve merkez-çevre ilişkisini en geniş anlamda ekonomik olarak ancak siyasi-askeri biçimde de ele almıştır. Ancak, Skocpol'un Wallerstein eleştirisi bu noktada başlamaktadır. Skocpol'a göre, Wallerstein politik-askeri rekabete önem vermesine rağmen, onun modern dünya sisteminin devamlılığını sağlayan dinamiklerindeki rekabet dünya pazarının ve bir diğerinin yerel pazarındaki kapitalist üreticiler arasındaki rekabettir.⁶³

İmparatorluk konusunda bir farklı değerlendirmeyi George Modelski yapmıştır. Modelski, hegemonya kavramı üzerinden imparatorluk kavramını ele almıştır. Modelski, hegemonyanın meşru olan ve meşru olmayan olarak iki tipi olduğunu belirtir. İki hegemonya tipinin ortak özelliği bağımsız devletlere ihtiyaç duymasıdır. İmparatorlukta ise bağımsız devlet yoktur ve bağımsız devletler olmadığı için hegemonya kavramının imparatorlukta kullanılmayacağını söyler. Hegemonyadan bahsedilmediği sürece modern dünya sisteminden bahsedilemez.⁶⁴

M. Hardt ve A. Negri, Wallerstein'in bahsettiği türden olan sadece politik yapılanmayla oluşmuş bir imparatorluk fikrine karşı çıkmaktadır. Hardt ve Negri'ye göre bir düzen var ama bu düzen sadece tek bir güç tarafından yönetilmiyor. Hardt ve Negri bir imparatorluk olduğunu ve bu imparatorluğunun sınır çizgisi, merkezi olmadığını söyler. Modern dünya sistemi ise tam tersine devletlerarası bir sistemdir. Bu sistem merkezi bölgeye sahiptir. Bu merkez güç dengesini yönlendiren merkezdir.⁶⁵ Wallerstein ve Hardt-Negri arasındaki en önemli fark, Wallerstein imparatorluğu tek bir çizgiyle sınırlarken,

---

⁶¹ Wallerstein Immanuel, *Modern Dünya Sistemi*, C. I, ss. 32-34

⁶² Bonofeld Werner, *Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama*, çev. Özgür Yalçın, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2014, ss. 32-34

⁶³ Arrighi Giovanni, "Capitalism and Modern World-System: rethinking the Nondebates of the 1970's", *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 21, No. 1 (1998), ss. 117-118

⁶⁴ Chase-Dunn Christopher, "Hegemony and Social Change", *Mershon International Studies Review*, Vol. 38, No. 2 (Oct., 1994), ss. 371-372

⁶⁵ M. Hard- A. Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, 7. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2012, ss. 24-26

Hard ve Negri imparatorluğu sınırlamazlar ve tam tersine onu her şeyi kapsayacak türden ele alırlar.

İmparatorluk noktasında Wallerstein'den farklı olarak bir başka düşünceyi Braudel'de buluruz. Braudel, Wallerstein'in yapmış olduğu imparatorluk-devlet ayrımını kapitalist sistem açısından pek değerli bulmaz. Braudel bu ayrıma karşı çıkmıştır. Aslında Braudel ve Wallerstein arasındaki modern dünya sisteminin başlangıcı hakkındaki ihtilaflar bunu açıkça göstermektedir. Braudel, Wallerstein'in imparatorluğun olduğu yerde kapitalist dünya ekonomisinin örgütlenemez fikrine karşıt olarak, imparatorlukların altında ekonomi dünyaların örgütlenebileceğini söyler. Romalılar, Hind okyanusunda ticaret yaptılar. Yani bir imparatorluk altında kapitalist sistem var olabilir. Onun için Braudel, modern dünya sisteminin başlangıcını Wallerstein gibi 1550 civarında değil, uluslararası topluluğun erkenden başladığı Kuzey İtalyan kent devletlerinde görür.⁶⁶

Braudel ve Wallerstein arasındaki bu farklılık aslında Braudel'in pazar ekonomisi ile kapitalist ekonomi arasındaki ayırmadan gelmektedir. Braudel, pazar ekonomisinin çoğu zaman her yerde var olduğunu söyler. İlk zamanlardan beri köylüler pazar yerine gider, orada kendi temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Üreticiler ise kendi mallarını, ya kendi mekanı, hinterlandı içinde ya da dış pazarlarda onu mübadeleye koyar. Braudel pazar ekonomisi- kapitalist ekonomi arasındaki ayrımı yaparak pazar ekonomisinin hep var olduğunu ve pazar ekonomisinde kısmen kapitalist ekonomi özelliklerini taşıdığını söyler. Hem mallar pazar yerinde mübadeleye sunulur hem desatıcı ve alıcı kesimleri pazar yerinde vardır. Bunlar önceleri ayda bir panayırlar, haftada bir gün pazar yerleri, ya da haftanın belli günlerinde açık olan dükkan kesimini kapsamaktadır.⁶⁷

Kapitalist ekonomi pazar ekonomisiyle bir takım ortak özellikler taşısa bile ondan kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Ortak noktalar yukarıda bahsedildiği gibi pazar ilişkisi, mübadele ilişkisidir. Osmanlı imparatorluğu, Çin hanedanlığı büyük bir pazar ekonomisine sahiptir, ama kapitalist bir ekonomiye sahip değildir. Burdaki ayrımın temel noktası yönetimdir. Çin'in büyük bir pazar ekonomisi olmasına rağmen, kapitalist bir ekonomi olmamasının sebebi Çin yönetiminin pazara olan müdahalesidir. Eğer yönetim pazardaki ilişki sonunda çok zenginleşmiş birisine aşırı vergi yada başka bir takım şeylerle

---

⁶⁶ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, Dünyanın Zamanı, C. III, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitanevi, Ankara, 2004, ss. 43-45

⁶⁷ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. II, ss. 15-16

müdahalede bulunup, aşırı zenginleşmesini engelliyorsa burada kapitalist bir ekonomi yoktur. Amin, pazar ekonomi ile kapitalist ekonomi arasındaki ayrımı, imparatorluk ve modern dünya sisteminin üretim tarzı arasında ki ayrımla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Amin'e göre bu ayrımın temelinde üretim tarzı vardır. İmparatorluktaki pazar ilişkisi ve ordan elde edilen artı değer, "haraç" yoluyla elde edildiğini söyler. Dobb'un feodalizm ile kapitalizm arasındaki ayrımı, Amin'in düşüncelerini daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Dobb'a göre kapitalizmdeki patron-işçi ilişkisi gibi, feodalizmde de serf-lord ilişkisi vardır. Sef-lord ilişkisi zorunlu bir ilişkiye sahiptir. Sözleşmeli bir yapı söz konusu değildir. Kapitalizmdeki ilişki biçimi ise zorla değildir, sözleşmelidir. Bu bakımdan feodalizmdeki serf-lord arasındaki ilişkinin temeli zora dayalı olması, Amin'in kapitalist dönem öncesi üretim tarzının haraca dayalı sistem olmasına tekabül etmektedir.⁶⁸

Bu nokta bizi devlet-kapitalizm tartışmasına getirmektedir. Devlet kapitalizmin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak bu ilişki diyalektik bir ilişkidir. Kapitalist sistemin gelişiminde en önemli noktalardan biri de tekelliktir. Tekelcilik belli bir grubun kendi alanında tekel oluşturması, o alandaki tüm dolaşımı kontrol etmesidir. Böylece tekel olan grup kendi hızlı gelişimini sağlar. Wallerstein tekel oluşumunda ancak kısmi tekelin yaratılabileceğini söyler. Bu tekelleri hayata geçirebilecek olan şey ise devlettir.⁶⁹ Wallerstein'e göre devletin tekeli oluşturma süreci üç noktada kendini gösterir:

En temel yollardan birisi, patent sistemidir. Yeni ürünleri tüketiciler için çok pahalı, tüketiciler içinse çok karlı hale getiren şey temel olarak budur...ithalat ve ihracat üzerindeki devlet kısıtlamaları (korumacı tedbirler) bir diğer yoldur...güçlü devletlerin zayıf devletler üzerinde güç uygulaması...üreticiler üzerine yük getiren devlet müdahaleleriyle başa çıkmak büyük üreticiler için daha kolay iken, küçük üreticiler için bu onların tükenmesi demektir, ve böylece küçük üreticiler böylece sahneden silinmiş olurlar⁷⁰

---

⁶⁸ Dobb Maurecce, a.g.e., ss.32-34

⁶⁹ Wallerstein Immanuel, Dünya Sistemleri Analizi, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, 2. Baskı, Bgst Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 55

⁷⁰ A.g.e., s. 56

Wallerstein'a göre tekelleşme sisteminin temel özelliklerinden biridir. Tekelci avantaj devam ettiği sürece sistemde devam edecektir. Herşeyin metalaştırılma süreci bittiğinde tekelleşme avantajda bitecektir.⁷¹

Devlet, kapitalist sistemin temellerinin atılmasında ve tekelleşme açısından sistemin yaygınlaşmasında ilk başta pozitif bir yönde etkiye sahiptir. Bu bakımdan devlet kapitalizm açısından elzemdir. Ancak devletin kapitalizmin varlığını tehlikeye attığını hızlı bir şekilde yayılmasına engel olduğu durumlarda vardır. Fransa ve İngiltere'deki devlet aygıtının güçlülüğü-zayıflığı kapitalizmin iki ülkede farklı şekilde gelişmesine neden oldu. Fransa'da merkez güçlü olduğu için köylü ayaklanmasının bastırılması daha kolay oldu böylece devlet gücünün etkisi serbest pazar gelişimine izin vermedi. Buna karşın, İngiltere'de devlet otoritesi daha zayıf olduğu için ticaret sistemi çok daha hızlı şekilde gelişmiştir. İsyan edenler rahat bir şekilde hareket etme şansına sahip olduğundan dolayı istedikleri yere gitme imkanına sahip olmuşlardır. İsyan edenler başıboşlardı ama başıboşluk Sombart'ın ifade ettiği gibi kapitalist sistemin temeli olan uzun ticareti sağlayan tüccarlığı doğurdu.⁷²

Colin Mooers, devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi “fahişelik” kavramı üzerinden ele alır. İngiltere'de merkezi otorite zayıf ve serbest girişim çok rahat şekilde sağlanabiliyordu. Buna karşın Fransa'da merkezi otorite çok güçlüydü. Bu güç sayesinde herşey merkez tarafından denetleniyordu. Kapitalist sistemin geliştiği yerde merkezi otorite zayıf olduğu için, Mooers'a göre fahişelik ünvanı kapitalizme özgüdür. Merkezi otorite zayıftır. Zayıf olduğu için merkezdekiler sürekli değişir. Sürekli olarak farklı gruplar devleti kullanabilir. Devletin merkezinin zayıflığından dolayı, devlet iktidarının sürekli olarak farklı gruplar tarafından kullanılmasına Mooers “fahişelik” demektedir.⁷³

Devlet-kapitalizm ilişkisinde Sombart farklı bir bakış açısı sunar. Sombarta göre kapitalizm devlete bağlıdır. Çünkü en büyük devlet kapitalist devlettir.⁷⁴ Ayrıca Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm* adlı eserinde, kapitalizmin devlete bağlı olduğunu ve kapitalizmin ilk önce devlet kurumlarında, saraylarında doğduğunu belirtir.⁷⁵

⁷¹ Wallerstein Immanuel, Jeopolitik ve Jeokültür, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 58

⁷² Bkz. Sombart Werner, Burjuva, Bölüm 1., ss. 35-110

⁷³ Mooers Colin, Burjuva, çev. Bahadır Sına Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, ss 197-200

⁷⁴ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. II, ss 485-489

⁷⁵ Sombart Werner, Aşk Lüks ve Kapitalizm, çev. Necati Aça, 2. Basım, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2013, s.

Devlet kapitalizm ilişkisinde, Hardt ve Negri konuya farklı bir yaklaşım getirmektedir. Hardt ve Negri'ye göre devlet eliyle tekelleşme, dünya piyasasının ilk pazarını devletin oluşturmasını ve pazarın sınırlarının devlet tarafından çizilmesini getirmektedir. İçeride tekelin nereye kadar varabileceğini devlet belirler. Hardt ve Negri bu dönemi, ulus-devletlerin küresel üretim ve mübadelenin modern emperyalist örgütlenmesi içindeki asli failer olarak görür. Ama dünya piyasası söz konusu olduğunda ulus-devletlerin giderek bir engel oluşturduğunu belirtir.⁷⁶

Wallerstein, Amin ve diğerleri tarafından kabul edilen modern dünya sistemi, Mooers tarafından sorgulanmıştır. Wallerstein ve diğer modern dünya sistemi kurumcuları para ekonomisinin ortaya çıkışıyla birlikte köylü ekonominin kapitalist pazar ilişkisine dahil edildiğini belirtir. Feodal toplum yapısı çözülüp kapitalizme geçilmiştir, kentlere doğru göç olmuştur. Mooers'a göre, modern dünya sistemciler göre kentler feodal toplum yapısının dışındadır. Ancak bu bakış açısı Mooers'a göre yanlıştır, çünkü Mooers, kentsel ekonominin feodalizmin içsel parçası olduğunu söyler. Braudel ve Arrighi kent ekonomisine dikkat çekerken, Mooers, feodal toplumun kentsel ekonomisinde kapitalizmin gelişimini sağlayan dinamiğin olmadığını söyler.⁷⁷

Wallerstein'a göre modern dünya sisteminin özelliklerinden biride merkez-çevre hiyerarşisidir. Merkezde olan güç dengelerini yönetir. Mooers'a göre, Wallerstein'ın merkezi güçlü devlet yapılarıyla eşitlemesinin tarihsel bir gerçekliğe sahip değildir. Ona göre, Wallerstein'in bahsettiği merkezi ekonominin çoğu zayıf bir devlet yapısına sahiptir. Gerek Hollanda gerekse de İngiltere zayıf bir devlet yapısına sahiptir. Fransa ise hiç bir zaman merkezi güç konumuna yükselmemesine rağmen mutlakçı devlet yapısı bakımından Hollanda ve Britanya'dan daha fazla gelişmiştir.⁷⁸

Ancak Mooers'ın Wallerstein eleştirisi sorgulanmaya açıktır. Çünkü, Wallerstein, merkezlerin güçlü yapısını incelerken, incelemeyi sadece mutlakçı devlet anlayışı açısından yapmamıştır. Wallerstein, merkezin güçlülüğünü ekonomik yönden güçlülüğüne bağlar. Modern dünya sistemindeki merkez bu şekilde değerlendirildiği zaman Mooers'ın eleştirisi yersizdir. Ayrıca merkezin bu güçlü özellikleri beraberinde savaş alanındaki başarıyı da getirmektedir. 1648'deki antlaşmadan sonra Hollanda, İngiltere ve Fransa

---

⁷⁶ M. Hard- A. Negri, a.g.e., ss. 163-164

⁷⁷ Mooers Colin, a.g.e., ss. 16-18

⁷⁸ A.g.e., ss. 21-23

karşısında savaşlar kazandı. Hollanda atlantikte yayılmaya çalıştı ve bunun için mücadelelere girdi. Brezilya'yı Portekiz'in elinden aldılar.⁷⁹ Aynı şekilde İngiltere de merkez olmak için verdiği mücadelede ticaret ve sanayi alanında ki başarılı mücadelenin yanında Fransa ile verdiği savaş ve diğer mücadeleleri kazanarak öncü konumuna gelebilmiştir.

Mooers'tan farklı olarak Skocpol, Wallerstein'in merkez-çevre ilişkisindeki güç hiyerarşisini eleştirir. Skocpol'a göre Wallerstein'in güçlü diye atfettiği merkezi karakter totolojiktir. Devletler güçlüdür, çünkü onlar merkezdir; onlar merkezdir, çünkü devletler güçlüdür.⁸⁰

1.3.1.3 MERKEZ-PERİFERİ İLİŞKİSİ

Modern dünya sisteminin özelliklerinden biri olanış bölümü, merkez-çevre farklılaşmasında önemli etkiye sahiptir. Wallerstein'e göre, kapitalist bir dünya ekonomisinin eksensel iş bölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ile çevresel ürünlerin üretimi şeklinde böler. Merkez-çevre ile kastedilen üretim sürecinin karlılık derecesidir.⁸¹ Malların üretim yeri değerine göre belirlenir. Merkezde en değerli mallar, en fazla kar yaptıracak mallar üretilirken, periferi kısmında ise gündelik ihtiyaçları karşılayacak eşyalar üretilir. Gündelik eşyaların üretilmesi bakımından periferi hayati öneme sahiptir. Çünkü gündelik ihtiyaçlar temel ihtiyaçlardır. Merkezde üretilen mallar ise, zaruri ihtiyaç olmaktan ziyade daha değerli, lüks ve erişilmesi zor eşyalardır. Bundan dolayı en yüksek kar oranına sahip mallar merkezde üretilen mallardır. Ayrıca Sombart'ın ifade ettiği lüks mallarda merkezde üretilendir ve en çok kar getirendir. Jean Beachler'e göre, büyük kapitalist tüccarların çalışacak alanların olabilmesi için lüks mallar üzerinden arz ve talebin olması gerekir.⁸² Ancak lüks eşyanın elde edilme süreci bizi modern dünya sisteminin bir diğer özelliğine götürür: Teknoloji ve endüstri.

Merkez-çevre ilişkisinde çevreden elde edilen ve kendilerinde bulunan hammaddelerin işlenme süreci teknolojinin gelişimine bağlıdır. Merkezde üretilen lüks malların, hammaddelerin çoğu çevrede yetiştirilir. Ancak çevre bu hammaddeyi işleyecek onu dönüştürecek teknolojiye sahip değildir. Bu hammaddeyi dönüştürebilecek olan

⁷⁹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, s. 63

⁸⁰ Arrighi Giovanni, "Capitalism and the Modern World-System: rethinking the Nondebates of the 1970's", s.117

⁸¹ Wallerstein Immanuel, Dünya Sistemleri Analizi, s. 59

⁸² Beachler Jean, Kapitalizmin Kökenleri, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara, 1986, s. 113

yüksek kar oranı elde eder. Merkez, çevreden gelen hammaddeyi dönüştürerek artı değeri daha çok elde eder ve bu şekilde sistemin devamlılığı sağlanır. Teknoloji ile kapitalizmin gelişimi arasında doğrudan bir ilişki sözkonusudur. Braudel, ilk endüstri teknolojisinin 12. yy'da dokuma, şeker fabrikalarında olduğunu söyler ve kapitalizmin gelişim aşamasını da bu noktadan itibaren ele alır.⁸³

Merkez-çevre ilişkisinde ele alınması gereken bir diğer özellik periferide elde edilen karların bir kısmınınmerkeze aktarılmasıdır. Amin, bu noktada ekonomik artının transferi ilkel birikimin bir ürünü olarak çevresel kapitalist toplumsal kuruluşlardan merkezi kapitalist kuruluşlara doğru olduğunu söyler. Amin'e göre bu sürecin sürekliliği dünya ölçeğinde birikim sorununun özünü oluşturur.⁸⁴

Merkez-çevre ilişkisinde bir diğer nokta da üretim ilişkisi açısından ele alındığı zaman malların üretiminin mekansal değişimidir. Belli bir zaman diliminde merkezde üretilen bir eşya, sonraki zaman diliminde mekansal değişime uğrar ve artık çevrede üretilmeye başlanır. Kar oranı yüksek olduğu zaman, büyük karları sağlaması açısından merkezde üretilir. İlk üretilmeye başladığı zaman üretilen mal, her yerde olmadığı için, her coğrafi bölgede üretilmediği için kar oranı yüksektir ve bu merkeze özgüdür. Ancak belli süre için de merkezde üretilen nadir eşyalar, mallar sıradan bir eşya haline büründüğü zaman üretimi için çevreye aktarılır ve sıradan olması bakımından herkesin erişebileceği bir eşya haline gelir. Böylece mal üzerinden elde edilen kar oranında bir düşüş gerçekleşir. Merkezde ise yeni ürünlerin üretimi başlar. Daha önceki süreçte olduğu gibi bu yeni üretilen malların kar oranı çok yüksektir. Yüksek oran sağladığı sürece üretimin mekanı merkezde kalmaya devam edecektir.⁸⁵

Wallerstein devletlerarası ilişkileri dört nokta üzerinden incelemiştir. Şimdiye kadar bir çok yerde değinildiği üzere Wallerstein merkez, çevre, yarıçevrenin yanında “dış”, “harici” alanı incelemiştir. Merkez, tüm artı değer toplandığı bir yer olup, en yüksek sanayinin, endüstrinin birleştiği merkezdir. Periferi ise tersi şekilde artı değer hiçbir şekilde elde toplanmadığı bir alandır. Bunun tam ortasında ise yarı periferi vardır. Kısmen merkezin özelliklerini taşıırken, kısmen de periferinin özelliklerini taşır. Yarıperiferi kısmını oluşturanlar genel olarak merkezden düşenlerdir. Bir önceki dönemde merkez

---

⁸³ Fernand Braudel, Maddi Uygarlık, C. III, ss. 128-136

⁸⁴ Amin Samir, a.g.e., s. 29

⁸⁵ Wallerstein Immanuel, Jeopolitik ve Jeokültür, ss. 138-139

olanlar, diğer dönemde yarıperiferi haline gelmiştir. 15. yy'da merkez olan Portekiz, Hollanda hegemonyası esnasında yarı-periferi olmuştur.⁸⁶ Merkez, çevre, yarıçevrenin dışında Wallerstein dış alanında incelemiştir.

Wallerstein, sistem içindeki merkez-periferi-yarı periferi arasındaki ticaret ilişkisinin kapitalizm temelinde olduğunu belirtir. Merkezin “dış” alanla yaptığı ticaret ilk başta lüks malların ticaretidir. Dış alan bu ticaretle kapitalist sisteme entegre edilmiş olamaz. Çünkü sadece çok özel maddeler alışverişi yapılır. Onun için lüks mallar kapitalist sistemin tam anlamıyla göstergesi değildir.⁸⁷ Merkez ile dış alan arasında gündelik ticaret başladığı zaman arasındaki ilişki kapitalist dünya ekonomisi mantığında işler. Wallerstein'ın aksine Braudel lüks malların alış verişinin kapitalizm açısından çok önemli olduğunu söyler. Bu ilişki sayesinde kapitalizmin sınırları genişler. Bu sebeple lüks mallar kapitalizm için çok önemlidir. Rosa Luxemburg'un bahsetmiş olduğu artı değerın realizasyonu işte bu noktada daha açık olmaktadır. Kapitalizm dışardaki bölgeye ihtiyaç duymaktadır. Kapitalizm kapitalist olmayan bölgeye ihtiyaç duymaktadır.⁸⁸ Kapitalizmin bu özelliği kapitalist dünya ekonomisinin sınırlarının çok hızlı bir şekilde yayılmasının temel sebebidir. Wallerstein'e göre Rusya, Osmanlı, Hindistan ve Çin ile yapılan ticaret sayesinde bu dört bölge sisteme entegre olmuşlardır. Hindistan ve Çin'le yapılan ticari ilişkilerle modern dünya sisteminin sınırları 18. ve 19. yy'da daha geniş alana yayılmıştır.⁸⁹

1.3.1.4 KONDRATİEF SAFHALAR

Modern dünya sistemi, merkez-çevrenin sürekli değiştiği bir sistemdir. Belli zaman diliminde hegemon olan bir merkez, varlığını hegemon güç olarak devam ettirirken, aynı anda merkezin başka bir yere kaymasına neden olan birtakım gelişmeler olmaktadır. Merkezin zaman içerisinde yavaş ama sürekli bir şekilde yer değiştirmesi uzun bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Her hegemon güç nöbet değişimi merkezdeki değişimle beraber, periferi ve dış alanında değişimini meydana getirmektedir. Merkezlerin değişim aşaması bir krizle beraber olmaktadır. Hegemon güç, zirve noktasına ulaştığı zaman artık gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Bu güç kaybı aslında ekonomik alanda krizle ilişkilidir. Hegemonik güç kaybı ile krize girme arasında doğru bir orantı vardır. Yeni merkeze aday olan ülkeler, bu güç kaybı esnasında güç dengesini kendi lehlerine dönüştürmek

⁸⁶ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, ss. 180-185

⁸⁷ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. III, ss. 145-147

⁸⁸ Luxemburg Rosa, a.g.e., s. 29

⁸⁹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. III, ss. 145-200

istemektedirler. Wallerstein ve diğer dünya sistemcileri bu sürecin toplamına kondratief aşamalar demektedirler.

Kondratief aşamalar iki safhadan oluşur: A safhası ve B safhası. Bu iki safhanın toplamı bir hegemonik güç dengesinin değişim sürecinin bütünüdür. Kapitalist sistemde B safhası, sistemin daraldığı evredir. Ekonomik alanda bir daralma olur. Wallerstein'ında ifade ettiği üzere:

Önde gelen bir sanayi, dünya ekonomisini canlandırıcı yönde etkiler, ve sermaye birikimi olur... ancak bu dünya ekonomide daha yaygın bir istihdama, daha yüksek ücret düzeylerine de neden olur..pazara daha çok firma girdikçe aşırı üretim olacaktır ve sonuç olarak fiyat rekabeti arttıkça kar oranları düşecektir. Belirli bir noktada satılmamış yığını oluşmaya başlar ve sonuç olarak daha sonraki üretimde bir yavaşlama oluşur.⁹⁰

Wallerstein ve diğer dünya sistemcileri ekonomik çevrimleri uzun zaman diliminde incelemiştir. Çevrimleri kriz ile açıklamıştır. Buna karşın Marx çevrimin uzunluğunu, 7-10 yıl çerçevesinde düşündü. Çünkü Marx, çevrimin uzunluğunu tüm sabit sermayenin yeniden inşası için gereken devir zamanı olarak belirledi. Mandel ise çevrimi teknolojik gelişme ile birlikte düşünür. Her çevrim sonunda yeni teknolojiler, makineler üretilir. Bu teknolojik yenilik zaten süreci başlatır.⁹¹

B safhasında meydana gelen bir ekonomik durgunlaşma işsizlik problemine de neden olmaktadır. Çünkü üretici kar oranını aynı seviyede devam ettirmesi için, fiyatları artıramadığından dolayı, maliyeti azaltmaya çalışacaktır. Maliyeti azaltmanın yollarından biride işçilerin azaltılmasıdır. İşçilerin sayısında bir azalmanın yanında işçi ücretlerinde de bir düşüş görülecektir. Bu düşüş sonucunda, işçilerin efektif tüketim talebi azalacaktır. Bu şekilde B safhasında görülen ekonomik daralma iki yönde devam edecektir. Bunun sonucunda bir kriz çıkacaktır. Bu da B safhasının zirveye ulaştığı anı oluşturmaktadır.

Merkez-çevre ilişkisine önemli noktalardan biri de merkez ve çevrenin krizden etkilenme durumlarıdır. Rekabete girenler arasında, bazıları krize dayanıklı olacaktır,

---

⁹⁰ Wallerstein Immanuel, Dünya Sistemleri Analizi, ss. 62-63

⁹¹ Mandel Ernest, a.g.e., ss. 121-129; Bkz. : "Mandel ekonomik çevrimler, teknolojik değişimle ilişkilendirerek 1850'den itibaren kapitalist sistemi incelemiştir. İlk süreç olarak, 1848'deki buharlı motorların makinelerle üretimi. İkincisi, 19. yy'da elektrikli motorların makinelerle üretimi. Son olarak, 20. yy'da elektronik ve nükleer aygıtların makinelerle üretimi.

bazıları da krizden hemen etkilenip iflas edeceklerdir. İflas edecek olanlar yeni döngünün periferisini oluşturacaktır.

Bir güç merkez olduğu zaman, artı ürün, sanayi, teknolojik yenilik ve diğer herşeyin yönün kendisine çeker. Sadece teknoloji, sanayi alanda bir toplanma değil aynı zamanda kültürel anlamda da bir akış vardır. Hollanda merkez döneminde, sadece borsa, ticaret anlamında merkez değildir aynı zamanda bilim, edebiyat alanında da merkezdir. Çünkü merkezde toplumun refah oranı yüksektir ve çalışma imkanı fazladır. Budönem A safhasıdır. A safhası havuz işlemleri görmektedir. A safhasında rekabet oranı çok düşük ve tekelcilik oranı çok yüksektir. Devlet tekelciliği sayesinde o dönemde rekabet ortamı çok azdır. Onun için üretim oranı ve üretimden elde edilen kar oranları çok yüksektir. Ancak bir merkez hegemonik güç bakımından zirveye ulaştığı zaman tekrardan o gücü kaybetmeye başlamaktadır. Bu da farklı devletlerin gücünün başlangıcının ortaya çıkması demektir. Tekrardan bir rekabet alanı oluşmaktadır. Farklı şirketler, sanayiler ön plana çıkıp var olan merkezi üretim çemberine girmeye başlarlar. Yeni şirketler çembere girdiğinden dolayı önceki tekelcilerin kar oranları yeniler arasında da paylaşılır. Böylece kar oranı azalır. Ve süreç içinde meydana gelen krizle önceki merkezi güç, var olan krizde dayanamayıp yarıperiferi haline gelir. Bu krizde dayanan gruplar yeni kurulan dünya düzeninde merkezi rolü üstlenir ve tekrar A safhası yaşanır. Ve bu safhada kar oranları tekrar yükselir.

Kondratief A ve B safhaların toplamı, sistemde çevrimsel bir özellik taşır. Sistemin kendisi bu şekilde sarmalanmıştır. Her bir kondratief A ve B safhalarının toplamı bir döneme denk gelmektedir. Hegemonik güç merkezlerin nöbet değişimi aslında bu sistemin bir çevrimidir. Ve her safha yenilediği zaman merkez-periferi, endüstri merkezleri değişir ve bu değişimle beraber yeni alanlar sürekli ortaya çıkar.

Wallerstein, modern dünya sisteminin sürekli genişlemesinden ve çevrimsel özelliğın sürekli olarak yinelenmesinden dolayı, ayrıca yinelenmenin devam ettirmesini sağlayan unsurların sonsuz olmamasından dolayı kapitalizmin yok olacağını ifade etmektedir. Wallerstein'e göre kapitalizmin bir çıkmazı vardır. Orta vadede problemleri çözerken, uzun vadede kapitalizmin krize girdiğini ve bu uzun vadede gerçekleşen kriz

sonunda kapitalizmin çökeceğini belirtmiştir.⁹² Kapitalizmin krizlerini dört nokta üzerinden göstermeye çalışır.

Son bölümde kapitalizmin krizi üzerinden özgürlük anlayışı konusunda daha detaylı şekilde ele alınacak olacağından dolayı burada sadece bu krizlerin hangi noktada kendini gösterdiği belirtilecektir. Kapitalizmin temeli sınırsız sermaye birikimidir. Sınırsız sermaye birikim fikrinin özü artı değeri elde etmedir. Yani kapitalizmin temeli artı değere ulaşmadır. Ancak bu artı değere ulaşma biçimi kapitalizmin sonunu hazırlamaktadır. Artı değerinde temel nokta çıktının az olması girdinin fazla olmasıdır. Bunun sağlanması için maliyetin azaltılması gerekir. Maliyeti azaltmanın yollarından biri de düşük ücretli kişileri çalıştırmaktır. Ancak süreç içinde işçiler ücretlerini artırmak isterler. Bunun üzerine kırsal kesimlerden yeni düşük ücretli işçiler edinilir. Bu döngü devam eder ve sonunda kırsal kesim insanları azalır ve nihayetinde kapitalist sistem düşük ücretli işçi bulamaz. Kapitalizm böylece krize girmiş olur. Krizin bir diğer sebebi de maliyetleri dışsallaştırma çabalarıdır. Ancak bu sistemde kar oranının azalmasına neden olmaktadır. Kapitalizmin üçüncü çelişkisi ise kutuplaştırıcı etkisinin çok fazla olmasıdır. kişilerin alım gücü artmasına rağmen, kişiler arasında ki alım gücü farkı daha da artmaktadır. Ve son çelişkisi ise de kapitalizm ile ölüm oranları arasındaki ilişkidir. Sistemin gelişmesiyle her ne kadar tıp çok fazla ilerlesede savaşlar ile ölüm oranları çok daha artmıştır. Wallerstein, kapitalizmin ortaya çıkarken üstlendiği mahşerin dört atlısı görevini yerine getirmede, onların seviyesini daha da arttırdı ve bu dört alanda çözümler üretme iddiasıyla merkezi konuma gelen güç bu dört problemi de çözememiştir ve bunlarda sistemin çöküşünün sebebi olacaktır der.⁹³

---

⁹² Wallerstein Immanuel, Dünya Sistemleri Analizi, ss. 64-66

⁹³ Wallerstein Immanuel, Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygurluk, çev. Necmiye Alpay, 6. Basım, Metis, İstanbul, 2012, ss. 101-105

2. GIOVANNI ARRIGHI VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ

İlk bölümde dünya sistemi üzerine genel bir inceleme yapılmış, bu inceleme özellikle Frank üzerinden hareketle ele alınmıştır. Dünya sistemi üzerine yapılan bu inceleme modern dünya sistemi tartışması içinde devam etmiştir. Modern dünya sistemi tartışması temelde Wallerstein, Braudel, Amin ve Arrighi üzerinden incelenmiştir. Bu bölümde Arrighi'yi modern dünya sistemi tartışması içinde diğerlerinden ayıran farklılıklar üzerinde duralacaktır. Bu farklılıklar üç noktada ele alınabilir. Arrighi'yi diğer modern dünya sistemcilerinden ayıran ilk farklılık, Arrighi, modern dünya sisteminin işleyiş sürecini maddi genişleme ve finansal genişleme üzerinden incelemiştir. Maddi ve finansal genişleme sürecini hegemonya ile ilişkilendirmiş ve hegemonyanın savaşla ilişkisini göstermiştir. İkinci farklılık modern dünya sisteminin tarihsel sürecinin değerlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Arrighi, kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcını kuzey İtalyan kent devletlerinde görmüştür. Arrighi'yi diğerlerinden ayıran üçüncü nokta ise modern dünya sisteminin geleceği tartışmasında ortaya çıkmaktadır. Arrighi'ye göre yeniden düzenlenmekte olan modern dünya sisteminin merkezi Çin olacaktır. Bu bağlamda Arrighi, Çin'i tarihsel süreç içerisinde değerlendirmiş ve Çin'in geleceğini tartışmıştır.

Arrighi modern dünya sistemini hegemonya kavramı üzerinden ele almıştır. Arrighi hegemonya ve hegemonik geçişleri maddi genişleme ve finansal genişleme açısından incelemiştir.¹ Arrighi hegemonya sürecini bu iki yönden incelerken, hegemonyanın değişiminde iki farklı bağlamda ele almıştır. İlki, hegemonyayı devlet gücünde değişim olarak ele almıştır. Bu noktada savaşa yaptığı vurgu ve savaşın kavramsallaştırılması Arrighi'yi diğerlerinden ayırmıştır. Hegemonya noktasında Arrighi'yi diğerlerinden ayıran ikinci önemli nokta, Arrighi, hegemonya değişiminin ticari girişim biçimlerini değiştirdiğini belirtmiştir.² Hegemonya değişimi beraberinde yeni ticari

---

¹ Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver, "Capitalism and World (dis)order", **Review of International Studies**(2001), 27, ss. 257-279

² Bkz. Giovanni Arrighi, *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minnesota Press, Minneapolis, 1999, ss. 97-110.

Anonim şirket, aile şirket, ve çok uluslu kapitalist şirket. Anonim şirket, hollanda hegemonyasında hakim olan ticari girişim örneğidir. Aile şirketi ise anonim şirketin öneminin yitirmesinden sonra yada Hollanda hegemonyasının sona erişiyile Britanya hegemonyası önderliğinde kurulmuş bir ticari girişimdir. Üçüncü girişim türü olan corporate capitalism ise, Britanya önderliğindeki aile şirketinin yıkılmasıyla, Amerika Birleşik Devletlerin önderliğinde kurulmuştur.

yapılanmayı gerektirir. Bu bağlamda hegemonya değişimini ticari girişim farklılığı açısından açıklayarak Arrighi kendini farklı bir noktaya konumlandırmıştır.

Kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcını 16. yy'dan itibaren ele alan Wallerstein'in aksine, Arrighi, modern dünya sisteminin temelini 13. yy'da Kuzey İtalyan kent devletlerinde görmektedir. Arrighi kendini diğer modern dünya sistemcilerden farklı kılan Kuzey İtalyan kent devletlerine yapılan vurguya Braudel üzerinden ulaşmıştır. Arrighi, Braudel'den hareketle kapitalist sisteminin temellerini İtalyan kent devletlerinde aramıştır. Ayrıca Arrighi, Braudel'in kapitalizm kavramsallaştırması üzerinden dünya sistemi gelişiminin sistemik birikimi yaklaşımı formüle eder. Braudel kapitalist dünya ekonomisini üç tabakalı bir sistem olarak görür. Bunlar sırasıyla geçimlik üretim yapan en alt tabaka; meta, mal üreticisi olan orta tabaka; politik ve askeri yapılarla büyük karları ve ödemeleri kontrol eden finans kapitalizmi. Üç tabaka arasından sadece üçüncüsü kapitalisttir.³

Arrighi'yi diğerlerinden ayıran bir diğer fark ise, modern dünya sisteminin yeni merkezinin Çin olacağı vurgusudur. Çin'in merkezi konumunu açıklamak için Çin'in tarihsel sürecini incelemiştir. İlk bölümde açıklandığı üzere Arrighi'nin Çin vurgusu bize Frank'ın dünya sistemi tartışmasını getirmektedir. Frank, dünya sisteminde 1400-1800 arasında merkezi yerin Çin olduğunu ifade etmiştir. "Yeniden Doğu" adlı eserinde Çin'in daha gelişmiş olduğu, daha fazla ticari kaynaklara, endüstrilere sahip olduğunu, para akışının, gümüşün merkezi yerinin Çin olduğunu vurgulamıştır. Modern dünya sistemcileri ise Çin'i bu noktada değerlendirmediler, Frank'ın eleştirdiği olan Avrupa-merkezci bakış açısıyla tamamen batıya odaklanmıştır. Ancak modern dünya sistemcilerinden olan Arrighi ise bu noktada biraz daha arka planda kalmış ve Çin'in o dönemdeki gücüne, gelişmişliğine vurgu yapmaya çalışmıştır. Ancak Arrighi, Çin'i kapitalist bir sistem olarak değil, geniş bir pazar yeri olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Bu bakımdan Arrighi Frank'tan ayrı düşmektedir. Frank'la aynı yerde durduğu nokta ise Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasının yerini Çin'in alacağıdır. Arrighi'ye göre Çin, modern dünya sisteminin yeni hegemonik merkezini oluşturacaktır. Ancak Çin, hegemonyasını önceki hegemonyaların aksine kapitalizmin doğal olan yoluyla gerçekleştirmektedir. Yani Arrighi, Çin'in kapitalist dünya ekonomisinin merkezine gelme sürecini diğer önceki merkezlerden

---

³ Christopher Chase-Dunn, "History and System: The Whole World", **Contemporary Sociology**, Vol. 25, No. 2 (Mar., 1996), p. 164

farklı bir şekilde gerçekleştirdiğini söylemiştir. Arrighi'nin bu düşüncesi kendini diğer modern dünya sistemcilerinden ayıran en önemli noktalardan biridir.

Arrighi modern dünya sistemini hegemonik geçişler üzerinden incelemiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere her bir hegemonya dönemi kendi içinde iki farklı nokta içermektedir. Bu iki farklı nokta birbirleriyle etkileşime girerek üçlü hareket sağlar ve hegemonik geçiş sağlanır. Finansal genişleme ve maddi genişleme bunun temelini oluşturmaktadırlar. Finansal genişleme ve maddi genişleme birikimin sistemik döngülerini oluşturmaktadırlar. Finansal genişleme ve maddi genişlemenin toplamı bir hegemonya dönemine tekabül etmektedir. Her yeni hegemonya dönemi finansal genişleme ve maddi genişlemenin yenilenme sürecidir.

2.1 KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN TEMELİ: MADDİ GENİŞLEME-MALİ GENİŞLEME AŞAMALARI

Arrighi, modern dünya sistemi çözümlemesinde sistemik birikim dairesini kullanmıştır. Bu sistemik birikim dairesinin temeli Marx'ın P-M-P' mantığında yatmaktadır. P-M-P', İngilizcesi 'money' olan paranın (P) ve İngilizcesi 'commodity' olan metanın (M) kısaltmasıdır.⁴ Maddi genişleme ve finansal genişleme süreçleri bu örüntüde ortaya çıkmaktadır. Maddi genişleme P-M sürecini oluştururken, finansal genişleme M-P' evresini oluşturmaktadır.⁵ P-M-P' mantığı meta ve para birikimin dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Bu dönüşüm sürecindeki karşılıklı etkileşim iki genişleme türünü ortaya çıkartıp, sistemik birikim dairesini oluşturmaktadır.

Marx'ın P-M-P' şemasında para bir dizi metaya dönüştürülür. Meta mübadele değeri haline gelir. Metanın değeri, metanın yanı sıra ayrı bir varlık kazanır. Yani metanın 1) tüm metalarla mübadele edilebilir olduğu, 2) dolaylı genel bir meta haline geldiği, 3) mübadele edilebilirlik ölçüsünün belirlediği var oluş biçimi, yani metanın para biçimi ortaya çıkar.⁶ Kapitalizmin P-M-P' mantığının karşısında M-P-M' süreci vardır ki bu süreç Smith tarafından dile getirilmiştir.⁷

⁴ Umruk Okan, İki Dünya-Sistemi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 6

⁵ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 237

⁶ Marx Karl, Gundrisse, çev. Sevan Nişanyan, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 205

⁷ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 85, ayrıca bkz. Smith MPM' sürecini Marx'ın ifade ettiği PMP' sürecinin tam zıt durumunu temsil etmektedir. Smith'e göre, Marx'ın aksine, ilk başta meta (M) vardır. İlk süreç olarak metayı ele alır. Bu meta mübadeleye sokularak para (P) ya çevrilir. Ve böylece metanın paraya çevrilme işlemi gerçekleşmiş olur. Elde edilen para ise tekrardan daha büyük kar sağlayacak, gelir getirecek

Maddi genişleme ve finansal genişleme sistemik birikimin temel özelliğidir. Bu iki genişleme türü her sistemik döngü içerisinde kendine yer bulmaktadır. Ancak her sistemik öge Arrighi'nin de belirttiği gibi bir önceki sistemik ögelerin içselleştirmesini gerektirir ve bu içselleştirmenin yanında yeni bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Arrighi dört sistemik birikimi ele almıştır. İlk birikim Genova-İberya birikimidir. Bu birikim süreci 15. yüzyıldan erken 17. yüzyıl boyuncasına kadar güçlüydü. İkinci sistemik birikim, Hollanda sistemik birikimidir. Hollanda birikimi ise, geç 16. yüzyıldan geç 18. yüzyıla kadar devam eden bir dönemi oluşturmaktadır. Üçüncü sistemik birikim ise, Britanya önderliğinde gerçekleşmiştir. Bu sistemik birikim ise, 18. yüzyılın ortalarından erken 20. yüzyıl dönemine kadar devam etmiştir. Son olarak geç 19. yüzyıldan finansal genişlemenin günümüzdeki safhasına kadar devam eden birikim süreci dönemidir.⁸

Maddi genişleme ve finansal genişleme birbirini takip etmektedir. İlk olarak maddi genişleme meydana gelmektedir. Bu maddi genişleme daha sonra sistem içinde finansal genişleme tarafından takip edilmektedir. Böylece modern dünya sisteminde bir birikim, ilerleme sağlanmaktadır. Finansal genişleme daha sonra tekrardan bir maddi genişlemeye yol açmaktadır. Ancak bu süreç doğru ve düz bir çizgide gerçekleşmemektedir. Bu iki genişleme bir hegemonya dönemini oluşturmaktadır. Finansal genişleme, hegemonyanın son safhasını oluşturduğundan dolayı sistemik birikim dairesinin son baharını oluşturmaktadır. Ancak aslında Braudel'in belirttiği gibi finansal genişleme kapitalizmin sonbaharını değil, ilk baharında oluşturmaktadır.⁹ Var olan sistemin yıkılması, yeni ve daha karmaşık, gelişmiş bir sisteme geçiş bir önceki sistemik döngünün kriziyle gerçekleşmektedir. Önceki sistemin krizine neden olan finansal genişleme süreci, var olanın sistemik birikim dairesinin, hegemonyanın yıkılması anlamında değil, yeni bir sistemik birikim dairesinin, yeni bir hegemonyanın, merkezinin oluşmasına zemin hazırladığından dolayı kapitalist gelişmenin ilk baharı olarak nitelendirilmektedir.

Arrighi sistemik birikim daireleri arasındaki bu ilişkiyi, bu süreci hegemonya kavramı ile daha net şekilde göstermektedir. Çünkü Arrighi'ye göre bir sistemik birikim dairesinden başka bir sistemik birikim dairesine geçiş, modern dünya sisteminin merkezinin değişmesini getirmektedir. Merkezin değişimi hegemonyanın değişimidir.

---

metaya yatırılır. Böylece tekrardan bir meta elde edilir. Bu elde edilen meta yine aynı süreci izleyerek para haline getirilip, bu süreç bu şekilde devam etmektedir.

⁸ Giovanni Arrighi-Beverly J. Silver, "Capitalism and World Disorder", a.g.m., pp. 260-261

⁹ Giovanni Arrighi-Beverly J. Silver, "Capitalism and World Disorder", a.g.m., p. 264

Hegemon güçlerin değişimi krizle ortaya çıkmaktadır. Bu kriz yukarıda ifade edildiği gibi finansal genişlemeden kaynaklanmaktadır. Ancak bu kriz sayesinde yeni bir hegemon dönem başlamaktadır, yeni bir sistemik birikim dairesi başlamaktadır. Arrighi, savaş kavramıyla hegemonik değişimleri açıklamaktadır. İlerleyen kısımlarda daha ayrıntılı bir şekilde ifade edileceğinden dolayı, Arrighi'nin, savaş, hegemonya değişimi üzerinde etkilidir düşüncesini kısa bir şekilde açıklamak yeterli olacaktır. Arrighi, modern dünya sisteminin geçiş aşamalarını incelerken savaş ve antlaşmalara başvurmaktadır. Buna göre ilk hegemonik değişimi, Cenova-Iberyan merkezinden Hollanda merkezine geçiş, yüzyıl savaşları sonucunda olmuştur ve devamında Holanda, hegemonyasını Westphalia Antlaşması ile resmileştirmiştir. İkinci hegemonik geçiş süreci, Hollanda hegemonyasından Britanya'nın merkez olduğu dünya sistemine geçiş, yedi yıl savaşları ile olmuştur ve Britanya, hegemonyasını Viyana Antlaşması ile resmileştirmiştir. Modern dünya sisteminin üçüncü güç değişimi ise, Britanya önderliğindeki modern dünya sisteminden Amerika Birleşik Devletleri önderliğindeki sisteme geçiş, dünya savaşları ile başlamıştır. Bu sisteme bakıldığında hegemonik güçlerin yer değişim süreci önceki hegemonik sistemin çöküşüyle ilişki içindedir.

2.1.1 MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE HEGEMONYA

Modern dünya sisteminde hegemonya kavramı birinci bölümde değerlendirilmiştir. Hegemonya üzerine burada ele alınacak olan nokta hegemonyanın modern dünya sisteminde nasıl işlendiğidir. Hegemonya sadece merkezin diğerleri üzerinde güç uygulaması değildir. Hegemonya sadece tek bir merkeze hizmet etmez ve hegemonik güç sadece siyasi- askeri temelli değildir. Hegemonya aynı zamanda alt grupların çıkarlarına da hizmet eder. Merkezi bir üstyapının yanısıra alt gruplarının çıkarlarını da temsil eder. Bu bakımdan hegemonya siyasi-askeri gücün yanında sivil bir yapıdır, ayrıca ekonomik bir niteliğe sahiptir.

Modern dünya sisteminde gücün nasıl ele alınması gerektiği düşüncesi hegemonyanın nasıl değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi ile içiçe girmiş bulunmaktadır. Arrighi, hegemonya ve güç ilişkisini modern dünya sistemine yön veren devletler üzerinden incelemeye çalışır. Arrighi'ye göre modern dünya sisteminin oluşum ve yeniden oluşum sürecinin anlaşılması için sadece devletlerarası rekabet ile girişimciler arası rekabet arasındaki tarihsel ilişkinin vurgulanmaması gerekir. Aynı zamanda bu rekabet

ilişkinin süreci içinde nasıl değişim geçirdiğinin de vurgulanması gerekir. Bu vurguda Arrighi'nin odak noktasını "kapitalizm" ve "territoryalite" kavramları olmuştur.¹⁰

Arrighi modern dünya sisteminin merkezini kapitalizm ve territorializm bağlamında ele almaktadır. Kapitalizm ve territorialite hegemon oluşum yapısının farklı iki çatalıdır. Kapitalizm ve territorializm birbirinden bağımsız unsurlar olarak ele alınamaz. İkisi arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki modern dünya sisteminde merkezi konumunda olanların bu konumu elde etme sürecinde görülmektedir. Modern dünya sisteminin ilk oluşum sürecindeki kuzey İtalyan kent devletlerinde, Venediğin değil de Genova'nın nasıl merkezi konuma ulaştığı noktası da dahil olmak üzere diğer tüm merkezi süreçlerde görülebilir. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı şekilde ele alınacak olmasına rağmen kısa bir şekilde değinmek gerekirse, Venedik'in aksine, Genova, İberyan İmparatorluğu ile işbirliği içinde olarak merkezi konumunu elde etmiştir. Genova, bu süreçte merkezi yapının mali kısmını, kapitalist ögesini oluştururken, İberyan yarımadası territorial, askeri bir güç oluşturmuştur. Aynı süreç Hollanda'nın hegemon olma aşamasında da görülmektedir. Hollanda, Orange Hanedanlığıyla işbirliği yapmıştır. Hollanda ve Genova'nın aksine Britanya biraz daha farklı bağlamda oluşturmuştur bu yapıyı. Özellikle Hindistan'ın varlığı Britanya için çok önemli olmuştur. Bununla birlikte ABD ise tüm yapıları kendi içinde içselleştirmiştir.

Hegemonik yapının oluşum sürecindeki bu ilişkiyi açıklamaya çalışan bir diğer düşünür de David Harvey'dir. Harvey, Arrighi'nin mantığına benzer şekilde hegemonyayı iki farklı noktanın birleşimi olarak düşünmüştür. Harvey bu iki noktanın birleşimini "kapitalist emperyalizm" olarak ele alır. Kapitalist emperyalizm, gücün ülkesel ve kapitalist mantığının birleşimidir. Yani gücünü bir ülkenin yönetilmesine ve bu ülke üzerindeki beşeri ve doğal kaynakların siyasi, ekonomik ve askeri amaçlarla seferber edilebilme yeteneğine dayandıran aktörler bakımından ayırt edici bir siyasi proje olarak emperyalizm ile, sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın önemli hale geldiği belli bir zaman ve mekan içindeki siyasi-ekonomik sürecin yayılması olarak emperyalizm

---

¹⁰ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 61-63. Ayrıca Bkz. Arrighi hegemonya kavramını "kapitalizm" ve "territoryalite" kavramları ile birlikte düşündü. Arrighi kapitalist ve territorial güç mantıkları arasında zıtlık olduğunu belirtir. Belirli bir toprağa sahip yöneticiler, iktidarı, egemenlik alanların boyutları ve üzerinde yaşayan nüfusun çokluğu ile tanımlamakta ve zenginliği, yani sermayeyi, toprak genişlemesinin bir aracı veya bir yan getirisi şeklinde anlamaktadırlar. Buna karşın, kapitalist yöneticiler, iktidarı, kıt kaynaklar üzerindeki hakimiyetlerinin genişliği ile tanımlanmakta ve toprak kazanımlarını, sermaye birikiminin bir aracı veya bir yan ürünü olarak görmektedirler. S.62

arasındaki karışımıdır. İlkiyle vurgulanmak istenen, devlet tarafından kullanılan siyasi, diplomatik ve askeri stratejilerdir. İkinci kısmıyla vurgulanan nokta ise, ekonomik gücün, üretim şekilleri, ticaret, sermaye hareketler, para transferleri, iş gücü göçü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu, bilgi akışı ve kültürel etkilerdir. Yani gücün kapitalist ve kültürel mantığı söz konusudur.¹¹ Bu bakış açısından Arrighi ile Harvey arasında pek bir fark yoktur. Harvey, Arrighi'nin hegemonya ve güç kavramını açıklamak için yapmış olduğu ayrımı ifade etmiştir ve Arrighi'den esinlenerek kapitalizmin özel türü olan kapitalist emperyalizmi açıklamaya çalışmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Harvey kapitalist emperyalizmi iki birleşenin zıt birleşimi olarak görmektedir. Ancak Arrighi'ye göre Harvey'in gerçekleştirmiş olduğu ayırım ve Harvey'in yapmış olduğu iki birleşenin birleşmesi birtakım problemlere sahiptir. Arrighi, gücün kapitalist mantığı ve gücün ülkesel mantığı konusunda birinin diğerine indirgenemeyeceğini belirtmiştir. Harvey'in gücün kapitalist ve territoryal mantığı arasındaki ayırımı, Arrighi'nin ayırımını işaret etmektedir. Ancak Harvey'in kullandığı ayırım, Arrighi'nin gerçekleştirmiş olduğu ayırımdan iki noktada farklıdır. Harvey'in ayırımında territoryal mantık devletin siyasetine göndermede bulunuyorken, kapitalist mantık birikim, değişim ve üretimin siyasetine işaret etmektedir. Ancak Arrighi'nin ayırımında, her iki mantık öncelikle devlet siyasetine göndermede bulunmaktadır. İkinci fark ise, Harvey tüm pazar süreçlerini kapitalist mantık tarafından gerçekleştirildiğini savunuyor gibi gözüküyor. Ancak Arrighi, böyle bir varsayımda bulunmuyor¹²

Harvey'e göre gücün kapitalist mantığı ile gücün gücün territoryal mantığı arasındaki ilişkide, gücün kapitalist mantığını ve gücün territoryal mantığının içiçe olmasını sağlayan şey, Arendt'in belirmiş olduğu "sonsuz zenginlik birikimi, sonsuz güç birikimine dayanmak zorundadır" anlayışıdır.¹³ Arrighi bu noktada Arendt ve Harvey'den farklılaşmaktadır. İfade edildiği üzere Arendt'e göre asla bitmeyen güç birikimi asla bitmeyen pazar birikimi için önemlidir. Bunun yanında Arrighi'ye göre sistem güçlü devletlerin ortaya çıkışıyla devam eder. Arrighi ile Arendt arasındaki fark buradadır. Arendt'in gözlemi güç birikimini ve devlet içindeki pazarı kastederken, Arrighi'nin gözlemleri ise, güç birikimine ve devlet sistemi içindeki pazara önem verir. Arrighi ile

---

¹¹ Harvey David, a.g.e., ss. 23-29

¹² Arrighi Giovanni, "Hegemony Unravelling I", **New Left Review** 32, Mar, Apr 2005, s. 28

¹³ Harvey David, a.g.e., ss. 29-30

Arendt arasındaki bu farkın yanında, Arendt bireysel kapitalist devletin fazla para birikimine eğilimli olduğunu ve gelişen bu zenginliği korumak için daha büyük bir güce ihtiyacı olduğunu söyler. Bu bakış açısından kapitalizmin emperyalizm türü, hem artık pazar için outlet arayan, bulan hem de devletin güçlenmesini amaçlayan bir siyasi sürece dikkat çeker. Bunun karşısında Arrighi ise, dikkatimizi artan güçlü kapitalist organizasyonlar sayesinde sistemin birikimin gelişimini ve çoklu devletler sistemi kapsayan kurallara çeker. Bu bakış açısından Arrighi'ye göre kapitalizmin emperyalizm türü pazar ve gücün sonsuz birikimini sağlayan devletlerarası mücadele içerisinde yinelenen mücadelenin bir görünümüdür.¹⁴

Yukarıda değinildiği üzere Arrighi hegemonya kavramını maddi genişleme ve mali genişleme çerçevesinde düşünmektedir. Arrighi, Marx'tan etkilenerek maddi genişleme ve mali genişleme noktası üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bakış açısından hareketle modern dünya sisteminin tarihini ele almıştır. Modern dünya sistemindeki merkez-çevre ilişkisini, hegemonik gücü, sistemik birikim dairesi çerçevesinde değerlendirmiş ve özneleri ona göre belirlemiştir. Marx'ın MCM' sembolü Arrighi'nin temelini oluşturmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere MCM' sembolü maddi genişleme ve mali genişleme süreçlerini anlatır. Arrighi'ni göstermeye çalıştığı MCM' çerçevesinde sağlanan maddi genişleme ve mali genişleme süreçleri Wallerstein'in modern dünya sistemi açıklamasında kullandığı Kondratief A safhası ve Kondratief B safhasıyla eşdeğerdir¹⁵. Hem Wallerstein hem de Arrighi'ni belirtmiş olduğu bu döngü bize modern dünya sisteminin dönüşümünü, gelişimini göstermektedir.

Modern dünya sistemini açıklama noktasında Arrighi ile Wallerstein arasında benzerlikler olsa da Arrighi bu sistemi açıklamak için başlangıç noktasını Wallerstein'den farklı yerde seçmiştir. Gerek maddi- mali genişleme süreçleri gerekse de Kondratief A ve B safhaları arasında zamansal olarak benzerlikler olsa da Arrighi bu süreci biraz daha erken tarihe uygulamaktadır. Wallerstein, modern dünya sisteminin başlangıç noktasını 16. yy olarak görüyorken, Arrighi modern dünya sisteminin temellerini İtalyan kent devletlerinde aramaktadır. Arrighi'nin Marx'tan etkilendiği MCM' sürecinde, MC maddi genişleme aşamasını gösterirken, CM' ise mali genişleme sürecini gösterir. Ve ilk süreç MC aşamasıdır. Daha sonra CM' aşaması gelmektedir.

¹⁴ Arrighi Giovanni, "Hegemony Unravelling II", **New Left Review** 33, May, June 2005, ss. 84-85

¹⁵ Umruk Okan, a.g.e., s. 80

Wallerstein'in aksine, Arrighi, modern dünya sisteminde dört hegemon merkez in olduğunu söylemektedir. Dört hegemon merkezin olması, dört sistemik birikim dairesinin olması demektir. Sistemik birikim dairesi maddi genişleme ve mali genişleme aşamalarının toplamıdır. Arrighi *Uzun Yirminci Yüzyıl* kitabında hegemonyanın oluşumunda bir bütün olarak hareket eden ve bir sistemik döngüden başka bir sistemik döngüye geçişi işaret eden süreci MC ve CM' safhalarının üç evrede gerçekleştirdiği hareketle açıklamaya çalışmıştır. Arrighi ile ifade etmek gerekirse;

Bütün uzun yıllar aynı yapıya sahiptir. Bu inşaaların tümü üç farklı daire dilimini ya da dönemini içermektedir: (1) gelişmesi eski bir birikim rejiminin tam olarak genişlemesinin ve çelişkilerinin ayrılmaz bir parçası olan yeni bir birikim rejiminin eskisinin içinde gelişmesi sırasındaki ilk mali genişleme dönemi; (2) kurumlarının, tüm dünya ekonomisinin maddi genişlemesini başlattığı, gözettiği ve ondan yararlandığı yeni bir birikim rejiminin yerleşmesi ve daha da genişlemesi dönemi; (3) tam olarak gelişmiş bir birikim rejiminin çelişkilerinin, sonunda biri yeni hakim rejime gelecek olan rakip ve alternatif rejimlerin ortaya çıkmasına ortam hazırladığı ve çelişkilerin bu rakip rejimlerle derinleştiği ikinci bir mali genişleme dönemi.¹⁶

İlerleyen bölümlerde dört sistemik birikim dairesi net bir şekilde anlatılacak olmasına rağmen çok kısa bir şekilde değinmek gerekmektedir. Sistemik birikim dairesinin ilk safhası uzun 15-16. yüzyılda gerçekleşmektedir. MCM' sembolüne baktığımız zaman Marx bize ilk hareketin MC olduğunu göstermektedir. Ancak tablo incelediğimiz zaman ilk hareket CM' olarak gözükmektedir. Bu ise sistemik birikim döngüsünün üçlü hareketlerinden gelmektedir. Çünkü bir sistemin ilk hareketi aslında tamda Arrighi'nin yukarıda ifade ettiği gibi var olan sistemin çelişkilerinin ortaya çıkmasıyla, alternatif rejimlere ortam hazırlaması esnasında ortaya çıkmaktadır. Sonra MC dönemi başlamaktadır. Bu dönemde Ceneviz sistemik birikim dairesinin merkezini oluşturmaktadır. İlk sistemik birikim dairesi böylece 1450-1570 arasında Cenevizde oluşmaktadır. Ancak Ceneviz'in içinde bulunduğu bu MC aşaması daha sonra beraberinde CM' aşamasını getirmektedir. Bu aşama zaman içinde alternatif bir rejim ortaya çıkmasını sağlayacak şartlar oluşturur. Şartlar oluştuktan sonra yeni bir rejim ortaya çıkmaktadır ve

---

¹⁶ Arrighi Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, ss. 321-322

böylece ilk sistemik birikim dairesi hareketi tamamlanıp, ikinci sistemik birikim dairesinin MC aşaması başlamaktadır. 1650-1740 arasında ise Hollanda önderliğinde bir döngü söz konusudur. Tekrardan bir mali genişleme ve sonrasında alternatif rejim ortaya çıkmasıyla ikinci sistemik birikim dairesi tamamlanıp, İngiltere önderliğinde 1780-1915 arasında yeni bir MC aşaması gerçekleşmektedir. Dördüncü sistemik birikim dairesi ise, İngiltere önderliğindeki çevrim hareketinin tamamlanmasından sonra Amerika Birleşik Devletler önderliğinde gerçekleşmektedir.

Daha derinden incelendiği zaman sistemik birikim dairelerinin gerçekleşme zamanı gittikçe azaldığı ortaya çıkmaktadır. Daha kısa sürede değişim sağlanmaktadır. Bu değişim bize Wallerstein'in bahsettiği kapitalizm bir gün ölecektir sözü ile Arrighi'nin tablosundaki döngü değişim süreçlerinin zamanlamasının azalmasının bir olay çerçevesinde birbirini doğruladığını gösterir.¹⁷ Wallerstein, kapitalizmin sosyal bir sistem olduğunu söylemektedir. Sosyal bir sistem olduğundan dolayı da kapitalizmin bir gün öleceğini belirtmektedir. Wallerstein'in kapitalizmin yok olacağı düşüncesi, Arrighi'nin düşüncesinde de anlaşılmaktadır. Arrighi, sistemik birikim döngülerinin hızlı bir şekilde değiştiğini ve daha sonraki süreçte bu hızların artacağı ve böylece artık kapitalizm çerçevesinde bir sistemik birikim döngüsünün gerçekleşmeyeceğini çıkartabiliriz. Sistemik birikim döngüsü değişiminin hızlı olduğu düşüncesini Mandel'de görebiliriz. Mandel, bu noktayı sabit sermayenin devir süresindeki azalma ve teknoloji ile ilişkilendirerek açıklar. Mandel'e göre, sabit sermayenin devir süresindeki azalma geç kapitalizmin temel özelliklerindedir. Azalmanın doğrudan kökeni teknolojik yenilikteki hızlanmada yatar.¹⁸

2.1.1.1 HEGEMONYA DEĞİŞİMİ OLARAK SAVAŞLAR

Arrighi, sistemik birikim dairesi açıklamasıyla modern dünya sistemi analizini hegemon güçlerin değişimi noktasında yapmıştır. Hegemonya, güç, nöbet değişimi yeni bir genişleme dönemini oluşturmaktadır. Her yeni genişleme dönemi ise yeni "lider" adayları ortaya çıkarmakta, bunların sistemden daha fazla pay alan teşebbüsleri eski "lider" (ve

---

¹⁷ Umruk Okan, a.g.e., s.85

¹⁸ Mandel Ernest, a.g.e., s. 230

birbirileri) tarafından engellenmekte, bu durum kaçınılmaz surette sistemik savaflara yol açmaktadır.¹⁹

Savaflar nöbet değişiminde somut nokta oluşturmaktadır. Savafla bir hegemon güç gider, farklı bir hegemon güç gelir. Merkezini Ceneviz'in oluşturduğu modern dünya sisteminde, dünya sistemini yönetmek için Hollanda ile İspanya arasında otuz yıl savafları olmuştur. Hollanda liderliği esnasında ise yeni hegemonyanın belirlenmesi için Fransa ile İngiltere arasında bir mücadele yaşanmıştır. Fransa ve İngiltere arasında yedi yıl savafları olmuştur. İngiltere önderliğindeki modern dünya sisteminde yeni hegemon gücün belirlenmesi için A.B.D ile Almanya-Avrupa arasında bir mücadele başlamıştır. İki dünya savafları ise A.B.D'nin hegemon gücü sağlamaştıran olaylar olmuştur.

Savaflar beraberinde antlaşmaları da getirmektedir. Her hegemon yapı hegemonyanın antlaşmalar üzerinden resmileştirmektedir. Hollanda, hegemonyasını Westphalia Antlaşması ile ilan ederken, bu antlaşma ile devletlerarası güç dengesini kendi lehine çevirmeye başladı. İngiltere ise Fransa ile mücadelesinden sonra 1815'teki Viyana Antlaşması ile hegemonyasını ilan etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ise iki dünya savaflından sonra 1945'deki Postdam belgesi ile kendi gücünü onaylamıştır. Savaflar, kapitalist rekabet metotlarından biridir ve kapitalist rekabet dünya ekonomisini kavrayacak bir yapıdadır.²⁰ Arrighi, modern dünya sistemindeki hegemonya değişimlerini savaflar üzerinden değerlendirmiştir. Benzer şekilde Münkler de aynı vurguyu yapmıştır. Münklere'e göre, savaşın işlevi hem devlet kurma hem de devlet yıkmadır.²¹

Modern dünya sistemi sosyal bir olgu olduğundan dolayı zaman içinde gelişir ve yeni özellikler elde eder. Ayrıca yeni zaman diliminde ki hegemonyalar daha çok keskin özelliğe sahiptirler. Bu bağlamda savaşın da içeriği değişmiştir. Modern dünya sisteminde son hegemon merkez olan ABD'nin yapısı ile ilk merkez olan Holanda'nın yapısı arasında çok büyük farklar vardır. ABD'nin üstünlüğü dünya sisteminde asimetrik yarattı. Güçte meydana gelen bu farklılık savaş mantığını da değiştirmiştir. Simetriden asimetrik savafla geçilmiştir.²² Lenin'e göre ise savaflar kapitalizmin gelişimine paralel şekilde

---

¹⁹ Özel Mustafa, Değişim ve Kriz, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995 s. 22

²⁰ Bukharin Nikolai I., Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009, s. 60

²¹ Münkler Herfried, Yeni Savaflar, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul, s. 22

²² A.g.e, s. 50

şiddetlenmiştir. Kapitalizm geliştikçe rekabetin koşulları o kadar sertleşmiş ve sömürgelere sahip olma savaşı o denli amansız olmuştur.²³

Modern dünya sistemindeki hegemonya değişimi, sistemik birikim dairesi döngüsü, nihayetinde savaşla sonlanmaktadır. Bir hegemon güç tepe noktasına ulaştığı zaman gücünü kaybetmeye başlamakta ve merkezi güç etrafında bulunanlar bu gücün unsurlarını emmeye çalışmaktadırlar. Önceki hegemonyayı oluşturan unsurlar yeni merkez tarafından içselleştirilir. Yeni hegemon merkez sadece eski hegemonik unsurları içselleştirerek kalmaz, aynı zamanda eskisinden farklı yeni bir takım özellikleri barındırır. Bu bakımdan incelendiği zaman modern dünya sisteminin dört merkezi birtakım niteliklerle birbirlerine eklenmiş durumundadır. Her yeni hegemonya kendine özgü yeni, farklı nitelikler kazanır. Arrighi bu süreci hegemonik yapıların değişiminde ele almıştır. Arrighi ile ifade etmek gerekirse;

Genova rejiminin tam genişlemesi ve yükselmesi esnasında, Genova şehri basit organizasyonları olan küçük bir şehirdi. Genova rejiminin daha karışık ve geniş bir organizasyon olan Birleşik Eyaletler emperyal İspanya'dan bağımsızlığını kazanmak için yeterli güce sahip oldu. Genova teritoryal bir koruma olarak İberyanlarla iş birliği yaptı. Genova rejimi İberyan'ın askeri gücüne ihtiyacı vardı. Bir başka deyişle Genova koruma değerini dışsallattırılmıştır. Bunun aksine Hollanda rejimi ise, koruma değerini içselleştirmiştir. Hollanda rejimi Genova'nın koruma değerini içselleştirirken, Britanya rejiminde üretim masraflarını, değerlerini içselleştirmiştir. Amerika rejiminin gerçekleştirdiği nokta ise, Britanya rejimi üretim değerini, üretim masraflarını içselleştirirken, Amerika Birleşik Devletleri sadece üretim ve koruma masraflarını içselleştirmede, aynı zamanda taşıma değerlerini de içselleştirmiştir....Genova rejimi ile karşılaştırıldığında Hollanda rejimi tarafından içselleştirilmiş koruma değeri Genova rejimini önceleyen Venedik devlet monopol kapitalizmin yapısı ve stratejisini bir birleşimi ile meydana geldi. Benzer bir şekilde, Hollanda rejimiyle karşılaştırıldığında Britanya rejimi tarafından içselleştirilmiş koruma değeri Genova kozmopolityan kapitalizm ve

---

²³ V. İ. Lenin, Emperyalizm ve Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, çev. Cemal Süreya, 8. Baskı Sol Yayınları, Ankara, s. 100

İberyay küresel territorializmin yapısı ve stratejilerinin daha yeni ve karışık formu ile meydana geldi. Aynı nokta Amerika içinde geçerlidir.²⁴

2.1.2 KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN GENİŞLEME SÜRECİ

Arrighi'nin modern dünya sistemi çözümlemesinde dikkat çektiği bir diğer nokta ise, genişlemeci rejimler ile şiddetlendirici rejimler ayrımıdır. Modern dünya sisteminde iki türlü rejim vardır. İlki, genişlemeci rejim tipleridir, diğeri ise şiddetlendirici rejimlerdir. Genişlemeci rejimler modern dünya sisteminin coğrafi olarak genişlemesi iken şiddetlendirici rejimler ise, modern dünya sisteminde yoğunluğun yaşandığı rejimlerdir.

Tabloya bakıldığında modern dünya sisteminin merkezleri arasından Genova ve İngiltere sisteminin “extensive” kısmını oluştururken, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri ise sistemin “intensive” kısmını oluşturmaktadır. Genişlemeci rejimler ile yoğunlaştırıcı rejimler arasındaki ayırım modern dünya sisteminin yapısıyla ilgilidir. Genişlemeci rejimleri kapitalist dünya ekonomisinin sınırlarının genişlemesi olarak düşünülebilir. Ancak genişlemeci rejimlere bu anlamı yüklemek, yoğunlaştırıcı rejimlerde modern dünya sisteminin sınırlarının genişlememesi anlamına gelmez. Çünkü modern dünya sisteminin tarihine genel açıdan bakıldığında, Wallerstein'in ifade ettiği anlamda modern dünya sistemi süreç içinde sürekli büyümüştür. Modern dünya sisteminin etkisi sürekli genişleyerek devam etmiştir.²⁵ Bu bakış açısından ele alındığında modern dünya sisteminde genişleyici rol oynayan Genova rejimi pek çok diğeri yerlerle ilişkiye girerek kapitalist dünya ekonomisinin yayılmasını ve etkisinin hissedilmesini sağlamıştır. Aslında “extensive” rejimler tam da kapitalist dünya ekonomisinin etkisinin farklı yere kaydırılmasıdır. Kapitalist dünya ekonomisinin sisteminin temellerinin ya da sistemin özelliklerinin farklı bir yere nakledilmesi, taşınmasıdır. Bu anlamda modern dünya sisteminde ilk merkezi durak olan Genova sistemin özelliklerinin ilk belirtilerinin kendi içinde yetiştirilmesi açısından ve bunu sadece belirli sınırlarda değil, farklı yerlerde gerçekleştirilmesi açısından modern dünya sisteminin “extensive” parçasını oluşturmaktadır.

Modern dünya sisteminin ikinci sistemik birikim dairesi olan Hollanda rejimi ise, modern dünya sisteminde “intensive” rejim niteliğine sahiptir. Kapitalist dünya sisteminin yoğunluğunun arttığı dönemi oluşturmaktadır. Genova rejimi tarafından oluşturulan,

²⁴ Giovanni Arrighi-Beverly J. Silver, “Capitalism and World Disorder”, ss. 264-267

²⁵ Wallerstein Immanuel, Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık, s. 20

yerleştirilen sistemin ilk özellikleri, atılan tohumlar Hollanda rejimi döneminde belli bir şekilde yoğunlaştırılmıştır. Bukharin'e göre sermayenin yoğunlaşması ile kastedilen artı değer çok üretilmesi ve bunun kapitalizasyonu ile sermayenin artışının sağlanmasıdır.²⁶ Genova önderliği altında kendi temellerini atan kapitalist dünya ekonomisi, Hollanda rejimi öncülüğünde olgunlaşmıştır. Kök halinde olan kapitalist sistem Hollanda rejimi önderliğinde bir bedene sahip olmuştur. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, modern dünya sisteminde yoğunlaştırıcı işlev olma özelliğinin olması, kapitalist dünya ekonomisinin sınırlarının genişlememesi anlamında değildir. Nitekim Hollanda, Hindistan ve Çin ile de bağlantı kurmuştur. Özellikle tekstil anlamında ilişkilere girmiştir.²⁷ Hollanda rejimini "extensive" kılan Genova rejiminin temellerinin atıldığı yerde yoğunlaşmasının sağlanmasıdır. Kapitalist sistemin bazı yerlerde, Genova rejiminde kökü atılan yerlerde, yoğunlaşması gerçekleşirken, Hollanda rejiminde sistemin genişlemesi de devam etmiştir.

Modern dünya sisteminde üçüncü merkez olan İngiltere hegemonyası sistemin "extensive" kısmını oluşturmaktadır. Hollanda önderliğinde sağlanan yoğunlaşma ve sistemin farklı yerlere doğru genişlemesi, İngiltere hegemonyası altında çok daha geniş yerlere doğru yayılmıştır. Sistemin İngiltere döneminde çok daha farklı yerlerde kendini hissettirmesi, İngiltere hegemonyasının kendine özgü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İngiltere'de meydana gelen endüstri devrimi sistemin genişlemesinin temel noktasıdır. Endüstri devrimi ile ilişkili ve bağlantılı çok daha önemli olan diğer iki gelişme İngiltere döneminde modern dünya sisteminin sınırlarının genişlemesinde hayati role sahiptir: Demiryolu inşaatı ve buharlı motorlar. Demiryolları İngiltere döneminde çok önemli ticaret merkezleri birbirine bağladı. Dünyanın pek çok farklı yerlerine demiryolları döküldü. Demir yollarındaki bu hızlı artış, kapitalist dünya ekonomisinin etkilerinin her yerde göstermesine neden olmuştur. Bunun yanında buharlı motorların hızlı bir şekilde yayılması sistemin hızını artırmıştır.²⁸

Modern dünya sisteminin dördüncü uğrağı olan ABD ise sistemin "extensive" kısmını oluşturmaktadır. ABD rejimi sistemin yeniden yoğunlaştığı bir dönemi temsil etmektedir. İngiltere önderliğinde demiryolları sayesinde sisteme katılan yerlerde ve

---

²⁶ Bukharin Nikolai I., a.g.e., s. 140

²⁷ Beverly Lemire-Giorgio Riella, "East and West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe", **Journal of Social History**, Vol. 41, No. 4, Summer, 2008, Oxford University Press, s. 888

²⁸ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, çev. Abdullah Ersoy, 4. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2008 ss. 106-107

sistemin özelliklerinin var olduğu yerlerde ABD önderliğindeki modern dünya sistemi döneminde bir yoğunlaşma sağlanmıştır. İngiltere dönemindeki demiryollarının gelişimi tüm ülkeler arasında rekabet sağlamıştır. Farklı yerlere doğru açılma noktasında ve buna dayalı olarak ‘artı ürün’ ün elde edilmesindeki büyük karlar diğer devletlerinde buralara yönelmesine neden olmuştur. Böylece İngiltere döneminde keşfedilen ve sistemin sınırlarına dahil edilen yerler rekabete açılmış oldu. Bu rekabet, özellikle ABD merkezliğinde sistemin yoğunlaşmasını sağlamıştır. ABD ile sistem Wallerstein’in ifade ettiği tarzda küresel bir noktaya ulaşmıştır.

Kapitalist dünya ekonomisinin “extensive” ve “intensive” anlamdaki çözümlemesi doğrultusunda devam ederek geleceği hakkında birtakım fikirler ifade edilebilir. Eğer sistem Arrighi’nin ifade ettiği tarzda “extensive” ve “intensive” doğrultusunda geliyorsa, “intensive” bir rejim olan ABD hegemonyasının akabinde “extensive” bir rejim gelmesi gerekmektedir. O halde ABD hegemonyasından sonra yeniden düzenlenecek olan sistemin “extensive” karakterde olması gerekmektedir. Yeni hegemonyanın merkezin kimin olacağı şartlara göre değişebilir, ancak özne kim olursa olsun yapının kendisi bellidir: “extensive” yapı. Arrighi, yeniden düzenlenen modern dünya sisteminde yeni merkezin Çin olacağı öngörüsünde bulunmaktadır.²⁹ Arrighi’nin öngörüsünü doğru olarak kabul ettiğimiz zaman Çin hegemonyası altındaki sistem “extensive” bir nitelik taşıması gerekmektedir. Ancak Wallerstein’e dikkat çektiğimiz zaman sistemin sınırları ABD önderliğinde tüm dünyayı kaplamıştır. Sistem artık küresel bir niteliğe sahip olmuştur. O halde ya sistemin kendisi sınırların her yere yayıldığından dolayı, yeni bir “extensive” safha yaşanamayacağından dolayı kendi çıkmazları yüzünden yok olacaktır, ki Wallerstein’in tamda bunu belirtmektedir, ya da Arrighi’nin bahsettiği anlamda yeni bir rejim söz konusu olacaktır. Ancak bu rejimin kendisi şu ana kadar keşfedilmemiş alana doğru genişlemeyecektir. O halde rejiminin genişlemesi farklı yönde sağlanmalıdır. Bu farklı yön, bilinmeyen bir yer değil ama ilk başta kullanılıp sonradan terkedilen yerlerdir. Bu farklı yön sisteme ilk dahil olan yerler olma süreci olabilir. Sistemik birikim döngülerindeki yapı gibi, modern dünya sistemi de böyle bir döngüye sahip olabilir. Bu durum Schumpeter’in ve diğer dünya sistemcilerinin kullandığı yaratıcı-yıkım süreci çerçevesinde de değerlendirilebilir. Modern dünya sisteminin bir döngü halinde olabilir iddiası, Wallerstein’in aksine modern dünya sisteminin yıkılmayacağı anlamına gelir.

---

²⁹ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin’de, ss. 353-375

Hegemonya kavramı dünya sistemcileri tarafından nöbet değişimi olarak incelenmiştir. Hegemonya, Arrighi'nin ifade ettiği tarzda gücün kapitalist mantığı ve gücün territorial mantığının birleşmesidir. Bu birleşim dünya sistemi merkezlerinde kendini göstermektedir. Ancak modern dünya sisteminin yapısının ve etki alanının değişmesi gibi, modern dünya sisteminin sistemin yeniden üretilmesi için gerekli olan araçların işlevleri de değişmiştir. Araçların işlevlerinin değişmesi, araçların yapılarının değişmesi anlamına gelmemektedir. Araçlar yapı olarak, biçim olarak aynı kalmıştır, ancak kullanılan araçların işlevleri dünya sistemi sürecinde farklılaşmıştır. Bu bağlamda hegemonya kavramının güç kullanımı incelendiğinde emperyalizm ve merkantilizm-sömürgecilik arasındaki fark çok daha net şekilde ortaya çıkmaktadır.

2.1.3 MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ: MERKANTİLİZMDEN EMPERYALİZME GEÇİŞ

Dünya sistemi hegemonik ilişkilerin hakim olduğu süreçlerden oluşmaktadır. Hegemonik ilişki beraberinde savaşları da getirmektedir. Savaşlar sadece hegemonya değişim aşamalarında değil, aynı zamanda hegemonya değişim sürecinin başlama ve devam etme aşamasında da vardır. İkisi arasındaki fark savaşların büyüklüğüdür. Modern dünya sistemi ile içiçe geçmiş kavram olan savaşların şiddeti ve sonuçları modern dünya sisteminin algısının, yapısının, ihtiyacının değişmesiyle birlikte farklılaşmıştır.

Modern dünya sisteminin ilk zamanlarında ve daha sonraki belirli zaman diliminde savaşlar sadece dışarıya açılma olarak algılanmıştır. Dünya sisteminin başlangıcında toprak ihtiyacını karşılamaları için sömürge yapılmıştır. Ancak emperyalizm sadece dışa yayılma, sistemin ihtiyacını karşılamak anlamında değildir. Bu bağlamda sömürge ile emperyalizm arasındaki ilişki şu şekilde kavramsallaştırılabilir. Sömürge 16. yy'dan 18-19. yy'a kadar devam eden süreçtir. Sömürgecilik dışa açılmadır. Emperyalizm ise sömürgeciliğin karakteristik özelliğini taşımasıyla birlikte modern dünya sisteminin gelişmesi paralelinde yeni bir takım özellikler edinmiştir. Merkantilizm genellikle 15-18. yüzyıllar arasında ki zaman dilimini kapsar.³⁰

Ceneviz ve Hollanda döneminde sömürgecilik vardır. Kendi sermayelerini kullanıp daha fazla artı değer elde etmeleri için kendi sınırlarının dışına çıktılar. Sınırları aşma

³⁰ Eren Ahmet Arif, "Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür mü?", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 22, Sayı: 79, s. 47

bazen savaşlar aracılığıyla oldu, bazen de savaşa gerek duyulmadan yeni yerlerin kapitalist sisteme katılımıyla gerçekleşti. İki farklı şekilde gerçekleşse de var olan gerçeklik modern dünya sisteminin sınırlarının yayılması, etki derecesinin genişlemesidir. Hollanda önderliğindeki modern dünya sisteminde de bu yayılma devam etmiştir, savaşlar devam etmiştir, ancak dışarıya yayılma sömürge niteliğindedir. Hollanda baltık ticareti aracılığıyla sağladığı egemenliği WIC³¹ ve VOC³² ile sınırların dışında da üstünlük sağlamaktaydı. Bunun için savaşlar verildi ama bu dönemdeki savaşlar ve savaş mantığında kapitalist anlamdaki emperyalist mantık değildi.

Kapitalizmin emperyalizm mantığı sömürge mantığının üzerine kurulmuştur. Sömürge dönemindeki dışarıya yayılmayı devam ettirip dışarıya yayılmayı olarak da algılamıştır. Özellikle Mandel'in yapmış olduğu serbest kapitalizm ve kapitalizmin erken kapitalizm ve geç kapitalizm ayrımı emperyalizmi açıklamada çok önemli nokta teşkil etmektedir. Mandel emperyalizme geçişi merkez ülkelerin tutumlarının değiştirmesiyle anlatmaktadır. Mandel açısından ele alınırsa, ilk olarak serbest rekabet kapitalizm vardı. Bu kapitalizm tipinde sadece üçüncü dünyadaki artı ürün elde ediliyordu. Üçüncü dünyada bir sermaye birikimi vardı ve merkez bunu alıyordu. Ancak kapitalist emperyalizme geçişle birlikte işin içine sermaye girdi ve sermayenin diğer alanlara yayılması için emperyalist nitelikler başladı ve üçüncü dünya ülkelerinde artı değer üzerinden bir sermaye birikimi oldu.³³ Emperyalizm sadece artı ürünün yeni yerlere götürülüp, oradan gelir elde etmek olarak değil, aynı zamanda emperyal güçlerin orda kalmasıdır. Sömürülmüş yerlerde yeniden üretimin sağlanmasıdır. Kojin Karatani emperyalizmin 1870 civarında ortaya çıktığını söylemektedir. Karatani'ye göre emperyalizm aşaması hegemonun düşüşe geçtiği ve mevcut güçlerin yeni hegemon olabilmek için birbirleriyle kapıştığı aşamadır.³⁴ Amerika önderliğindeki modern dünya sistemi incelendiğinde emperyalist öğeler çok daha net şekilde görülmektedir. Mustafa Özel emperyalizm ile sömürgecilik arasında farklı bir

---

³¹ WIC: West Indian Company, Hollanda'nın merkezi hegemon olmasındaki en etkili şirketlerden biridir.1621'de kurulmuştur. Hollanda deniz ve askeri gücünü oluşturmaktadır. Martine Julia Van Ittersum, *The Long Goodbye: Hugo Grotius' justification of Dutch Expansion Overseas, 1615-1645*, *History of European Ideas* 36(2010), s. 387

³² VOC: East India Company, Hollanda'nın dışarıya açılmasında yararlandığı şirketlerdir. VOC aracılığıyla Hollanda, Asya ülkeleri arasında İngiltere'ye oranla daha derinden nüfuz etmiştir. Prokash Om, "The Dutch East Indian Company and The Economy of Bengal, 1630-1720", *The Economic History Review, New Series*, Vol. 40, No. 1, February 1987, s. 145

³³ Mandel Ernest, a.g.e., ss. 61-71

³⁴ Karatani Kojin, *Tarih ve Tekerrür*, çev. Erkan Ünal, Metis, İstanbul, 2013, ss. 25-35,

adlandırma gerçekleştirmektedir: Ulus devlet sömürgeciliği ve küresel sömürgecilik. Yirminci yüzyılın sonunda ulus devletler yerlerini uluslararası şirketlere bırakmaya hazırlanmaktadır. Bu bağlamda ulus devlet sömürgeciliği yerini küresel sömürgecilik bırakmaktadır.³⁵ Lenin'e göre ise, emperyalizm kapitalizmin en yüksek ve özel aşamasıdır. Emperyalizm, kapitalizmin tekeli aşamasıdır.³⁶ Genel olarak düşünüldüğünde Lenin'e göre emperyalizm;

Tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.³⁷

Arrighi, emperyalizmi tanımlarken Hobson'dan yararlanmaktadır. Hobson'a göre, 19. yüzyılın sonlarına doğru ulus-devletler doğal bankaların dışa yayılma eğilimini sergilediler, bu yüzden bu verilen yayılmacı olay Hobson tarafından emperyalizm ile adlandırıldı. Arrighi, emperyalizm ile uluslararasılık arasında ayırım gerçekleştirmiştir. Arrighi'ye göre, emperyalizm durumunda rekabet devletlerarası politik ilişkileri etkiler ve silahlanma yarışı iken, uluslararasılık ekonomik ilişkilerdir ve uluslararası iş bölümü ile ilgilidir. Emperyalizm devletler arasında politik çatışmalar gösterirken, uluslararasılık onlar arasındaki ekonomik bağımsızlığı gösterir.³⁸

2.2 MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Modern dünya sistemi incelenmesinde temel nokta olan hegemonya kavramı, farklı zaman dilimlerinde aynı yapıda olsa bile farklı derecelerde özellikler içermiştir. Kapitalist dünya ekonomisinin özellikleri süreç içerisinde genişlemiştir. Wallerstein'in ifade ettiği gibi günümüzde artık tüm dünyayı sarmıştır. Tüm dünyayı saran bu sistemin temel taşları Arrighi açısından kuzey İtalyan kent devletlerinde atılmıştır. Kentler ticaretin ana damarını oluşturmaktadırlar. 11. yüzyılın başlarında Batı kentlerinde canlanma olmuştur. Ticaret canlanmıştır. Venedik, Cenova bunların bir kısmını oluşturmaktadır.³⁹ Kentlerle birlikte ticaret canlanmıştır. Rietschel, kentlerin pazar olgusuna bağlı olarak ortaya çıktığını ileri

³⁵ Özel Mustafa, Ticaret Savaşları, Kitapevi, İstanbul, 1997, ss. 61-63

³⁶ V. İ. Lenin, a.g.e., ss. 106-107

³⁷ V. İ. Lenin, a.g.e., s. 108

³⁸ Arrighi Giovanni, The Geometry of Imperialism, Trans. Patrick Camiller, NLB, 1978, s. 41,

³⁹ Ertürk Hasan, Kent Ekonomisi, Ekin Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Eylül, Bursa, 1997, s. 36

sürmüştür. Kentlerde sanayinin gelişimi görülmektedir ayrıca bu kesimin istemlerine paralel bir biçimde toplama, dağıtma, maliye ve yönetsel işlevler de görülmektedir.⁴⁰ J.D. Bernal'a göre, kentin kurulabilmesi için üretici olmayan insanların artı-ürünle geçinebilecek düzeye ulaşmış olması gerekmektedir.⁴¹

2.2.1 KAPİTALİST SİSTEMDE BİRİNCİ MERKEZ: CENEVİZ REJİMİ

Arrighi modern dünya sisteminin temellerini İtalyan kent devletlerinde incelemiştir. Arrighi bu temellere Braudel üzerinden ulaşmıştır. Braudel modern dünya sistemi incelemesinde kapitalizmi üç safhada ele almıştır. Bu üç safhanın başlangıç noktasını ise Kuzey İtalyan kent devletlerinde görmüştür. Arrighi'de Braudel'den hareketle dünya sisteminin temellerini İtalyan Kent devletlerinde aramıştır.

Michele Fratianni ve Franco Spinelli'ye göre, kapitalizmin finansal özellikleri İtalyan kent devletlerinde ortaya çıkmıştır. Genova, Venedik ve Floransa kapitalizmin, ekonomik gelişmenin ve uluslararası ticaretin öncüsüdür.⁴² İtalyan kent devletleri özellikle Venedik, Avrupa'nın en gelişmiş endüstri şehridir. Tekstil, kimya ve metalurji endüstrisinde dünyanın lideri konumundaydı.⁴³

Kent devletlerinin modern dünya sistemi için önemine yapılan vurgulardan biri de Henri Pirenne'ye aittir. Pirenne kentlerin modern dünya sisteminin oluşmasındaki önemine değinmiştir. Kentler ticari bir karaktere sahiptir ve pazarın gelişiminde önemlidir.⁴⁴ Sombart, erken kapitalist çağın büyük kentlerinin kusursuz anlamda tüketici kentler olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Benzer bir şekilde Wallersteinde modern dünya sisteminin oluşmasında İtalyan kent devletlerinin etkisinin olduğunu söylemektedir. Wallerstein Hollanda hegemonyası oluşmadan önce iki küçük dünya ekonomisinin var olduğunu belirtmektedir, ancak bunların sistem içindeki rolüne çok fazla değinmemektedir. Batı Avrupa'da meydana gelen iki dünya ekonomisinden biri İtalyan kent devletleri olduğunu belirtir.⁴⁶ İtalyan kent devletlerine yapılan vurgulardan biri de Bernal'a aittir. Bernal,

---

⁴⁰ Ertürk Hasan, a.g.e., ss. 42-47

⁴¹ Bernal J. D., Tarihte Bilim 1, çev. Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009 s. 117

⁴² Michele Fratianni-Franco Spinelli, "Italian City-States and Financial Evolution", **European Review of Economic History**, Vol. 10, No. 3, (Globalization and Financial Intermediaries), December 2006, ss. 254-261

⁴³ T. Rapp Richard, "The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution", **The Journal of Economic History**, Vol. 35, No. 3 (September) 1975, s. 502

⁴⁴ Pirenne Henri, Ortaçağ Kentleri, çev. Şandan Karadeniz, 12. Baskı, İletişim, İstanbul, 2012, s. 79

⁴⁵ Sombart Werner, Aşk, Lüks ve Kapitalizm, s. 58

⁴⁶ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I , s. 53

Almanya ve İtalya’da kentlerin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Bernal’ göre, kentlerin kuruluşu yaşamsal bir önem taşımaktadır çünkü kapitalizmi kuracak olan burjuva sınıfı bu kentlerden ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Bernal’a göre, kentlerle birlikte geçim ekonomisinin yerine pazar için yapılan meta üretimi çıkmıştır, böylece ticaretin ve kentlerin önemi artmış ve tüm bunlar kapitalizm çağına yol açan imalat ve taşımacılık tekniklerindeki değişimlere daha büyük bir ivme kazandırmıştır.⁴⁸ Kapitalist gelişim-zenginlik ile teknoloji arasında doğrudan bir ilişki vardır. Batı ülkeleri, gelişmiş teknolojik bilgiye sahip olduklarından dolayı zengin değildir sadece, ayrıca zengin oldukları için daha gelişmiş teknolojik bilgiye sahiptir.⁴⁹ İtalyan kent devletlerine yapılan en sağlam vurgulardan biri Lughod tarafından yapılmıştır. Lughod İtalyan kent devletlerinin modern dünya sistemi içindeki önemine değinmiştir. Lughod’a göre 13. ve 14. yüzyılın Avrupa ve Avrasya dünya ticaret sistemi sadece territorial devletlerde değil, kent devletlerinde, sınır ötesi iş çevresinde ve dipper territorial olmayan organizasyonlardaydı. Büyük karlar oldu ve bunlar yüksek finans ve uzun mesafeli ticaretle sağlanmıştır.⁵⁰

Arrighi’ye göre Lughod’un söylemiş olduğu Avrupa’daki gelişimin niçin ve nasıl olduğu hakkında üç hipotez vardır. Bu hipotezler sırasıyla Braudel, Garret Mattingly, ve Mcneill tarafından üretilmiştir. Arrighi’yle ifade etmek gerekirse;

İlk hipotez Braudel ve Weber’in iddiasının birleşimidir. Weber’in iddiası, hareketli pazar için devletlerarası rekabet modern kapitalizm için en geniş fırsatlar yaratmıştır. Braudel’in iddiası İtalyan kent devletlerinin ilk kapitalist dünya ekonomisinin kurucuları ve ilk merkezidir. Avrupa’nın daha geniş territorial organizasyonları arasında hareketli pazar için olan bu rekabet Kuzey İtalyan kent devletlerini Avrupa politik sistemin çatlaklarındaki zenginlik ve gücün koruması yaptı... İkinci iddia ise, Garret Mattingly tarafından üretildi. Mattingly’in iddiası bu kent-devletleri kentlerle bağlanmış devletin içinde organize oldu. Bir başka deyişle, kent- devletleri sadece ortaya çıkan ulus devlet sisteminin tekil birimleri için model olmadı, aynı zamanda bir bütün olarak tüm sistem için model oldu... Üçüncü iddia ise Mcneill tarafından

---

⁴⁷ Bernal J. D., Tarihte Bilim I, ss. 283-284

⁴⁸ A.g.e., s. 284- 285

⁴⁹ Hayek Friedrich, Özgürlüğün Anayasası, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Bingbang Yayınları, 2013, Ankara, s. 88

⁵⁰ Arrighi Giovanni, “Capitalism and the Modern- Worlds Stsyem: Rethinking the Nondebates of the 1970’s”, a.g.m., p. 126

üretildi. Mcneill'in iddiası italyan kent devletleri tarafından ilk kez öncü edilmiş devletlerarası politik- askeri rekabet modern dünya sisteminin sıradışı gelişimini elde eden ve yönlendiren teknolojik ve organizasyonsal avantajların ilk kaynağıydı.⁵¹

Bu üç iddia Arrighi'nin modern dünya sisteminin temellerinin atılmasında Kuzey İtalyan kent devletlerine yüklediği anlamı göstermektedir. Arrighi özellikle Braudel'den faydalanarak kendi düşüncesini oluşturmaya çalışmıştır.

2.2.1.1 NÜFUS-KAPİTALİZM İLİŞKİSİ

Nüfus ve kentleşme arasında önemli bir ilişki vardır. kentleşme olgusunun temel özelliği nüfusun belirli bir alanda yoğunlaşmasıdır. Kentleşme ile sanayi ve hizmetlerin payı artmaktadır.⁵²Venedik-Ceneviz-Floransa-Milan dört önemli merkez kenttir. Kendi dönemlerinde diğer yerlere oranla daha geniş bir kapitalist yapılanmaya sahiptir. Kapitalizmin temel özellikleri burada ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin ilk özelliklerinin burada ortaya çıkmasında önemli etkenlerden biri nüfustur. 16. yy'ın başında Fransa ve İngiltere'ye oranla İtalya ve alçak ülkeler zengin ve endüstrileştikleri için daha ağır bir insan yükünü taşımaktadır. İtalya'da nüfus basıncı vardır ve nüfus basıncı gıda seçimi, tarımda dönüşüme ve dışa göçe neden olur.⁵³ Nüfus ile kapitalist gelişme arasında önemli bir ilişki sözkonusu vardır. Nüfusun fazla olduğu yerlerde kapitalist sistemin daha fazla genişlemesi söz konusudur. Nüfus yoğunluğunun olduğu yerlerde nüfus basıncı fazladır. Nüfus basıncının olduğu yerlerde de yeni özellikler, araçlar, dönüşümler olur. Nüfusa bağlı olarak gerçekleşen bu dönüşümler nüfus yoğunluğunun fazla olan yerleri diğerlerine göre bir adım önde kılar. Pirenne'ye göre nüfus artışı tarımsal ekonominin yararına olmuştur. Bu artış sonradan da ticaret üstünde etkisini göstermiştir. Bu canlanma özellikle Venedik'te ortaya çıkmıştır.⁵⁴ İtalyan kent devletlerinin 13-14. yüzyılda kapitalist sistemin ilk özelliklerinin taşınmasını nüfus yoğunluğuyla ilişkilendirilebilir. Sombart nüfusta meydana gelen artışın kapitalizmin gelişimini iki noktada doğrudan etkilediğini belirtmiştir. Bunlardan biri girişimciliktir. Girişimcilik tüccarlıkla birlikte değerlendirildiği zaman kapitalist bir niteliğe sahip olur. Sombart'ın ifade ettiği üzere kapitalist zihniyette

---

⁵¹ Arrighi Giovanni, "Capitalism and the Modern World-System: Rethinking the Nondebates of the 1970's", pp. 126-128

⁵² Ertürk Hasan, a.g.e., s. 11-12

⁵³ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, ss. 37-43

⁵⁴ Pirenne Henri, a.g.e., s. 66

en önemli unsur tüccarlıktır. Tüccarların ortaya çıktığı alan özellikle nüfusun fazla olduğu yerlerdedir. Nüfus arttıkça insanlar topraktan yeteri verim alamayacak ve böylece kendi köylerinden çıkacaklardır. Bu gezginler geçimini sağlamak için herhangi bir malı bir yerden alıp başka bir yerde satmaya çalışacaklardır. Tüccarlar, kapitalist sistemin temel özelliği olan uzun mesafeli ticaretin göstergesidir. Bu bağlamda Sombart kapitalizmin bazı yerlerde gelişmenin yavaş olmasının sebebini nüfusun yavaş artmasına bağlamaktadır ki Fransa iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁵⁵

Nüfus ile kapitalist gelişme arasındaki ilişki her dönem farklı şekilde yorumlanmaktadır. Eflatun ve Aristoteles iktisadi yapı ile nüfus arasında denge olduğunu belirtir. Nüfus düşünce iktisadi refahta düşmektedir.⁵⁶ Modern dünya sisteminde ise merkantilizmin etkisiyle nüfus ve iktisadi yapı arasındaki ilişki de farklılaşmıştır merkantilistler nüfus artışını desteklemişlerdir. Bunun en önemli nedeni, ihracatın ithalattan fazla olması ülkeye para sağlayacağından, emek gücüne dayanan bir teknolojiye düşük ücretli emeğin, ürünlerin fiyatını düşürmesi, dolayısıyla piyasalardaki rekabet gücünü artırmasıdır. Nüfus artışı, sınırsız emek artışını sağlayan tek etkidir.⁵⁷ Merkantilistlere göre, bir ülkenin en büyük servet, iyi beslenmiş insan sayısıdır.⁵⁸ Merkantilist düşünürlerden biri olan William Petty, diğer merkantilist düşünürlerin yaptığı gibi kalabalık nüfustan yana oldu. Petty görüşünü, kalabalık nüfusu yönetmenin birim maliyetini düşürecek olan hükümete artan getiriler kavramı üzerine oturttu.⁵⁹ İktisadi büyüme nüfus artışıyla sağlanır. Nüfus artarken ücretler düşer.

Nüfus-iktisadi yapı arasındaki tartışmada kilit noktalardan biri Malthus'tur. Tartışmanın temelinde gıda-nüfus ilişkisi vardır. Malthus, doğal kaynakların sınırlı olduğunu söyler. Malthus'a göre nüfusun artış hızı, toprağın gıda üretme hızından sınırsız ölçüde fazladır. Kendi haline bırakıldığında gıda üretimi 1, 2, 3, 4, 5, 6... gibi aritmetik bir diz ile artarken, nüfus 1, 2, 4, 8, 16, 32... gibi bir geometrik dizi ile artmaktadır. Bu durumda insanın gıda yetersizliği ile yüz yüze kalması kaçınılmazdır.⁶⁰ Ancak bu bakış

---

⁵⁵ Sombart Werner, Burjuva, ss. 334-335

⁵⁶ Güneş Huseyin Haşimi, "İktisadi Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar-2009, C.8 S. 28 (129)

⁵⁷ Çavdar, Tevfik, İktisat Kılavuzu, 2. Baskı, Milliyet Yayın Ltd. Şti., 1976, s. 111

⁵⁸ Ölmezoğulları Nalan, Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, 4. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s. 45

⁵⁹ Bocutoğlu Ersan, İktisadi Düşünceler Tarihi, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012, s. 26

⁶⁰ A.g.e., s. 82

açısı teknolojinin gelişimiyle birlikte çürütülmüştür. Malthusçu nüfus hakkındaki görüşlerinin karşısında Godwin yer almaktadır. Godwin, nüfus baskısının tehdit oluşturmayacağını söyler. nüfus baskısı sorunundan teknoloji ve bilgi ile kurtulabileceğini belirtir. Godwin, bilgi ve teknolojik ilerleme ile insanların dünyayı cennete çevireceğini belirtir.⁶¹

Nüfus ve kapitalizm arasındaki bakış açıları eleştirilere açıktır. Sombart'ın bakış açısından incelenen nüfus ve girişimcilik ve beraberindeki kapitalist gelişme arasındaki bağlantı farklı şekilde değerlendirilebilir. Sombart, nüfus arttıkça girişimciliğin artacağını söyleyerek İtalyanın kapitalist özelliğini bu bağlamda açıklanabilir. Ancak nüfusun yoğun olduğu her yerde kapitalist bir gelişim söz konusu değildir. Bunun en açık örneğini Çin oluşturmaktadır. Çin 16-18. yüzyıllar arasında dünya nüfusunun en yoğun olduğu yerlerden birini oluşturmaktaydı, ancak merkez bir hegemonya olamamıştır.

Kapitalist sistemde en önemli özelliklerden biri uzun mesafeli ticarettir. Uzun mesafeli ticaretin ilk örneklerini İtalyan kent devletlerinde görebiliriz. Braudel'in kapitalist sistem incelemesinde ilk tabakada olarak gördüğü gündelik hayat, kapitalist anlamda İtalyan kent devletlerinde kendini göstermiştir. Ceneviz bu dolaşımda çok önemli işleve sahiptir. Özellikle buğday noktasında Ceneviz, kapitalizm açısından önemli rol üstlenmiştir. Ceneviz, Doğu Akdeniz'den satın aldığı ucuz buğdayı yeniden ihraç etmektedir. Kuzey buğdayları 16. yüzyıldan itibaren uluslararası tahıl ticaretinde artan bir yer almıştır. Floransa'lılar, Bandillerin 1336'da Apauilla'dan Doğu Anadolu'ya buğday sevketmesi, Venedik ve Cenevizin uluslararası tüccarlarla Nurnberg'e ve Answers'e, Baltık'tan ve Kuzey Denizi'nden Akdeniz tahıl sevkinin yapmışlardır. Bu durum ayrıca mısırın sevkiyatında ve Venedik'teki dolaşımında da kapitalist sisteminin temellerinin İtalya'da atıldığını gösterir. 1539'da mısır Venedik'te hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma pazar hareketliliğini getirebilir.⁶² Mısırın yaygınlaşması ve kapitalist bir niteliğe sahip olması Wallerstein'in kapitalist sistem anlayışını göstermektedir. Birinci bölümde ifade edildiği üzere Wallerstein'e göre dış alan ile sisteme dahil olanlar arasındaki ilişkilerde dış alanın sisteme dahil olması lüks mallarla değil, günlük tüketilen mallarla gerçekleşmektedir. Bir malın kapitalist niteliğe sahip olması için, bir başka ifadeyle pazar ekonomisine girmesi için herkes tarafından kullanılması, malların yaygınlaşması

---

⁶¹ Güneş Hüseyin Haşimi, a.g.m., s. 28

⁶² Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, ss 101-103, 135-138

gerekmektedir. Mısır üretimi İtalyan kent devletlerinde çok yaygındı, ve pazar ekonomisine katkıda bulunmuştur. İtalyan kent devletlerinin bu işlevleri bu kentlerin kapitalist bir niteliğe sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca Braudel, gıda ile nüfus arasında da bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir. Braudel'e göre dünyadaki nüfus artışının kısmı nedenlerinden biri de gıda üretiminde meydana gelen artıştır ki bu artış fazla mübadele ve kapitalizme kapı açar.⁶³ Pirenne, balık ve tuz üretiminde Venediklilerin önemli olduğunu belirtmiştir. Ürünlerini değiş-tokuş ederek buğday sağlayabiliyorlardı ve böylece Venedikliler ticaretin sınırsız olanaklarını kara dönüştürme imkanlarına sahiptiler.⁶⁴

2.2.1.2 'MODA' ÜZERİNDEN KAPİTALİST SİSTEM VE CENEVİZ REJİMİ

Kapitalizmin ilk temellerinin İtalya'da atıldığını gösteren önemli bir gösterge de moda kavramıdır. Moda, tüketim tercihinin ve pazar siparişinin gelişimidir.⁶⁵ Kapitalizm ile moda arasında yakın bir ilişki vardır. Arrighi'nin Braudel'den yararlanarak incelediği İtalyan Kent devletlerindeki kapitalist özelliklerinin varlığı Schumpeterci yaratıcı-yıkım bakış açısıyla moda alanında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Schumpeter kapitalizmin temel özelliklerinden biri olarak kapitalizmin kendi içi dinamiğini görmektedir. Schumpeter'e göre kapitalizmin asıl işlevi yeni üretim biçimleri, yeni üretim ilişkileri, yeni üretim yolları bulmaktır.⁶⁶ Kapitalizmin bu özelliği dikkate alındığında modanın kapitalist sistem açısından önemi net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Moda özellikle 17. yüzyılda Avrupa'da hakim olan bir anlayıştır. Ancak modada büyük değişme 1350'li yıllarda gerçekleşmiştir. Erkek elbisesi aniden kısaldı, kadınların üst kesimi darlaştı. Modanın başlangıç noktasını 1350'lerde olduğu ifade edilebilir.⁶⁷ İpek gibi malların imalatının sağlanması ilk Avrupa bölgelerinin zenginliğinde önemli rol oynamıştır. Bu ilk bölge İtalyan kent devletleridir.⁶⁸ Moda demek aslında sürekli bir değişim demektir, sürekli değişim kapitalizmin temel özelliklerinden biridir. Sürekli değişim demek pazarın canlı olması demektir. Yeni ürünlerin sürekli şekilde kendine pazarda yer bulması demektir.

⁶³ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, s. 136

⁶⁴ Pirenne Henri, a.g.e., s. 67

⁶⁵ Beverly Lemire-Giorgio Riella, a.g.m., ss. 887-888

⁶⁶ Schumpeter Joseph A., Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi, çev. Hasan İlhan, Alter Yayınları, Ankra, 2012, ss. 101-103

⁶⁷ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, s. 275

⁶⁸ Beverly Lemire-Giorgio Riella, a.g.m, s. 889

Ürünler yeni üretim biçimleriyle, üretim formasyonlarıyla , Schumpeter'in ifadesiyle kapitalizmin özelliği olan yeni üretim yollarıyla kapitalizme hizmet etmektedir. Modanın başlangıç noktasını 14. yüzyılda olması İtalyan kent devletlerinin kapitalist bir niteliğe sahip olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca modadaki sürekli değişim vurgusu, London'un "Kölelik, Arzu ve Kapitalizm" adlı kitabındaki arzu kavramına indirgenebilir. Arzu kavramı kapitalist sistemde temel bir kavram olup, kapitalizmin devamlılığını sağlamaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda arzu kavramı sürekli olarak yenisine ulaşma biçimi olarak düşünülmektedir. Diğerlerinden farklı olana ulaşmaktır arzu. Bu arzu, kişileri kapitalist sisteme bağlamaktadır, bireylerin sistem içinde kalıcı olmasını sağlamaktadır. Arzu kavramı, Somabart'ın lüks kavramında daha net bir şekilde görülebilir. Sombart, lüksü daha iyi malların kullanılması olarak ele almıştır. Sombart'a göre, insanların lüks malların tüketmesinin nedenlerinden biri de saygı değer konumunu elde etme arzusudur.⁷⁰ Braudel'in söylediği gibi moda, ulusal bir ögedir. Kendi döneminde hangi ulusal moda geçerliyse o ülke tamamıyla sistemin merkezini oluşturmasa bile, güç dengelerini kendi lehine çevirebilecek güce sahiptir. Her iktidar sembol üretir ve bundan beslenir ve burada giysinin iktidar işlevi çok önemlidir.⁷¹ Bu bağlamda 16. yüzyıl'da yüksek sınıf arasında ilham kaynağı İspanyollar olan siyah yünlü kumaşlı elbise kendini dayatacak ve bu katolik kralın dünya imparatorluğunun siyasal önceliğinin işaretlerinden biridir. Bu moda zihniyeti 17. yüzyılda Fransa önderliğinde oldu. 17. yüzyılda Fransız elbisesi moda rölünü üstlenmiştir, ve bu ispanyanın gücünün zayıfladığının göstergelerinden biri olarak düşünülebilir.

Modern dünya sisteminin temellerinin kuzey İtalyan kent devletlerinde atıldığını gösteren önemli göstergeler vardır. Ancak kapitalist sistemin en önemli özelliği devletlerarası sistemdir. Devletlerarası sistemin kökleri İtalya'da atılmıştır. Arrighi'ye göre bu sistemin en önemli özelliği, kapitalist ve territoryal güç mantıklarının sürekli karşıtlığı ve aralarındaki çelişkinin, dönemin lider kapitalist devleti tarafından dünya siyasi-iktisadi alanının yeniden örgütlenmesiyle tekrar tekrar çözümlenmesidir. Kuzey İtalya'da bölgesel

---

⁶⁹ London Frederic, Kölelik, Arzu ve Kapitalizm, çev. Akın Terzi, Metis, İstanbul, 2013, ss. 22-34

⁷⁰ Sombart Werner, Aşk, Lüks ve Kapitalizm, ss. 117-147

⁷¹ D. Waquet- M. Laporte, Moda, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınları, Ankara, 2013, s. 67,

bir kapitalist kent-devletleri altsistemi yönetiminin oluşumunda yatmaktadır. Venedik, Floransa, Ceneviz ve Milan modern devletlerarası sistemin özelliğine sahiptir.⁷²

2.2.1.3 İTALYAN KENT DEVLETLERİNDE FİNANSAL ÖZELLİKLER

Kuzey İtalyan kent-devletlerinin her birinde birtakım kapitalist özellikler vardır, ancak kapitalist sistemin merkezi olma mücadelesi Venedik ve Ceneviz arasında geçmiştir. Venedik ve Ceneviz her iki kent de kapitalizmin özelliklerini bünyelerinde barındırmışlardır. Braudel, İtalya'da kapitalizmin ortaya çıkışını incelemeye önce kapital kelimesini araştırmıştır. Kapital kelimesi Braudel'in söylediği üzere 12-13. yüzyılda fon, mal stoku, para kütlesi faizi olan para anlamında ortaya çıkmaktadır. İtalya merkezdir, kelimenin ortaya çıkışı burada meydana gelmiştir ve İtalya'da olgunlaşmıştır. Kelime yavaşça bir tüccarın nakdi sermayesi olarak düşünülmüştür.⁷³ Kapital kelimesi fon, mal stoku ve para çerçevesinde düşünüldüğü zaman para piyasasının 13. yüzyıldan itibaren İtalya'da başladığı ifade edilmektedir. Para piyasasının kendisi kapitalizmin temel ögesidir. Para piyasası ilk olarak İtalya'da başlamıştır.⁷⁴ Para piyasası içerisinde sermaye birikim süreci, kambiyo senetlerinin icadı, borç olgusu, uzak mesafe ticareti süreçlerini barındırmaktadır.

Para piyasası bağlamında kapitalist sistemin özellikleri incelenirse, İtalya'da en önemli göstergelerden biri fuarların olmasıdır. Fuarlar kapitalist sistemin başlangıç noktasında kayda değer bir öneme sahiptir. İtalya'da sürekli fuarlar düzenlenmekteydi. Fuarlar akımları kolaylaştırmak için yapılmaktaydı. Mal, para, krediler sürekli bu hareketin içinde kalmıştır. Bu özellik Batının her yerinde hakim olmuştur. 13. yüzyılda Champagne'de, 15. yüzyılda Cenevre'de ve 16. yüzyılda Ceneviz'de çok yaygın şekilde

---

⁷² Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 67-68, ayrıca Bknz. Arrighi, modern devletlerarası sisteminin pek çok önemli özelliklerinin İtalyan kent devletlerindedir olduğunu ifade etmektedir. Sistemin dört temel özelliği vardır. kapitalist bir devlet-kurma ve savaş-yapma sisteminin özünü barındırmaktaydı. güçler dengesinin işleyiş biçimi kapitalist sistemde önemli noktadır. Bu nokta ortaçağ sisteminde kapitalizmin gelişiminde önemli rol oynadı. İlki, ortaçağ sisteminin merkezi yetkilileri papa ve imparatorluk arasındaki güçler dengesi, bu dengenin jeopolitik merkezi olan Kuzey İtalya'da örgütlenmiş bir kapitalist yönetim bölgesinin ortaya çıkışına yardım etti. savaş-yapma ve devlet-kurma sürecinde ücret işgücü ilişkilerinin gelişmesiyle İtalyan Kent devletleri korunma maliyetinin en az bir bölümü gelire dönüştürdü ve böylece savaşlar kendi maliyetini karşılar oldu. Son olarak, Kuzey İtalyan kent devletlerinin kapitalist yöneticileri, yerleşik diplomasinin sıkı ve gelişmiş ağının daha da gelişmesinde önderlik yaptılar. Bu ağlar aracılığıyla kapitalist yöneticiler, diğer hükümdarlarının istekleri ve güçleriyle ilgili gereken bilgiyi edindiler. ss. 71-72

⁷³ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C.II, ss. 201-202

⁷⁴ A.g.e., ss. 36-37

vardı.⁷⁵ Ancak süreç içerisinde fuarlar yerini borsaya bırakmıştır. Fuarların yerini borsaya bırakması kapitalist dünya ekonomisinin zaman içerisinde büyümesi ve bu büyüme ile meydana gelen işlevlerin artışıyla ilgilidir. Fuarlar geniş anlamda mal, para hareketidir, ancak bu hareketlerin hızı, esnekliği, işlevleri yavaştır. Buna karşın borsalar çok daha geniş ölçeklidir. Borsanın işlevi kapitalist sistemin gelişmesi ve genişlemesiyle daha da artmıştır. Resmi olarak ilk borsalar 1608’de Amsterdam’da kurulmuştur ve eskisi de 1530’lara kadar gitmektedir. Ancak borsanın fiilen kurulması ve işlev halinde olması 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İlk borsalar 14. yüzyıldan başlamak üzere Akdeniz’de, Piza’da, Venedik’te, Floransa’da, Cenova’da, Valencia’da ve Barselona’da serpilmiştir.⁷⁶ İlk bankalar İtalyan kent devletlerinde kurulmuştur. De Roover’e göre Floransa bankalarının öncüsüydü. Daha sonra Ceneviz ve Venedik’e doğru yayılmıştır. 1407’de Genova’da Banca di San Giorgio, 1587’de Venedik’te Banca della Piazza di Riolto bankaları kurulmuştur.⁷⁷

Borsanın en önemli birleşenlerinden biri kambiyo senedidir. Kambiyo senedinin kullanımı kapitalist ilişkilerin varlığını gösterir. Bu bakımdan kambiyo senedinin İtalya’da etkili bir şekilde kullanılmaya başlanması kapitalist ilişkilerin orada başladığının göstergesidir. Kambiyo senedi, kredinin farklı bir versiyonunu oluşturmaktadır. Kambiyo senedi kredinin en sık rastlanan biçimidir. Pazarda mübadele vardır. Mübadele alım-satım sürecidir. Süreç tamamlandıktan sonra herşey belli bir para cinsi üzerinden değerlendirilir ve böylece devre kapanmış olur, ama devre kapanması her zaman mal karşılığı ya da mala karşı değerli madenle olmaz. Bu noktada kambiyo senetlerinin kullanımı oraya çıkar. Tüccarlar kambiyo senetleri kullanarak birden çok yerlerde faaliyette bulunurlar, böylece ağlar sürekli genişler ve bu ağlar birbirlerini tamamlar. Kambiyo senetlerinin yaygınlaşması paranın hızının dolaşımıyla ilgilidir. Braudel’in ifadesiyle parasız hiçbir canlı pazar ekonomisinin olmadığı iyi bilinmektedir. Para koşmakta ve dolaşmaktadır ve para yetersiz kalmaktadır. Bunun çözümü ise bir işaret para yaratmaktır. Bu ilk kez Çin’de denense bile başarılı olamamıştır, ancak Batı’da bu başarılı şekilde gerçekleştirilmiştir. 13. yüzyıldan beri Cenova, Floransa, Venedik’teki büyük icat böyledir; bu icat mübadelenin içine küçük adımlarla nüfuz eden, ama nüfuz eden kambiyo senedidir.⁷⁸

---

⁷⁵ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, s. 73

⁷⁶ A.g.e., s. 79

⁷⁷ Michele Fratianni-Franco Spinelli, a.g.m., ss. 269-271

⁷⁸ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, ss. 91-141

Borsa, kambiyo senetleri, para dolaşımı bağlamında kapitalist dünya ekonomisinin başlangıcı kuzey İtalyan kent devletlerinde yatmaktadır. Kuzey İtalyan kent devletleri kapitalist sistemin oluşması açısından bir takım yenilik yaptılar: Sigorta sistemş; kredi ve para piyasası arasındaki ilişki; para piyasası; borç enstrümanlarının ticarileşmesi olarak sıralanabilir.⁷⁹ Bu özellikler kapitalist sistemin temel noktalarını oluşturmaktadırlar. Ancak kapitalist sistemin ilk merkezi yeri İtalyan kent devletlerinin her yerinde değil, Ceneviz’dedir. Cenevizi merkeze yerleştiren özellikler kapitalist sistemin özelliklerinin daha inceden işlenme süreçleriyle ilgilidir. Yukarıda ifade edildiği üzere birtakım özellikler bütün İtalyan kent-devletlerinde vardır. Ancak merkez için mücadele Venedik ve Ceneviz arasında gerçekleşmiştir. Mücadelenin bu iki yerde gerçekleşmesi ve mücadelenin sonucunda Ceneviz’in ilk sistemik birikim dairenin merkezi olması kapitalist sistemin diğer özelliklerinin –ki bu sistemin özelliklerinin içselleştirilmesi olarak düşünülebilir, genelde Venedik ve Ceneviz’de özelde ise Ceneviz’de olduğunun göstergesidir.

Kapitalizmin dış cephesinden iç cephesine doğru gittiğimizde, kapitalizmin içselleştirilmesi ile ilgili özelliklerinden biri de eldeki sermayeyi kullanma biçimidir. Karlar kapitalist sistem içinde sürekli vardır ve bu özellikler borsa, kredi yoluyla, para akışıyla devam etmektedir. Ancak sermaye fazlası belli bir süre sonra rekabet baskılarının artışıyla birlikte nasıl kullanılacağı, kapitalizm açısından belirleyici olmuştur. Arrighi’ye göre, rekabet baskıları yoğunlaşıp güç mücadelesi arttığı zaman karlı yatırım oranı bulamayan sermaye fazlası akışkan halde elde turuldu ve kent-devletlerinin artan kamu borçlarını finanse etmekte kullanıldı. Cenevizi kendine özgü kılan özelliklerden biride bu gelişmenin öncüsü olmasıydı. Ceneviz bunun denetimini ise özel kreditorler aracılığıyla gerçekleştirdi. Ceneviz böylece kapitalizmin tüm biçimleriyle bankanın çok önemli olduğu kent haline geldi.⁸⁰

Bu yönüyle değerlendirildiği zaman Ceneviz diğer İtalyan kent devletlerinden farklı bir çizgiye sahiptir. Ceneviz ile diğer İtalyan kent devletleri arasında bir diğer önemli farklılık ise, devlet- kapitalizm ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Arrighi’nin “Uzun Yirminci Yüzyıl” kitabında ifade ettiği üzere;

Milano, Floransa, ve özellikle Venedik devlet kurma faaliyetine yönelik ve giderek katılaşan bir sermaye birikimi stratejisine sahipti. Ceneviz ise piyasa

⁷⁹ Michele Fratianni-Franco Spinelli, a.g.m., s. 272

⁸⁰ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, s. 173

oluşturma yönünde esnek bir özelliğe sahipti. Venedik ticaret denetimi için uyguladığı bölgesel uzmanlaşma stratejisi başarısız olunca imalata yöneldi, ancak bu stratejide Venedik'i devlet kurma modelinde yetkin kıldı. Devlet-kurma modeli ise Venedik için daha büyük problemlere neden oldu. Tüm İtalya için sıkıntı yaratıcı olan sermaye fazlası için yeni yatırım fırsatları açmadı. Venedikte sermaye devlete dayanıyordu. Cenevizde ise sermaye kendi ayakları üzerindedir, devlet ona bağımlıdır. Venedik'teki birikim rejiminin devlet gücüne dayalı başarısı, kapitalizmin içe dönüklüğünü ve yenilikçi dürtüsünü yok etti. Ceneviz ise finans kapitalizmini oluşturmuştu. Venediğin aksine Ceneviz sağlam para ilkesiyle kapitalizmin beşiği olmuştur. İlkenin en önemli özelliği olarak, sermaye birikim süreci için iyi paranın varlığı geçerlidir düşüncesi değişmez hesap birimin olması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. 1447'de para reformu gerçekleştirildi. Bu reformla Ceneviz tüm biçimleriyle çağdaş finans kapitalizmin beşiği olmuştur.⁸¹

Ceneviz'in bu başarısı Arrighi'nin bahsetmiş olduğu territorial özellik ile kapitalist mantığın birleşimi sürecidir. Ceneviz'in gittikçe artan başarısı, artan karları beraberinde daha fazla düşman yaratmıştır. Ayrıca kendi finans özelliğinin yoğunluğunu yaşamıştır. Tüm bunlar Ceneviz'i yaşadığı dönemde sıkıntılı bir pozisyonda bırakmıştır. Gerek rekabetten kaynaklı düşmanlarından korunması için gerekse de kendi yoğunluğunu denetleyebilmesi için territorial bir güce ihtiyaç vardı. Bu territorial güç dışsal bir güç olarak duran İberyanlar olmuştur. İberyanlar koruma- yaratıcı bir ortaktır. Ceneviz sistemik birikim dairesi genel bir çerçevede düşünüldüğü zaman, korumayı sağlamada ve iktidarı elde etme uğraşısında uzmanlaşmış İberyalı territorialist unsur ile, malların alım ve satımıyla karın elde edilmesinde uzmanlaşmış cenevizli bir burjuva kapitalist unsurun organize hareketidir.⁸²

Ceneviz'in sistemik birikim dairesinin merkezine yerleşmesinde çok önemli bir role sahip olan territorialist mantık, Ceneviz ile Hollanda hegemonyası arasındaki bir farkı göstermektedir. Ceneviz, İberyan territorialist güçten dışsal olarak faydalanmıştır. Ceneviz böylece korunma maliyetini dışsallaştırmış olmuştur. Ancak önceki bölümlerde açıklandığı üzere kapitalist sistem genişledikçe özellikler, yapılar değişime uğramaktadır. Her

---

⁸¹ A.g.e., ss. 173-227

⁸² A.g.e., s. 187

hegemonya daha büyük özellikleri içermektedir. Bu bağlamda Hollanda hegemonyasını Ceneviz'den farklı kılan önemli noktalardan biri de korunma maliyetlerinin içselleştirmesidir.

2.2.2 KAPİTALİST SİSTEMDE İKİNCİ MERKEZ: HOLLANDA HEGEMONYASI

Modern dünya sistemi incelemesinde ikinci sistemik birikim dairesinin merkezini Hollanda oluşturmaktadır. Hollanda hegemonyası ile modern dünya sistemi daha geniş alana yayılmıştır ve sistemin etkisi daha geniş şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Ceneviz öncülüğünde atılan kapitalist sistemin temel özellikleri, Hollanda önderliğinde daha fazla olgunlaşmıştır.

Birinci bölümde ifade edildiği üzere her yeni hegemonya dönemi, dünya sisteminin yeniden dizaynını gerektirir. Yeniden düzenlenmiş olan hegemonya, daha önceki hegemonyalardan çok daha fazla karmaşık ve işlevseldir. Bu kompleks yapıyla birlikte işlevsel olarak çok daha geniştir. Yeni hegemonik düzenin oluşması için önce var olan eski hegemonik düzenin koşullarını içselleştirmesi gerekmektedir. İçselleştirdikten sonra kendisini önceki hegemonyadan farklılaştıracak olan yeni bir takım özelliklerin edinilmesini gerektirir. Bu bağlamda düşündüğümüz vakit Ceneviz önderliğindeki modern dünya sisteminden Hollanda önderliğindeki sisteme geçişle meydana gelen ilk değişme korunma maliyetinde ortaya çıkmaktadır. Ceneviz hegemonik gücün finansal kısmını oluştururken, İberyana Hanedanlığı ise askeri, territorial gücü oluşturmaktadır. İki noktanın birleşimi Ceneviz'i merkez hegemon kıldı. Ancak Ceneviz'in sağladığı territorial destek dışsal olarak elde edilmişti. Ceneviz'in korunma maliyeti dışsaldı. Ama Hollanda döneminde bu durum değişmiştir. Hollanda hegemonyasını Ceneviz hegemonyasından farklı ve bir adım daha ileri kılan nokta, Ceneviz'in dışsallaştırmış olduğu korunma değerini, maliyetini içselleştirmesidir. Hollanda ilk başta korunma maliyeti için İngiltere ile anlaşmıştı, ancak bu ilişki onaylanmadı, çünkü Hollanda yerel bir territorial örgütlenme olan Orange Hanedanlığı'ı ile bir ilişkisi vardı. Böylece Hollanda, korunma maliyetini Orange hanedanlığı ile içselleştirmiş oldu.⁸³ Sonuç olarak kapitalizm ile territorial bir örgütlenmenin birleşimi söz konusudur.

---

⁸³ A.g.e., s. 207

Akdenizin işgali Amsterdam'ın altın çağını üretmiştir.⁸⁴ Altın çağ ilk olarak İtalyan kent devletlerinde görülmüştür, ikinci olarak ise Hollanda'da yaşanmıştır. Arrighi'nin belirtmiş olduğu maddi genişleme ve finansal genişleme aşaması ikinci sistemik birikim dairesinin temelini oluşturmaktadır. Bu birikim dairesi birinci sistemik birikim dairesinin son aşamasıyla başlamıştır. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere, Arrighi sistemik birikim dairesini iki genişlemenin üçlü hareketiyle açıklamıştır: Maddi genişleme ve mali genişleme süreçleri. Maddi genişleme döneminden sonra meydana gelen mali genişleme aşamasında, yeni bir hegemon gücün başlangıcının ortaya çıkışı için şartları hazırlamaktadır. Hollanda'nın merkez olarak ortaya çıkma süreci, önceki hegemonyanın mali genişleme aşamasının son safhalarında başlamaktadır. Bu bağlamda Hollanda hegemonyasının gerçekleşme sürecini Ceneviz ve İspanya ile bağlantılı şekilde açıklamak gerekmektedir.

Wallerstein bakış açısından değerlendirildiği zaman Hollanda hegemonyası döneminden önce sistemin özellikleri İtalyan kent devletlerinde biraz gözükse bile, sisteme ev sahipliği yapmak için ilk mücadeleler İspanya ve Portekiz arasında geçmiştir. Yolculuk ve keşif noktasında işin pratik kısmıyla Bernal'in de ifade etmiş olduğu gibi Portekizli ve İspanyol denizciler ilgilenmekteydi. Şeker plantasyonları köleler ve altın elde etme amaçlı girişimler düzenlemişlerdir ve tüm bunlar Portekiz'i önde kılmıştır.⁸⁵ Ancak Portekiz pek gelişme imkanı bulamadı, çünkü İspanya geniş ve etkili şekilde bir imparatorluk gücü oluşturmaya başlamıştı. Gücünün temelinde ise Wallerstein'in belirttiği gibi geniş ticaret vardı ve bu ticaretteki temel mal altın ve gümüştü. Wallerstein'e göre İtalya'nın ekonomisi ve gelişmişliği üzerinde hakimiyet kurmak için İspanya ve Fransa arasında geçen mücadeleyi İspanya kazanmıştır.⁸⁶ İspanya'nın önderliğinde temel teşkil eden ekonomik durumun kökeninde yatan altına vurgu Frank tarafında dile getirilmiştir. Birinci bölümde geniş bir şekilde anlatıldığı üzere, Frank İspanya'nın altınla ilişkisini Amerika kıtası üzerinden Çin'le bağlantılı şekilde açıklamaya çalışmıştır. Frank'a göre Avrupa, Çin ile bağlantısını Amerika'dan çıkardığı altınlarla gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Ancak İspanya elindeki hazineyi kapitalist tarzda kullanmamıştır. İspanya'da para sahipleri, parayı kilise ve saray işlerine harcamıştır ve bunun sonucunda hiçbir sanayi faaliyetlerine yada sadece

---

⁸⁴ T. Rapp Richard, a.g.m., s. 501

⁸⁵ Bernal J. D., Tarihte Bilim I, s. 350

⁸⁶ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I. ss. 177-179

⁸⁷ Arrighi Giovanni, "The World According to Andre Gunder Frank", pp. 328-329

ticaret girişimciliğine başvurmamıştır.⁸⁸ Altınların Avrupa'dan Çin'e aktarılmasında en önemli aracı ülke İspanya olmuştur. İspanya bu rolünde iken Hollanda yeni hegeomanya merkezi olmak için gerekli şartları oluşturmuştur. Hollanda'nın yeniliği İspanya'yı etkisiz bırakmıştır. İspanya'nın Amerika'dan çıkardığı altını kullanmıştır.⁸⁹ Bundan ötürü Hollanda İspanya ile sürekli iş birliği içerisinde olmuştur. Bu iş birliği bazen savaş halinde iken, bazen de bir takım antlaşmalarla gerçekleşmiştir. Hollanda 1566'da İspanya ile mücadeleye girmiştir. 1566'da İspanya birlikleri Hollanda fetihi için gönderildiğinde, bu hareket geri tepti. Hollanda bu hareket ile denizlere hakim oldu. Hollanda özel kişilere ait tam donanımlı savaş gemileriyle imparator İspanya'nın finansmanı üzerine bir tür ters mali baskı uyguladı.⁹⁰

İspanya'nın askeri anlamdaki başarısızlığı, Hollanda'nın hegemon olma mücadelesinde Hollanda'ya önemli bir avantaj sağlamıştır. Ancak bir hegemon merkezden başka bir hegemon merkeze geçiş aşaması savaş ve antlaşmalarla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğü vakit Hollanda hegemonyasına geçiş noktasında belirleyici etken otuz yıl savaşları olmuştur. Otuz yıl savaşları sonucunda İspanya gücünü kaybetmiştir. Otuz yıl savaşları bittikten sonra yeni sistem oluşmaya başlamıştır. Modern dünya sistemi yeniden kurulmuştur. Modern dünya sisteminin özelliklerinden birisi her yeni hegemon olma mücadelesinde yeniden bir örgütlenme vardır. Örgülenmeyi resmi hale getiren olay ise antlaşmalardır. Antlaşmalar yeni hegemonyanın kendisini resmi kılma, meşrulaştırma aracıdır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman otuz yıl savaşları sonucunda imzalanan Westphalia Antlaşması Hollanda hegemonyasını meşrulaştırmıştır. 1648 Westphalia Antlaşması Hollanda'nın önderliğini resmi hale getirmiştir.

Hollanda önderliğindeki modern dünya sistemi yeni bir yapılanmaya girmiştir. Arrighi'nin ifadesiyle Westphalia Antlaşması;

Yeni bir dünya sistemi ve yönetim sistemi çıkardı. Westphalia antlaşması toplumsal bir amaç taşıyordu- ki o da sivil toplum üyelerinin egemenlerin arasındaki çekişmelerde taraf olmama ilkesini geliştirdi ve böylece ticaret özgürlüğü sağlandı. Böylece egemenler arasındaki savaşların uyruklarının günlük yaşama etkisi azaltıldı. Özgür ticaret anlayışı sadece modern dünya

---

⁸⁸ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, s. 197

⁸⁹ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the modern World System, s.40

⁹⁰ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, s. 203

sisteminde değil, aynı zamanda bir dünya sistemi olarak kapitalizmin doğuşunda belirledi.⁹¹

Westphalia Antlaşması ile uluslararası ticaret güvence altına alınmıştır. 1650'lerdeki tuz kullanımı buna örnek teşkil etmektedir. Tuz çok sıradan bir mal olup, evrensel ve zorunlu bir ticaret alanına girmektedir. İnsanlar hayvan eti ve balıkları muhafaza edebilmesi için tuzu kullanmak zorundadırlar, bu yüzden hükümetlerde işin içinde kalmıştır. Hem Çin hem de Avrupa'da zenginleşme aracı olan tuz mübadelesi savaşlara rağmen yapılmaktadır.⁹²

Hollanda hegemonyasının globalleşmesi, Arrighi'ye göre üç politikanın birleşimi ile sağlandı.⁹³ Bu üç politika Hollanda'nın modern dünya sisteminde ikinci sistemik birikim dairesinin merkezi konumunu sağlamıştır.

2.2.2.1 YENİ ANTREPO OLARAK AMSTERDAM

Amsterdam, Westphalia antlaşmasıyla yeniden örgütlenmiş olan modern dünya sisteminin antreposu haline gelmiştir. Dünya üzerinde üretim ve tüketimin, mal mübadelesinin en yoğun olduğu yer Amsterdam olmuştur. Mal mübadelesinde, ticaretteki bu yoğunluk beraberinde borsada da bir yoğunluk getirmiştir. Ticaretin merkezi Amsterdam olmuştur. Özelde Amsterdam'ın genelde Hollanda'nın bu gücü elde etmesinde ana kaynak, Arrighi'ninde belirttiği gibi, en genel anlamda Baltık ticareti ve hububat stokları üzerindeki hakimiyettir. Zanden'e göre 1500-1650 arasında Hollanda hızlıca gelişmiştir. Bu gelişme Hollanda'yı 17. yüzyılın ortalarına kadar dünya ekonomisinde merkez kılmıştır. Tekstil ve balıkçılıkta en önemli merkez olmuştur.⁹⁴

---

⁹¹ A.g.e., s. 78

⁹² Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I , s. 177

⁹³ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 210-213, Bkz. Hollanda ticaretinin yerelden küresele yayılması üç politikanın birleşimidir. İlki, Amsterdam'ı Avrupa ve dünya ticaretinin en merkezi antreposu haline getirmek. Burada ki sistem çok açıktır. Herhangibir malı ucuza al, beklet ve fiyatlar yükselince sat. İkinci politika ise, Amsterdam'ın böyle merkezi rolü için ilk borsalar kuruldu. Ancak borsalar Braudel'in de belirttiği gibi resmi olmasa da İtalyan kent devletlerindedeki kuruldu. Ancak Hollanda'da kurulan borsaları İtalya'ninkinden ayıran en önemli fark piyasanın hacmi, akışkanlığı ve isimlerin spekülatif özgürlüğü. Son olarak ise, deniz aşırı ticaret alanları üzerinde isnisnai ticaret ve egemenlik haklarına sahip olmak için Hollanda hükümeti tarafından imtiyazları ele geçirilen büyük ölçekli anonim şirketleri başlatması gerektirmekteydi. Bu şirketler sadece kar ve hisse üretmek değil, aynı zamanda devlet-kurma ve savaş-yapma faaliyetlerini de yapan özel kuruluşlardı.

⁹⁴ Van Zanden Jan Luiten, Economic Growth in The Golden Age The Development of The Economy of Holland, 1500-1650, www.neha.nl/publications/eshn-4/02-zanden.pdf

Baltık ticareti üzerindeki Hollanda hakimiyeti, Hollanda ticaretinde hayati derecede bir öneme sahiptir.1600' lerde Hollanda, dünya baharat ticaretini portekizlilerin elinden almıştır.⁹⁵ Baharat ticaretinin Hollandaya geçmesi Hollanda'nın üstünlüğünün ilk adımı olarak ele alınabilir. Ancak asıl kaynak baltık ticaretinin kendisidir. Baltıktaki en önemli atılım, Hollandanın balıkçılık alanındaki başarısıdır. Arrighi'ye göre Hollanda'nın karlılığının sebebi Hollandan'nın deniz gücü avantajı ve Hollanda'nın teknolojik avantajının birleşimidir.⁹⁶Baltık ve okyanuslarda balıklara sahip olmak Hollanda'nın merkezi kısmını oluşturmaktaydı. Baltık ve Kuzey denizi 11. yüzyıl'dan beri büyük ringa av sahalarına sahiptir. Bunlar Hollanda'lı ve Zellanda'lı balıkçıların talihini sağladı.⁹⁷ Ayrıca Hollanda'ya ait şirketlerden biri olan East Indian Company en önemli ürünlerden biri olan çay stoklarını Amerika kolonilerinde tüketmiştir.⁹⁸

Balıkçılık sadece balık alanındaki gelişimi göstermez. Balıkçılığın gelişimi beraberinde başka unsurların gelişimini de sağlamaktadır. Bunlardan biri ise tuzdur. Hollanda'nın balıkçılıktaki başarısı tuz alanında gelişmesine imkan sağlamıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere Amsterdam antrepo olurken, sistem alınan malları belli süre bekletilip, sonra satışa çıkartılması üzerine kurulmuştur. Ayrıca balıkçılıkta seferler uzun zaman gerçekleşir. Balık avlamaya çıkan herhangi bir tekne belli bir süre açık denizde kalır. Bu iki noktayı ele aldığımız vakit elde edilen balıkların uzun bir süre korunması gerekmektedir. Balıkların korunmasında en önemli araç ise tuzdur.

Balıkçılık alanındaki gelişme Hollanda'nın endüstri alanındaki gelişiminde de çok önemli rol oynamıştır. Hollanda'nın denizcilik alanındaki büyük başarısı, Hollanda için ikinci büyük endüstri olan gemi yapımıcılığına bağlıdır. Bir başka ifadeyle denizcilik alanındaki gelişme zorunlu olarak gemi endüstrisinde gelişimini sağlamıştır.⁹⁹ Büyük seferlerin yapılabilmesi ve bir seferde çok daha fazla balıkların taşınabilmesi, gemilerin geniş ve dayanıklılığına bağlıdır. Gemi yapımıcılığın gelişimi, sadece kendi balık ticareti

---

⁹⁵ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, s. 206

⁹⁶ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss.40-41 bkz. Arrighi'ye göre karlılığın sebebi iki noktanın birleşimidir. İlki, Avrupa'nın kendi içindeki şiddetli güç mücadelesidir. Güç mücadelesi ne kadar çok olursa, Baltık kaynakları için o kadar büyük istek olur vev karlar yüksek olur(onun için baltık ticareti çok büyük avantajdır). İkincisi, Baltık ticaretinin geniş karlarını tutmak Hollanda'nın eğilimiydi(bu eğilim teknolojik yeniliğe bağlıdır). Parantez içi bana aittir.

⁹⁷ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, ss. 181-183

⁹⁸ A. Schutz John, "The East Indian Company in Eighteenth Century Politics by Lucy S. Sutherland, The William and The Marry Quarterly", **Omohundro Institute of Early American History and Culture**, Third Series, Vol. 10, No.3, July, 1953, , ss. 474-475

⁹⁹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, ss. 54-56

için değil, aynı zamanda dünyadaki taşımacılık içinde önemli bir gelir kaynağı oluşturdu. Hollanda gemileri taşımacılığın önemli kısmını üstlendi. Farklı ülkelerde kendi mallarını taşımak için Hollanda gemilerini kullanmışlardı ve böylece Hollanda gemiciliği büyük karlar sağlamıştır. Gemi yapıcılığın gelişimi Hollanda'nın ekolojik olarak zengin olmasından kaynaklıdır. Gemi ve ev inşaatı için keresteye ihtiyaç vardı.¹⁰⁰ Baltık bunun en önemli kaynağıydı.

İngiltere ve Fransa'nın hegemonya mücadelesinde Hollanda'ya göre etkisiz kalmasındaki önemli etkenlerden biri de bu durum olmuştur. İngiltere'de kereste lüks mal niteliğini taşımaktaydı. Sadece şöminelerde kullanılırdı. Fransa ise, keresteleri kullanmada başarısız oldu. Kanada ormanlarını işletemediler. Bunun sonucunda tekno direkler kullanarak gemiyi inşa ettiler ama esneklikten yoksundu. Böylece Fransa geride kalmıştır.¹⁰¹

Hollanda'nın odun alanındaki zenginliği beraberinde tekstil alanında da liderliği getirmiştir. Özellikle kumaş alanında İngiltere ile rekabete girmişler ve Hollanda bu alanda liderliği ele almıştır. Hollanda denizası ticarete en büyük partneri olan İngilizlerin önündeydi.¹⁰² Genel çerçevede incelendiği zaman Hollanda'nın iki önemli endüstri alanındaki başarısı, gemi endüstrisi ve tekstil endüstrisi, Amsterdam'ın merkezi antrepo işlevi görmesinde temel etken oluşturmaktadır. Hollanda'nın antrepo işlevi ticari bir işleve sahiptir.

2.2.2.2 HOLLANDA HEGEMONYASINDA MALİ ÖZELLİKLER: ANONİM ŞİRKETLER

Hollanda hegemonyasının merkeziliği sadece Amsterdam'ın antrepo işleviyle açıklanamamaktadır. Arrighi, hegemonik merkezlerin güç değişimini iş dünyası girişimcilik üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Arrighi'ye göre devletlerarası sistemde her yeni organizasyon, devlet- pazar ilişkisini de değiştirmektedir. İş gücü girişimi, her yeni hegemonya döneminde yeni sisteme ve koşullara uygun olarak değişime uğramaktadır. Arrighi bu bağlamda iş gücü girişiminin üç farklı tipinden bahsetmektedir.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Bernal J. D., Tarhte Bilim I., s. 362

¹⁰¹ Braudel Fernand, Maddi Uygarlık, C. I, ss.317-318

¹⁰² Prokosh Om, a.g.m., s. 145

¹⁰³ Bkz. Arrighi üç farklı iş gücü girişimcilikten bahseder. Her girişimcilik kendi dönemine göre şekillenmiştir. Hollanda hegemonyası dönemindeki iş gücü girişimciliği anonim şirketler üstünden gerçekleşirdi. Hollanda'nın anonim şirket anlayışı kendinden sonra gelecek olan Britanya hegemonyasının iş gücü

Hollanda hegemonyası şirketlerinin en önemli ikisi VOC ve VIC şirketleri oluşturmaktadır. Arrighi ile ifade etmek gerekirse;

VOC, modern büyük çok uluslu şirketlerden birisidir. İş organizasyonudur. Hindistan ve pasifik okyanusun bütününe içeren geniş bir alandır. Ayrıca savaş için de donatılmıştır. Savaş için herşeyi uygundur. Diğer bir şirket ise VIC'dir. VIC iş dünyasından ziyade daha çok hükümete aitti. Özellikle İspanya ile mücadelesinde çok önemliydi.¹⁰⁴

Hollanda VOC ve VIC ile hegemonyasını sağlamlaştırmıştır. İki şirketin ilk baştaki başarıları hegemonyayı ayakta tutmuştur. Bu şirketler aracılığıyla kapitalist sistemin sınırları genişlemiştir. Anonim şirketler sadece sınırları genişletmemiştir aynı zamanda sistemin yoğunluğunda artırmıştır. VOC ve VIC aracılığıyla sistem Afrikaya kadar genişlemiştir. Hollanda hegemonyası Batı Afrika'da da kendi gücünü yaymıştır. İngiltere ve Fransa'ya oranla daha hızlı ve güçlü gemilere sahip olma avantajı bulunan Hollanda, VOC ve VIC şirketleri sayesinde Avrupa'ya pamuk, tütün, şeker üçgen ticaretini oluşturdular ve bunuda Afrikalı kölelerin kullanımı ile gerçekleştirdi.¹⁰⁵ Hollanda kölelerin kullanımında da başarılı bir yol izledi. Kenneth davies Hollanda köle ticaretinin tekelleştirme mücadelesini üç noktanın kombinasyonu olduğunun altını çizer.¹⁰⁶

2.2.3 KAPİTALİST SİSTEMDE ÜÇÜNCÜ MERKEZ: İNGİLTERE REJİMİ

Daha önce de belirtildiği üzere her merkezi güç zirve noktasına ulaştığı zaman gücünü kaybetmeye başlamıştır. Hollanda hegemonyası döneminde gerçekleştiği gibi, İngiltere hegemonyası döneminde de hegemonyanın üçlü süreci içinde değerlendirmek gerekir. Hollanda hegemonyasının zirveden düşmeye başladığı an, İngiltere'nin yeni hegemon olma mücadelesinin başladığı andır. İngiltere bu dönemde hegemonyanın merkezini Londra'ya kaydırma uğraşındadır. Var olan hegemonya, liderliğini onla yakın

---

girişimini şekillendirmeye yardım etmiştir. Britanya hegemonyası dönemindeki iş gücü girişimciliği ise Anonim şirketin geliştirilmiş hali olan aile şirkettir. Britanya hegemonyası dönemindeki aile şirketleri yapısı ise A.B.D hegemonyasısındaki iş gücü girişimciliğinin zeminini hazırlamıştır. Britanya aile şirketi sistemi, A.B.D. hegemonyası'nın kurulmasıyla gelen çağda uluslararası iş birliği, bürokratik yönetim, yatay şekilde içiçe geçmiş sistemin ortaya çıkışı için şartları yarattı. Giovanni Arrighi, Chaos and Governance in the Modern World System, ss. 97-98

¹⁰⁴ A.g.e, ss. 99-100

¹⁰⁵ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 61-62

¹⁰⁶ Bkz. Köle ticaretinin tekelleştirme mücadelesinde Hollanda'nın hüsrani üç ana noktanın kombinasyonu ile çizilir. İlki, Hollanda tarafından kurulmuş birkaç yerleşik koloniler. İkincisi, birleşik eyaletlerin azalan askeri-diplomatik ağırlığı. Üçüncüsü, Hollanda'non anonim şirketleri üzerine devam eden bağlılığı. s. 104, Giovanni Arrighi, Chaos and Governance in the Modern World System,

ilişkide olan diğer merkeze kaydırır. Bu bağlamda ele alındığı vakit, Ceneviz-İberyan ortaklığındaki hegemonya Hollanda ile yakın ilişki içindeydi. Ceneviz döneminden sonra hegemonyanın merkezi Hollanda'ya kaymıştır. Benzer şekilde Hollanda kendi merkezi hegemonya döneminde Fransa ve İngiltere ile yakın ilişkiye geçmiştir. İlk dönemde olduğu gibi bu dönemde de yeni hegemonyanın merkezi eski hegemonya ile işbirliği içinde olacaktı. İngiltere ve Fransa yeniden düzenlenmiş modern dünya sisteminin yeni merkez olmak için mücadele vermiştir. İngiltere ve Fransa öncelik olarak Hollanda ile mücadele etmişlerdir. Hollanda'nın temeli kazıldığında yeni hegemonyanın merkezi için kendi aralarında mücadele etmişlerdir. İngiltere hegemonyasını incelemek için Hollanda hegemonyasının gücünün azalmasına bakmak gerekir. Bu bağlamda Hollanda hegemonyasını öncelikle İngiltere ve ayrıca Fransa ile iş birliğini inceleyerek, Hollanda hegemonyasından Britanya hegemonyasına geçiş aşamasını Britanya'nın hegemon gücünün ortaya çıkışı doğrultusunda ele almak gerekir.

Hegemonya değişimi aynı zamanda modern dünya sistemini daha işlevsel kılmıştır. Arrighi'ye göre;

Hollanda rejiminin, ceneviz rejiminin yerini almış olduğu Venedik tekeli kapitalist örgütsel yapılarının yeniden canlandırılmasını kapsayan geriye doğru bir hareketle korunma maliyetlerinin içselleştirilmesi gibi, İngiliz rejiminde, Hollanda rejiminin yerlerinin almış olduğu Ceneviz-İberyan örgütsel yapılarının yeniden canlandırılmasıyla üretim maliyetlerini içselleştirdi. Üretim maliyetlerinin içselleştirilmesinin anlamı üretim faaliyetlerinin kapitalist girişimlerin örgütsel egemenlik alanları içine alındığı ve bu faaliyetlerin bu girişimlere özgü ekonomikleştirme eğilimlerine tabi olduğu süreçtir.¹⁰⁷

Britanya üretim maliyetlerini içselleştirerek, yeniden yapılanan modern dünya sistemi Hollanda döneminden daha farklı şekilde dizayn edilmiştir.

2.2.3.1 İNGİLTERE HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİ

Arrighi, Britanya dünya hegemonyasını üç olayın bir kombinasyonu üzerinden kurmuştur. İlki, Britanya'nın Avrupa güç dengesi üzerindeki üstünlüğü. İkincisi, batı

---

¹⁰⁷ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci yüzyıl, s. 267

dünyasında ticaretin serbestleşmesinde ki Britanya liderliği ve son olarak ise, Britanya'nın batı dışındaki dünya üzerinde sağladığı kontroldur.¹⁰⁸

Arrighi'nin ifade ettiği üzere Hollanda hegemonyasından Britanya hegemonyasına geçiş dört safhada gerçekleşmiştir. Arrighi ile ifade etmek gerekirse;

İlk safhada, Birleşik Eyaletler, Avrupa güç dengesi üzerindeki sahip olduğu baskı gücünü kaybetti, ve Britanya'nın küçük askeri partneri oldu. İkinci safha ise arka arkaya gelen ispanya savaşlarının sonundan sonra Avrupa'daki devletlerarası çatışmanın kızışmasına verilen cevaptır. Avrupa'da barış olduktan sonra Avrupa devletlerinin rekabet girişimi denizaşırı yayılmayı genişletirdi. Otuz yıldan daha az vakit içinde, şidetlenen bu rekabet Avrupa'da devletlerarası güç mücadelesinin yeni kızışmasıyla şekillenen üçüncü safha ile sonuçlandı. İlk ve ikinci safha boyunca, Hollanda deniz ve ticaret üstünlüğü durmadan altı kazıldı. 1740'larda üçüncü safhaya girildiği zaman, uzun süreden beri, Birleşik Eyaletler ikincil önemde ticari üstünlüğe sahip olduğu kadar, ikincil önemde bir deniz gücüne sahipti. Üçüncü safha Hollanda'nın finansal ufalanması oldu. Bu geçiş, son safha olan avrupa yüksek finansin ilk merkezi olarak Londra ile yer değiştirme sonucunda tamamlanmış oldu.¹⁰⁹

Arrighi'nin de ifade etmiş olduğu gibi, modern dünya sisteminde Hollanda döneminden, Britanya dönemine geçiş aşamasının ilk safhasında Hollanda, Avrupa üzerindeki baskı gücünü kaybetti. Hollanda hegemonyasının en önemli dayanağı baltıklar üzerindeki hakimiyet idi. Hollanda denizler üzerindeki hakimiyet ile merkezi gücünü sağlamıştır. Bu bağlamda İngiltere hegemonyasını temellerinin oluşumunu ve Hollanda hegemonyasının gücünün zayıflamasını deniz üstünlüğü üzerinden incelemek mümkündür.

Westphalia antlaşması ile Hollanda gücünün zirvesine ulaşmıştır. Ancak İngiliz-Hollanda savaşları Hollanda'nın deniz ve ticaret gücünü yıkmıştır. İngiltere-Hollanda savaşları 1651'de başlamıştır. İlk İngiltere-Hollanda savaşı İngiltere'nin denizcilik yasalarına cevap için meydan gelen savaşı. Hollanda savaşı kaybetti ve bunun sonucunda denizcilik yasalarını tanımak zorunda kalmıştır.¹¹⁰ Wallerstein'a göre, 1651 Denizcilik

---

¹⁰⁸ Arrighi Giovanni, "The Global Market", *Journal of World-Systems Research*, vol V,2 Summer 1999, s. 219

¹⁰⁹ Arrighi Giovanni, *Chaos and Governance in the Modern World System*, ss. 42-43

¹¹⁰ A.g.e., s. 44

yasası ile Hollanda antrepo ticaretine darbe vurmak istenmiştir.¹¹¹ Bu savaşla beraber Hollanda ile İngiltere arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Geçiş aşamasında etkili olan bir diğer savaş ise İkinci Hollanda- İngiltere savaşıdır. Bu savaş ise köle ticareti üzerinden gerçekleşmiştir. Batı Afrika'daki köle ticaretinin kontrolü için meydana gelen bu savaşta, Hollanda'nın en karlı ticareti zayıflamıştır.¹¹² Hollanda'nın elinden alınan köle ticaret, 1783'e kadar Britanya dış politikasının başlıca amacı oldu ve Britanya sadece köle ticaretinde dünyanın en önde gelen ülkesi değil; aynı zamanda, Ramsay'ın ifadesiyle rakiplerinin saygın köle taşıyıcısıydı.¹¹³

Hollanda mücadelesini sadece İngiltere'ye karşı vermemiştir. Aynı zamanda Fransa'ya karşı da mücadele vermiştir. 1672'de bu mücadele içinde üçüncü Hollanda-İngiltere savaşı yapılmıştır. Hollanda ve İngiltere arasında yapılan savaşlar bir yüzyıl zaman dilimini almıştır. 1763'e kadar sürecek olan dönemde, İngiltere'nin Hollanda ve sonrasında Fransa üzerinde hakimiyetini kesinleştirerek hegemon gücünün zirvesine çıkmıştır.¹¹⁴ İngiltere'nin hegemon güç olarak merkeze gelme süresi bir yüzyıl almıştır. Arrighi'ye göre, İngiliz devletinin yeniden yapılanmasıyla, hegemonyası arasındaki farkın olmasının nedeni, en başta en önemli bir girdinin Gresham ve Elizabeth tarafından başlatılan kapitalizm ve territorializm sentezi içinde yer almamasıydı. Bu girdi, dünya ticaret üstünlüğüydü.¹¹⁵ Dünya ticaret üstünlüğü görevini 17. yüzyıl boyunca Hollanda tarafından gerçekleştirildi.

Hegemonik geçişin ikinci safhasını 1713 Utrecht antlaşması oluşturmaktadır. Bu dönemde Britanya, Fransız kara gücünü içine almış, Hollanda deniz gücünü ise gölgede bırakmıştır. Geçişin üçüncü safhası ise ardı ardına gelen Avusturya savaşları olmuştur. Bu savaşlarla beraber Hollanda iş gücü kıtlığı felç edici hale bürünmüştür.¹¹⁶

2.2.3.2 YENİ MERKEZE DOĞRU: İNGİLTERE-FRANSA MÜCADELESİ

Hollanda-İngiltere arasında bu mücadele devam ederken, aynı zamanda İngiltere hegemon olma yolunda Fransa ile de mücadele etmiştir. Yeni hegemonya mücadelesi aynı anda iki süreçten oluşmuştur. Bir yandan Fransa ve İngiltere, yeni hegemon olabilmek için

¹¹¹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. I, ss. 57-59

¹¹² Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, s. 44

¹¹³ Williams Eric, Kapitalizm ve Kölelik, çev. Anıl Tarar, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014, ss. 52-57

¹¹⁴ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II., ss. 80-90

¹¹⁵ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 289-290

¹¹⁶ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss. 47-51

Hollanda'yı yıkmaya çalışmıştır, diğer yandan Fransa ve İngiltere yeni hegemon olma mücadelesinde birbirleriyle mücadele etmişlerdir. İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelede belirleyici etken ikisinin arasındaki yapı farklılığıdır. Brenner, İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelenin İngiltere'nin lehine sonuçlanmasının sebebini zirai alanda araştırmıştır. Brenner'e göre, İngiltere ile Fransa arasında tarımsal ilerleme açısından farklılıklar vardır. İngiltere'de tarımsal ilerleme mümkündür çünkü İngiltere'de toprak beyleri diğerlerini işgal edebilir, onları birleştirerek çitleyebilir. Bu çitleme hareketi ve birleştirme sonucunda büyük çiftlikler oluşturularak, kapitalist yatırımlar sağlanabilir. Ancak tarım üzerindeki bu yöntemi Fransızlar gerçekleştirememiştir.¹¹⁷

Fransa ile İngiltere arasındaki tarımsal alanda meydana gelen bu farklılık, ikisi arasındaki başka bir farklılığın sonucudur: Devlet yapısı. Fransa ve İngiltere arasında devletin yapılanması açısından farklılıklar vardır. Fransa'da devlet daha güçlüdür, monarşik bir özelliğe sahiptir. Aksine İngiltere'de devletin gücü daha zayıftır. İngiltere'de devletin gücünün zayıf olması, kapitalist girişimciliğin artmasını sağlamıştır. Girişimcilik isyanlarla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Sombart'ın ifade ettiği üzere girişimcilik isyanlarla ortaya çıkmış ve kapitalist ruhun temelini oluşturmuştur. Fransa ve İngiltere'nin devlet yapısını isyanlar üzerinden açıklamak mümkündür. Fransa'da mutlakiyetçi devlet yapısı isyanları bastırmıştır. İsyanların bastırılması, köylülerin elde tutulmasıdır. İngiltere'de devlet güçlü olmadığı için isyanlar gerçekleşmiştir ve bunun sonucunda kapitalist girişimcilik artmıştır.

İngiltere rejiminin merkezi rolü üstlenme noktasında Fransa karşısındaki avantajlardan biri de atlantik ticarettir. İngiltere, ileride ana ticaret haline gelecek olan ünlü atlantik ticaret üçgenini Hollanda'nın elinden almıştı. Bu ticaretle Avrupa antrepo ticareti Amsterdam'dan Londra'ya taşınmıştır. 18. yüzyıl'ın başlarında şeker, pamuk ve köle ticareti üzerindeki denetim ticaret trafiğini Amsterdam'dan Londra'ya kaydırmıştır.¹¹⁸ Eric Williams 17. ve 18. yüzyılın ticaret yüzyılı olduğunu ifade etmiştir. Britanya için bu ticaret öncelikle ticaret üçgeniydi. Bu ticaret üçgeninde İngiltere ihracat mallarını ve gemilerini; Afrika ticari mal olarak insanları; plantasyonlardan sömürge hammaddelerini temin etmişlerdir.¹¹⁹ Hobsbawn İngiltere'nin yükselişini iki farklı gelişim noktasının ardı

---

¹¹⁷ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C.II, ss. 96-99

¹¹⁸ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 298-299

¹¹⁹ Williams Eric, a.g.e., ss. 79-80

ardına sağlanmasıyla gerçekleştiğini belirtmiştir. İngiltere'nin yükselişinde etkili olan ilk nokta tekstil alanındaki başarısıdır.¹²⁰ İngiltere'nin Atlantik'te sağladığı başarıyı Fransa Atlantik'te gerçekleştirememiştir. Wallerstein'e göre bu, İngiltere ve Fransa'nın koloni kurmadaki başarılarıyla ilgilidir. İngiltere Batı yarımkürede iskan kolonileri kurmuştur, buna karşın Fransızlar bu kolonileri kurmada İngiltere kadar başarılı değillerdi. 28 bağımsız sömürge biriminden, 3 tanesi Hollanda'ya, 8 tanesi Fransa'ya ve 17 tanesi İngiltere'ye aitti.¹²¹

Genel çerçevede değerlendirildiği zaman İngiltere'nin modern dünya sisteminde ki başarısı, İngiltere'nin serbest pazar anlayışı ve emperyalizmine bağlıdır. Hobsbawn serbest ticaret anlayışının İngiltere tarafından benimsenmesinin iki nedeni olduğunu belirtir. İlki, uluslararası serbest ticaret, İngilizler'in mallarını dünya pazarlarında herkesten daha ucuza satmalarına olanak verilmesi; ikincisi, az gelişmiş ülkelerin ürünlerini büyük miktarlarda ve ucuza satmaya teşvik edilmesidir.¹²² Emperyalizm ile İngiltere üstünlüğünü her yere yaymıştır. İngiltere serbest ticaret anlayışı ile tüm dünyayı kendisine bağımlı kılmıştır. Ayrıca İngiltere, aşırı birikim sorununa çözüm için dışa yayılma olarak Hindistan ile iş birliğine girdi. Hegemonya geçişin son safhası bu noktada ortaya çıkmaktadır. Britanya dünya hegemonyası, Fransa- İngiltere arasındaki güç mücadelesinin final kısmının bir sonucu olarak kuruldu. Bu mücadeleden İngiltere'nin galip ayrılması ile hegemonik geçiş tamamlandı ve böylece Britanya hegemonyası kurulmuştur.¹²³

Hollanda, hegemonyasını otuz yıl savaşlarının sonucunda imzalanan antlaşma ile meşrulaştırmıştır. Aynı şekilde İngiltere hegemonyası da kendini meşrulaştırma sürecini iki adımda gerçekleştirmiştir. İlk adım Fransa ile yapılan yedi yıl savaşlarıdır. Yedi yıl savaşları ile devletlerarası denge ortadan kalkmıştır. Hollanda hegemonyası esnasında otuz yıl savaşlarının gördüğü işlevi İngiltere hegemonyası döneminde yedi yıl savaşları görmüştür. Yedi yıl savaşları sonucu savaşı kazanan İngiltere, Viyana antlaşması ile yeni dünya düzenine kendini hegemon olarak tanıttırıştır.

İngiltere döneminde hakim anlayış olan emperyalizm ve serbest pazar fikri, Britanya'nın hegemon olma mücadelesinde çok önemli yer tutan demiryolları ile bağlantılı

---

¹²⁰ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, s. 100

¹²¹ Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, C. II, ss 110-111

¹²² Hobsbawn E. J., Sermaye Çağı, çev. Mustafa Sina Şener, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2012, s. 52

¹²³ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, s. 56

şekilde yayılmıştır. Demiryolları, Britanya'nın modern dünya sisteminde yeni merkezi güç olmasında çok önemli rol oynamıştır. Hobsbawn'nın ifade ettiği üzere, İngiliz sanayi devriminin ikinci aşaması olan demir, çelik, kömür üretimi ve demiryolları, ağın heryere yayılmasında ve her ülkeninin sisteme dahil edilmesinde en büyük etkenlerden birini oluşturmaktadır.¹²⁴ Sanayi devriminden önce demir kullanımı yoktur. 1815-1833 yılları arasında çubuk demir ihracatı iki katının üzerinde artmıştır. Fransa ve ABD'nin demiryolları Britanya üretimi raylarla örülmüştür.¹²⁵ Sanayi devrimi ile birlikte hem ulaşım hem de savaşlar sayesinde demir tüketimi çok olmuştur.¹²⁶ Demiryolları, Britanya hegemonyasına çift taraflı bir etki uygulamıştır. İlk olarak kapitalist sistemin kendi iç dinamiğinde yer alan bir problemin çözülmesinde etkili olmuştur. İkincisi, emperyalizm ve serbest pazar anlayışına bağlı olarak üretimin küreselleşmesinde etki etmiştir.

Kapitalist sistemin problemlerinden biri aşırı birikim krizidir. Aşırı birikim sonucunda eldeki sermayenin kapitalist anlamda değerlendirilmemesi problem olarak ortaya çıkmaktadır. Britanya, hegemonyasını oluşturma esnasında sağladığı ticari üstünlük ve beraberinde gelen artı karlar artırıca, bu artı karların değerlendirilmesi problem haline dönüşmüştür. Artı karlar değerlendirilmediği sürece kapitalizmin gelişimi yavaşlayacaktır. Britanya, endüstri devrimi ve demiryolları sayesinde eldeki birikimini daha fazla genişlemek için kullanmıştır. Bu bağlamda demiryolları Britanya'nın olası aşırı birikim krizine bir cevap olarak düşünülebilir. Dobb'un da ifade ettiği üzere, demiryolları kapitalizm için, son derece büyük sermayeleri emmek gibi paha biçilmez bir avantajı vardı.¹²⁷

Demiryollarını Britanya hegemonya açısından önemli kılan ikinci nokta demiryollarının emperyalizm ve serbest pazar girişimi ile ilişkisidir. Britanya dünyanın atölyesi ünvanını kazanmıştır çünkü tüm üretim alanlarında en üstün konuma sahipti.

---

¹²⁴ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, ss. 100-101

¹²⁵ Williams Eric, a.g.e., s. 173

¹²⁶ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, s. 65. Bkz. Britanya'nın gelişiminde en önemli etken olan demirin ortaya çıkışı ve demir tüketiminin artışı üç önemli buluş sayesinde oldu. İlki, demirin odun kömürü yerine kok kullanılarak eğritilmesi (bu noktayı Hollanda hegemonyasından Britanya hegemonyasına geçişin göstergesi olarak kullanılabilir. Çünkü Hollanda hegemonyasının temeli baltık ve ona bağlı olarak gelişen gemicilikti. Gemicilikte temel malzeme odundu ve oduna en çok sahip olan Hollanda idi. Bu bağlamda odunun yerini demir alması, yeni hegemonyayı oluşturan kısmın demire en çok sahip olandır. Britanya'nın demir oranında yüksek bir yüzdeye sahip olması Britanya hegemonyasının göstergesi olabilir). İkincisi, 1780'ler de daha da yaygın kullanıma giren demir tavlama ve ve haddelemenin keşfi ve son olarak 1829'dan sonra kullanılmaya başlanılan James Neilson'un yüksek fırını.

¹²⁷ Dobb Mauricce, a.g.e., s. 267

Dünyanın atölyesi ünvanı elde edilmesinde demiryollarının önemi büyüktür. Demiryolları sayesinde dünyanın her yerine ulaşım imkanı sağlanmıştır. Demiryolları ile dünyanın her yerindeki pazarlara girilmiştir. Demiryollarının heryere döşenmesiyle birlikte modern dünya sistemi küresel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Haritalardaki boş yerler yavaşça dolmaya başlayan bir keşif süreciydi.¹²⁸ Bu beraberinde emperyalizmi getirmiştir. E. J. Hobsbawn Büyük Britanya'daki emperyalizmi sanayi devrimi ile farklı bir noktada konumlandığını söyler.¹²⁹ Çünkü dış pazarlara açılmak için direnen yerlerle mücadele etme gereği duyuldu. Pazar yerleri bulmak için mücadele edilmiştir. Bu bağlamda demiryolları hem Britanya'nın dünyanın atölyesi ünvanını almasında, hem serbest pazarın yayılması sürecinde, hem de pazar yeri bulmak için emperyalizmin gelişmesinde çok etkili rol oynamıştır.

Hollanda hegemonyası ile karşılaştırıldığında Britanya hegemonyası, çok daha fazla geniş ve etkili olmuştur. Bunun en büyük sebebi Britanya hegemonyası döneminde sağlanan yüzyıllık barış dönemidir. Polanyi, yüzyıllık barışın sağlanmasında anahtar eğilimlerden birinin güç sistemindeki denge olduğunu soylemektedir. Güçlü devletlerin artışına karşın zayıf devletler işbirliği yapmaktadır.¹³⁰ Yüzyıllık barış dönemi Britanya rejiminin zirvesinin uzun sürmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Britanya rejiminin uzun süre sürmesinin daha önemli sebebi, demiryolları sayesinde küreselleşen üretimie ve Hindistan'dır. Hindistan, Britanya rejiminin sağlamlılığı ve devamlılığı noktasında motor işlevi görmektedir.

Hindistan, britanya açısından iki hayati işleve sahiptir. İngiltere, Hindistan'ı kendi periferisi hale getirere rejimini daha güçlü kılmıştır. İki açıdan Hindistan, Britanya için hayati bir öneme sahiptir. İlk nokta, Hindistan'ın demografik etkisi. Demografik etkisinin yanında finansal anlamdada Hindistan, Britanya için hayati rol oynamaktadır. Arrighi ile ifade etmek gerekirse;

Britanya-Hindistan ilişkisinde Britanyayı güçlendiren iki ana nokta var: demografik ve mali etkiler. Demografi iki şekilde bir etkiye sahiptir. Bir

---

¹²⁸ Hobsbawn E.J., Sermaye Çağı, ss. 63-64

¹²⁹ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, s. 120. Bkz. Hobsbawn, sanayi devrimi ile birlikte İngiltere'de uygulanan emperyalizmin üç farklı türü olduğu söyler. Resmi emperyalizm, yarı-resmi emperyalizm, ve gayri resmi emperyalizm. Resmi emperyalizm Afrika'nın paylaşımıdır. Yarı-resmi emperyalizm zayıf ülkelerin mali yönetimini ele geçirmektir. Gayri resmi emperyalizm ise yabancı yatırımlar biçimindedir.

¹³⁰ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, s. 58

yandan ticari anlamda bir atki, diğ er yandan askeri anlamda bir etki. Demografinin ticari aç ısından etkisi, Hindistanlı iş ç iler Avrupa tekstil endüstrisinden Avrupa'nın hammadde ve ucuz yiyecek üreten yerlere taş ındı. Demografinin askeri aç ısından etkisi ise, Hindistanlılar orduda görev aldılar ve savaşlar onlar gitmiştir. Hindistan'ın Britanya'ya sağ ladığı finansal ayrdım ise, ingiliz bankası hindistan değı ş im rezervi üzerinde kontrol etme hakkı vardı.¹³¹

Lenin de bu noktaya vurgu yapmıştır. Lenin'e göre, Britanya'nın Hindistan'da kazanmış olduğı savaşların çoğı, yerlilerden oluşan askeri birliklerin eseridir. Hindistan'da pek çok ordu, İngilizlerin komutası altına verilmiştir.¹³² Hindistan'ın demografik ve finansal anlamda Britanya'ya sağ ladığı bu katkılar Britanya'da yüzyıllık barış ın sağ lanmasında da önemli bir etkiye sahiptir.

2.2.3.3 İNGİLTERE HEGEMONYASININ DÜŞ ÜŞ Ü

Yüzyıllık barış la birlikte zirve noktasına çıkan İngiltere hegemonyası, diğ er hegemon güçlerin tecrübe ettiğı düş üş aş amasına girmiştir. Britanya hegemonyasının düş üş ü aslında 1870'lerde başlamıştır. İngiltere hegemonyasının düş üş ünün temelinde aslında İngiltere hegemonyasını merkeze çıkartan süreçlerde yatmaktadır. Serbest ticaret anlayışı ve demiryolları sayesinde kapitalist sistemin tüm etkilerinin her yere yayılması ve İngiltere'nde burada aş ırı karlar yapması diğ er devletlerin burada kar arama arayışlarına girmesine sebep olmuştur. Bu sebepten dolayı yüzyıllık barış tan sonra İngiltere'de savaşlar kendini göstermeye başlamıştır. Hobsbawn İngiltere'de savaşların artmasının üç sebebini göstermiştir. Hobsbawn ile ifade etmek gerekirse;

1860'lardan sonra savaşlar başlamıştır. Tarihin bu dönemini böylesine kanlı yapan üç sebep vardı. İlkin, bu dönem tam da deniz aş ırı dünyada gerilimleri artıran, endüstriyel dünyanın tutkularını kızıştıran kapitalizmin küresel genişleme süreciydi; çatış malar doğrudan yada dolaylı olarak bu genişleme sürecinden doğdu...ikincisi, bu dönemde savaş ardından bir devrim geleceğı korkusundan ötürü savaştan uzak durulması gerektiğine inanmaktan artık vazgeçmiş... üçüncüsü, bu savaşlar kapitalizmin yeni teknolojisiyle yapıldılar. 1860'ların savaşlarında, seferberlikte ve taş ımada demiryolundan; hızlı

¹³¹ A.g.e., s. 63

¹³² V. İ. Lenin, Emperyalizm, a.g.e., ss. 124-125

haberleşmede telgraftan bolca yararlanıldı; zırhlı gemiler, ağır toplar geliştirildi...¹³³

İngiltere hegemonyasının çöküşünü hazırlayan süreçler İngiltere hegemonyasının merkezi konuma yükselten süreçlerdir. İngiltere dünyanın atölyesi konumundaydı. Ancak demiryollarını etkisiyle de, Almanya ve A.B.D’de üretim alanında söz sahibi olmaya başladı. Özellikle 1890’lerden sonra Almanya ve A.B.D çelik üretiminde öne geçti ve Britanya ile birlikte üçlü güç grubu oldu.¹³⁴

Avrupa’daki güç dengesi ve dünya ticaret üstünlüğünü yüzyıllık barış dönemi sayesinde de devam ettiren Britanya, 1860- 70’lerden sonra karşısında rakipler bulmuştur. O tarihlerde A.B.D, tüm ithalat ve ihracatta Britanya’nın en büyük ticari partneri olmuştur.¹³⁵ Britanya hegemonyasından A.B.D hegemonyasına geçiş üç safhada gerçekleşmiştir. İlk safha, 1873-96’daki Büyük depresyonda bulunan Britanya hegemonyası krizine cevap niteliğinde olmuştur. Bu dönemdeki gelişmeler Birinci Dünya Savaşına neden oldu, ki bu dönem geçişin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Üçüncü safha ise, 1930 krizi ve beraberindeki İkinci Dünya Savaşı ile tamamlanmıştır ve bunun sonucunda A. B. D hegemonyası dönemi başlamıştır.¹³⁶

2.2.4 KAPİTALİST SİSTEMDE DÖRDÜNCÜ MERKEZ: A. B. D HEGEMONYASI

ABD hegemonyasının yükselişi Britanya hegemonyasının düşüşü esnasında meydana gelmiştir. Bu gerilemenin asıl kaynağı yukarıda da açıklandığı üzere Britanya hegemonyasını yüceltten etkenlerde bulunmaktadır. Demiryolları ile sistem küreselleşme boyutuna varmıştır. Karların fazlalığı diğer devletlerin bu alanlara katılımını davet etmiş ve böylece rekabet artmıştır. Sistemin özü gereği her yeni hegemon eski hegemonyanın sahip olamadığı bir takım özellikleri içermesi gerekir. ABD hegemonyası işlem maliyetlerini içselleştirmiştir. Kitle üretim süreçleriyle kitle dağıtım süreçlerinin tek bir örgüt içinde bütünleştirilmesi, yeni bir tür kapitalist örgütlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçselleştirme ile üretim maliyetleri azalmış ve verimlilik artmıştır.¹³⁷ Arrighi’nin açıkladığı A.B.D hegemonyasının bu özelliği, Mandel’in bahsetmiş olduğu kapitalizm

¹³³ Hobsbawn E. J., Sermaye Çağı, ss. 93-94

¹³⁴ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, ss. 123-124

¹³⁵ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss. 60-61

¹³⁶ A.g.e., ss. 64-66

¹³⁷ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci yüzyıl, ss. 257-260

türlerinde çok açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Mandel, modern dünya sisteminde kapitalizmin üç safhası olduğunu söylemektedir.¹³⁸ Üçüncü safha olarak geç kapitalizm dönemini ele almaktadır. Geç kapitalizm döneminin özelliği, hammaddeyi kendi ülkelerine taşımaları olmuştur. Erken kapitalizm döneminde hammadde üçüncü dünya ve periferide işlem görürken, geç kapitalizm döneminde hammadde merkeze kaymıştır. Hammaddenin işleme yeri merkez olarak belirlenmiştir.¹³⁹ Geç kapitalizm dönemi Amerikan hegemonyası dönemini oluşturmaktadır. Amerikan hegemonyası işlem maliyetlerini içselleştirmiş oldu. Bu durum kapitalist dönemin merkez olma mücadelesinin araçlarının değiştiğinin göstergesi olmuştur. Britanya hegemonyasını önemli özelliği endüstri ve sanayi devrimi ile kendi egemenliğini sürdürmek olmuştur. En önemli araçlar ise demiryollarının kullanılması ve serbest ticaret olmuştur. Ancak süreç içerisinde Britanya'nın bu özelliği ve yarattığı sistemden yararlanma oranı diğer devletlerce paylaşıldı. Britanya hegemonyasını merkez kılan araçlar diğer devletler tarafından içselleştirilmiş oldu. Merkezi diğerlerinden ayıracak yeni bir araç sağlanması gerekmektedir. Bu araç Amerikan hegemonyası ile birlikte ortaya çıkmıştır ve bu noktada yeni merkez Londra'dan Washington'a kaymıştır. Bu bağlamda Hobsbawn, İngiltere'nin A.B.D karşısında geri kalmasının dört sebebi olduğunu belirtmektedir. Hobsbawn ile ifade etmek gerekirse;

Sanayileşme gelişirken Britanya eski tarza bağlı kalıyorken diğerleri yeni sanayi ekonomiler oluşturmuyordu. İlk ve uzun vadede en önemli değişiklik bilimin teknoloji rolündeki ortaya çıktı. bu bilim alanı elektromanyetik ve kimya idi... İkinci değişikli otomasyon süreciydi. Kitlesele üretim, makine imalatının mekanizasyonun öncülüğünü yapanlar Amerikan kökenlilerdi.¹⁴⁰

J. D. Bernal ABD hegemonyası döneminde de tekeli kapitalizmin olduğunu belirtmiştir. Tekeli kapitalizm özellikle bilim alanında kendini göstermiştir. Arrighi'nin ifade etmiş olduğu ABD'nin işlem maliyetlerini içselleştirmesi noktası özellikle 1945'lerde yaşanan devlet-bilim çağı ile ilgilidir. Bilim, kapitalist devlet işletmelerin odağında yer

¹³⁸ Mandel Ernest, a.g.e., bkz. Mandel, kapitalist süreci üç farklı safhada incelenmiştir. İlk safha serbest rekabet kapitalizmi. Bu dönem modern dünya sisteminin ilk zaman dilimini oluşturmaktadır. Sınırları çizilmiştir. Sınırlar Avrupa ile sağlanmıştır. Bu dönemde dışarıya açılma sadece kendi ürününü orada bulundurma anlamında ortaya çıkmaktadır. Zaman içinde modern dünya sisteminin etki alanının yayılması ve genişlemesi sonucunda Avrupa'daki güçlüler dışarıya açılarak orayı kullanmaya başlamışlardır. Hammaddeleri orada işlemeye başlamışlardır. Üçüncü safha ise geç kapitalizm dönemi oluşturmaktadır ve bu dönem hammaddenin işleme merkezinin merkez olduğu yerler dönemini oluşturmaktadır.

¹³⁹ Mandel Ernest, a.g.e., Bölüm 6, ss, 191-239

¹⁴⁰ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, ss. 159-162

alan askeri üretimle dev proje olmuştur.¹⁴¹ İşlem maliyetlerinin içselleştirilmesi bilim ve daha özelde kimya alanında olmuştur. Penisilin imalatı ABD patenti altında olduğu için, her penisilin ünitesi için Amerikan kimya şirketlerine telif ücreti ödenmek zorunluluğu vardır.¹⁴²

Amerika hemeonyasının öncülüğünün gerçekleşmesi ve Britanya hegemonyasının süreç içinde geri kalmasının sebepleri incelendiği zaman, Arrighi'nin de ifade etmiş olduğu gibi ilk safha Büyük depresyon dönemi olmuştur. Bu dönemde savaş endüstrisi de gelişmiştir. Avrupa silah endüstrisinde yeniden bir organizasyon olmuştur. Silahlanma yarışının artması rekabet yoğunluğu ile açıklanabilir. 1890'larda fiyatlarının artışı temel olarak silahlanma yarışının kurulması üzerinedir ve böylece asıl merkez işletmeler arası ilişkilerden devletlerarası ilişkiler alanına kaymıştır. Bu mücadele Birinci dünya savaşında doruğa ulaşmıştır.¹⁴³ Silahlanma yarışı sonucunda meydana gelen savaşla birlikte hegemonik geçişin ikinci safhasına girilmiştir. Savaşın Britanya'ya etkisi finansal anlamda büyük olmuştur. Savaş öncesi dönemde hükümet harcamalarının yükselmesi Londra merkezli yüksek finansın devam eden güçlülüğün esas şartı idi, ama savaş esnasında savaşın astronomik değerleri, Britanya finansal üstünlüğünün temellerini birkaç yılda yıkmıştır. Buna karşın Amerika'nın gelirleri savaş öncesi az iken, savaş sonrasında iki katına çıkmıştır.¹⁴⁴

Böylece 1860 ve 70'lerde Büyük depresyon ile başlayan hegemonik geçiş süreci, A.B.D öncülüğündeki bilgi-teknoloji alanındaki gelişim ve buna bağlı olarak artı değer kullanılması anlamındaki silahlanma yarışı ve sonucundaki Birinci Dünya savaşı ile Amerika lehine devam etmiştir. Birinci dünya savaşının etkileri Britanya'ya çok fazla olmuştur. Britanya'nın ihracat-ihalat oranı savaştan sonra düşüş içinde kalmıştır. 1912-1938 arasında Britanya'da imal edilen pamuklu kumaş miktarı yaklaşık 6.700 km'den 2.500 km'ye düşmüştür. 1854 ile 1913 arasında Britanya'nın kömür üretimi 65 milyondan 287 milyon tona yükselmişken, 1938 de 227 milyon tona düşmüştür.¹⁴⁵ Bu süreçte antrepo işlevi Newyork'a geçmiştir.

---

¹⁴¹ Bernal J. D. Bernal, Tarihte Bilim 2, Çev. Tonguç Ok, 2. Basım, Evrensel BasımYayınları, İstanbul, ss. 25-26

¹⁴² A.g.e, s. 189

¹⁴³ Arrighi Giovanni, Uzun Yirminci Yüzyıl, ss. 399-400

¹⁴⁴ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss.72-72

¹⁴⁵ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, s. 191

Amerikan hegemonyasının Britanya rejimini geçmesinde birtakım etkenler vardır. Bunlardan ilki, Arrighi'nin de ifade ettiği üzere dünya ekonomisinin kendisiyle bağlantılıdır. Dünya ekonomisi süreç içerisinde çok daha geniş boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda ikinci dünya savaşından sonraki Amerika'nın yerel ekonomisi, Napolyon savaşlarından sonraki Britanya'nın yerel ekonomisinden çok daha geniştir. Britanya hem dünya ticaret sisteminin takas merkezi hemde merkez antrepo olarak Hollanda'nın yerini almıştır ve dünyanın atölyesi ünvanını almıştır. Bunun aksine Amerikan yerel ekonomisi üretim ve değişimin birbirine entegre edilmiş kıtasal sistem olarak Britanya'nın çatlağında gelişmiştir. Amerikan hegemonyasını diğerlerinden ayıran ikinci önemli özellik, Amerika geniş bir alana, nüfusa, bereketli ve dengeli kaynaklara sahiptir. Amerika sadece dünyanın en geniş endüstri merkezi değil, aynı zamanda en geniş tarımsal üreticisidir. Aynı şekilde Britanyada tüm dünya üzerinde alanları ve malikanesi vardır. Fakat bu dünyalar bitişik topraklarda içiçe bir birlik oluşturamadılar.¹⁴⁶ Arrighi'ye göre üçüncü önemli özellik, yukarıda da değinildiği gibi savaş endüstrisi ile ilgilidir. Hobsbawn'ında belirttiği üzere modern endüstri Britanya ile birlikte başlamıştır. Ancak Britanya modern endüstrinin gelişimine ayak uyduramadı ve bunun sonucunda öncü rolünü kaybetti. Bu öncü rol Amerika tarafından üstlenildi. Amerika savaş endüstrisinde lider konuma geldi. Amerika bu avantajlar ile ikinci dünya savaşının sonuçlanmasından sonra modern dünya sisteminin yeni hegemonyası olarak kendini resmen ilan etmiştir.

Arrighi'ye göre, Amerika hegemonyasına geçiş aşaması sadece askeri-politik anlamda olmayıp siyasal-askeri anlamda gücün devir olmasını sağlayan iş gücü girişimciliği ile de yakından ilgilidir. İngiltere aile şirketi temeli üzerine kurulmuş bir sistemdir. Hollanda hegemonyasında Britanya hegemonyasına geçişle birlikte iş gücü girişimciliği anlamında anonim şirketlerden aile şirketlerine geçiş olmuştur. Aynı şekilde hegemonyanın Amerika'ya kayması, işgücü girişimciliğinde de değişimi getirmiştir.¹⁴⁷

2.2.4.1 AMERİKAN HEGEMONYASININ YÜKSELİŞİ

İkinci dünya savaşı Amerikan hegemonyasının zirveye ulaştığı zaman dilimini oluşturmaktadır. 1873'le başlayan Britanya hegemonyasının çöküş süreci 1873-93 arasındaki işaret krizi ile devam etmiştir. 1930 krizi ve İkinci dünya savaşı İngiltere'nin nihai krizi olmuştur. Bu durum bizi tekrardan Arrighi'ninde belirtmiş olduğu modern

¹⁴⁶ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss. 82-83

¹⁴⁷ A.g.e., ss. 119-121

dünya sisteminin özelliğini yansıtmaktadır: Savaş ve antlaşmalar. Savaşlar hegemonik geçişin hangi yönde gerçekleştiğini gösterirken, antlaşmalar yeni dünya düzeninin meşrulaştırılmasıdır. İkinci dünya savaşı ile hegemonya ABD'ye geçmiştir ve ABD hegemonyasını postdam belgesi ile meşrulaştırmıştır.

İkinci dünya savaşından sonra Amerikan hegemonyası yeni dünya düzeninin tek hegemonik gücü olmuştur. Her alanda zirveye ulaşmıştır. Wallerstein'e göre ABD'nin sahip olduğu üstünlük üç etkenden kaynaklıdır: ABD'nin ulusal enerjisinin 1865'ten beri kesintisiz biçimde hem üretim hem de teknolojik ilerleme konusundaki kapasitesini artırma doğrultusunda yoğunlaşması; ABD'nin, en azından 1941'e kadar ağır askeri harcamalarının bulunmaması; bütün Avrasya'da 1939'dan 1945'e kadar muazzam bir altyapı tahribi ve insan kaybı.¹⁴⁸

Arrighi, kapitalist sistemin Amerika'ya dönüşümünü üç unsurla ilişkilendirmektedir. Bunlar sırasıyla, dünya pazarının yeniden inşası, sermayenin uluslararası genişlemesi ve taylorizm ve fordizmin yayılmasıdır.¹⁴⁹ Arrighi'ye göre ikinci dünya savaşı sürecinde ve sonrasında yeni hegemonya şekil aldı. Bretton Woods ile yeni mali sistem kurulmuş; Hiroşima ve Nagasaki ile askeri güç gösterilmiş; San Francisco ile devlet kurma ve savaş yapmanın yasaları için yeni kural ve formlar oluşturulmuştur.¹⁵⁰

Bretton Woods Amerika hegemonyasının mali kısmını oluşturmuştur. İkinci dünya savaşından sonra Amerikan hegemonyası altında kar oranları çok yüksek olmuştur. Tüm ithalat- ihracatlar Amerika üzerinden sağlanıyordu. Amerikan hegemonyası her alanda üstünlüğünü elde etmiştir. Kar oranlarının artışı sermayenin artışını da getirmiştir. Ancak krizler aşırı karların çok olduğu zaman diliminden sonra çıkmaktadır. Britanya döneminde demiryolu üretimiyle aşırı birikim krizinin ertelenmiş, sonraki süreçte silahlanma yarışı ile krizin çözümü devam etmiştir. Amerikan hegemonyası döneminde ise, marshall planı devreye girmiştir. İkinci dünya savaşı sonucunda tek sağlam kalan ekonomi Amerikan ekonomisi olmuştur. Diğer devletlerin ekonomileri çökmüştü. Bu da Amerikan malları için yeterli talebin olmaması demektir. Amerika'nın uyguladığı marshall planı ise bir tedavi merkezi işlevi görüyordu. Marshall planı bu bağlamda Avrupa'nın değil, ABD'nin kurtuluş

¹⁴⁸ Wallerstein Immanuel, Liberalizmden Sonra, s. 20

¹⁴⁹ Amin Samir, "et al"., Dynamics of Global Crisis, Monthly Review Press, New York, 1982, s. 57. Bkz.

Taylorizm ve fordizmin yeniden yayılması, dünya ekonomisinin birliğinin yeniden kurulması ve sonucunda rekabetin serbest işleyişe dönüşü ve bu rekabetin doğrudan yatırım sayesinde pekişmesi ile alevlendi. s. 59

¹⁵⁰ Arrighi Giovanni, Chaos and Governance in the Modern World System, ss. 80-81

reçetesi olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵¹ ABD'nin marshall planı, Arrighi'ye göre, aslında kömünist tehlike ile yakından bağlantılıdır. Küresel kömünist tehdidinden dolayı Amerikan halkına korku salındı ve bu numara ile kongre Marshall planına destek verdi.¹⁵² Amerika Birleşik Devletler 1965'e kadar en yüksek karları kendi bünyesinde toplamıştır. Bu durum 1965'de aşırı birikim krizine neden oldu. Bu kriz 1973'e kadar sürdü, ancak etkileri 1993'e kadar devam etmiştir.

2.2.4.2 AMERİKAN HEGEMONYASININ DÜŞÜŞÜ

1970'ler Amerikan hegemonyasının zayıflamaya başladığı zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu dönemde Amerika bazı öncü rollerini kaybetmeye başlamıştır. İkinci dünya savaşının sonundan beri uluslararası iktisadi düzeni belirleyen Bretton Woods sistemi çökmüş, 1971'de doların hakim olduğu uluslararası sabit kur sistemi sonlandırılmıştır.

1965-73 krizinin sebebi olarak eşitsiz gelişme görülmüştür. Brenner'in ifadesiyle eşitsiz gelişme, kapitalist gelişmede ağır kalanların bu gelişmenin liderlerine yetişmeye çalıştıkları ve en sonunda bunu başardıkları süreç demektir.¹⁵³ Bu bağlamda bu krizde sebep Amerika'ya yetişmeye çalışan Japonya ve Almanya'dır. Japonlar ve Almanlar yatırımını artırmışlardır. Bu eşitsiz gelişme Arrighi'ye göre karlılık krizine yol açmıştır.

Bu krizle birlikte Vietnam savaşı, Arrighi'ye göre, Amerikan hegemonyasının sinyal krizini oluşturmaktaydı. Vietnam savaşı ile birlikte Amerikan hegemonyasının gücü sorgulanır olmuş ve ikinci dünya savaşından sonra tek güç olarak hegmonik olan Amerika'nın gücü tartışılır hale gelmiştir. Bu süreçte hegemonyanın yapısında değişmiştir. Amerika hegemonyası ikinci dünya savaşından sonra gramsciyeen anlamda bir hegemonik güç oluşturdu. Bu oluşumda en önemli etken Sovyetler'in kendisiydi. Gramsciyeen anlamındaki hegemonya, gücü kabul edenin kendisine uygulanan bu gücü rızasıyla kabul etmektir. Bu bağlamda Amerika, tüm dünyayı kömünist tehlikeden kurtarma adına dünyanın bekçiliğini, korumacılığını yaptığını iddia etmiştir. Bu şekilde Amerikan

---

¹⁵¹ Özel Mustafa, Ticaret Savaşları, s. 77

¹⁵² Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 184

¹⁵³ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 110 bkz. Eşitsiz gelişme karlılık krizine yol açtı. Yetişme çabası devam ettiği sürece karşıyatırımları artıran olumluk döngüsü devam etti. Ama yetişince dünya üretim kapasitesi haddinden fazla arttı ve kar oranı aşağı indi. Brenner'e göre karlılık krizinin sebebi olan aşırı üretim kapasitesi 1993'e kadar elimine edilemedi. Elimine edilememesinin iki sebebinden biri kapitalist girişimin devam etmesi ikincisi ise çok az çıkış haddinden fazla girişin olması.

hegemonyası kendi çıkarlarını sağlamaya çalışırken uygulamış olduğu güç diğer devletlerce rıza ile kabul edilmiştir.¹⁵⁴ Arrighi bu noktada ABD'nin korumasını iki farklı şekilde ele almaktadır.¹⁵⁵ Bu bağlamda, Sovyetler sistemi Amerikan imparatorluğu için sigorta işlevi görmüştür.¹⁵⁶ Ancak 1965-73 krizi ile birlikte Amerikan hegemonyasının yapısında birtakım değişimler olmuştur. Arrighi'nin ifadesiyle "hegemonyasız hegemonya" durumuna dönüşmüştür. Bu dönüşümde en önemli etken Arrighi'nin de belirtmiş olduğu sinyal krizidir. Amerikan hegemonyasının sinyal krizinin göstergesi Vietnam savaşı olmuştur. Vietnam savaşı Amerikanın dünya polisi görevinin yerine getirebileceği seviyede olmadığını göstermiştir. ABD'nin prestij ve güç kaybı 1970'lerin sonunda yaşanan İran Devrimi, petrol fiyatlarının yeniden çıkışa geçmesi, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve ABD dolarına güvenin bir kez daha ciddi biçimde sarsılmasıyla birlikte dibe vurmuştur.¹⁵⁷ Amerika'nın askeri alandaki yitirdiği kredibilitenin yanında mali anlamda da kredibilitayı yitirmiştir. Ülkedeki olayları bastırmak için kamu harcamaları artmıştır.

Ancak Amerika hegemonyası 1965-73 krizinden sonra toparlamaya çalışmıştır. Bu toparlanma sürecinde askeri başarısızlıklar devam etse de mali anlamda kendini krizden kurtarmıştır. Aynı zamanda Sovyetlerle olan mücadelesi dünyanın kendisine bağımlı kılmasını sağlamıştır. Hegemonik zirve devam etse bile Vietnam işaret kriziyle başlayan gücün azalması diğer alanlarda da devam etmiştir. Paul Kennedy'in ifade ettiği gibi, ikinci dünya savaşından sonra bu ülke dünyanın çelikhanesi, dünyanın ekmek sepeti ve dünyanın otomobil imalatçısıydı. Amerikan doları da dünyadaki en güçlü para idi. Bütün bu iktisadi üstünlük aşınmış bulunmaktadır. Amerika en büyük iktisadi güç ünvanını devam ettirmekte ancak rakipleri ile arasındaki fark kapanmaktadır.¹⁵⁸ Vietnam sinyal krizinin üstesinden Sovyetler galibi ile gelinmiştir. Afganistan'da Sovyetler'in hezimete uğratılmasında silahlanma yarışı önemli faktör olmuştur. Silahlanma yarışında Sovyet,

---

¹⁵⁴ A.g.e., ss. 157-161

¹⁵⁵ Bkz. Arrighi, korumayı iki şekilde ele almaktadır: Meşru koruma ve Haraççı koruma. Meşru koruma, sadece kendi çıkarı için değil, tüm dünyanın çıkarı olduğu bir korumadır. Bu noktada, soğuk savaş meşru bir koruma olarak nitelenir. Haraççı koruma ise, kendi genel çıkarlar için sağlanan korumadır. Ss. 261-263 (Adam Smith Pekin)

¹⁵⁶ Özel Mustafa, Ticaret Savaşları, s. 75

¹⁵⁷ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, s. 143

¹⁵⁸ Özel Mustafa, Amerikan Yüzyılın Sonu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 21

ABD'nin sahip olduğu finansal kaynağa sahip değildi. Arrighi'nin sđylediđi gibi, zafer askeri g¼c¼ten değil, finans alanındaki ¼st¼n g¼c¼ten gelmiştir.¹⁵⁹

Soğuk savaşın bitmesiyle Amerikan hegemonyasını tehdit eden en ¼nemli unsur ortadan kalkmıştır. Ancak hem sovyetler tehlikesinin ortadan kalkması hemde Vietnam savaşı ile sinyal krizinin sonucu olarak Amerikan askeri ve finansal g¼c¼n¼n azalması Amerikan hegemonyasının yapısının değişimini daha da hızlandırmış oldu. Soğuk savaşın sonucunu d¼nya sistemi a¼ısından değerlendirmek gerekirse, soğuk savaşın bitmesiyle birlikte Amerika tek g¼c¼ olarak kalmadı. Batı Avrupa ve Japonya yeni rakipler olarak kendini g¼stermektedir. ¼zel'in belirttiği gibi soğuk savaşla birlikte ABD'nin yeri şu şekilde değerlendirilebilir;

D¼nya-sistem iki s¼perg¼c¼n egemenliğindeki iki kutuplu bir yapıdan, tek s¼perg¼c¼n egemen olduğu tek kutuplu bir yapıya doğru değil, gerçeekte tek s¼perg¼c¼n hegemonya konumunda olduğu bir yapıdan en az ¼c¼ ¼nemli oyuncunun yer aldığı c¼ok kutuplu bir yapıya doğru gitmektedir... D¼nya-sistemde şu anda syasi-askeri bakımından ABD hala bir adım ¼nde g¼r¼n¼yorsa da, iktisadi alanda g¼c¼ dengesi Batı Avrupa ve Japonya lehinde d¼nm¼ř bulunmaktadır.¹⁶⁰

Modern d¼nya sistemi a¼ısından değerlendirildiği zaman bir hegemon g¼c¼ merkeze ulaştığı an g¼c¼ azalmaya başlamaktadır. Var olan hegemon g¼c¼n azalması esnasında yeni hegemon olma m¼cadelesi başlamaktadır. Bu noktada hegemonyanın yapısıda değişmektedir. Yeniden d¼zenlenecek olan modern d¼nya sisteminin merkezi yapısı Amerika'nın sinyal krizi ile birlikte net bir şekilde ortaya c¼ıkmıřtır. Yeni m¼cadelede akt¼rler Almanya ve Japonya olmuştur. Ancak Japonya'nın gelişimi Arrighi'ninde belirttiği gibi Amerikan kontrolu altında sağlanmıştır. Amerikan hegemonyasına esas tehdit Asya'dan gelmiştir. Amerika kaybettiği tek merkezli hegemonik durumunu tekrar kazanmak i¼in Irak'a girmiştir. Harvey'e g¼re Irak'ta başarı sağlanabilirse ABD petrol yataklarını ele ge¼irecek ve k¼resel ekonominin denetimini ele alabilecek.¹⁶¹ Arrighi'ninde ifade ettiği ¼zere başarılı bir işgal ile ABD, Avrasya toprağında g¼c¼l¼ bir askeri ¼s kurabilecektir. ABD'nin Irak'ta g¼sterebileceđi bir başarı ile tekrardan kendini s¼per g¼c¼

¹⁵⁹ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, ss. 186-187

¹⁶⁰ ¼zel Mustafa, Amerikan Y¼zyılın Sonu, s. 30

¹⁶¹ Harvey David, a.g.e., s. 17

olarak gösterebilirdi. Ancak Vietnam'daki başarısızlık ABD'nin sinyal krizini nasıl hızlandırdıysa, Irak'ta ki başarısızlık ABD'nin ölümcül krizini hızlandırmıştır. Böylece bir yandan ekonomik olarak kendini rahatlatma şansını diğer yandan ise askeri kredibilitreyi artırma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Hatta var olan askeri kredibilitesi daha da azalmıştır.¹⁶²

2.3 KAPİTALİST SİSTEMDE MUHTEMEL HEGEMONYA: ÇİN

Arrighi'yi modern dünya sistemi tartışmasında kendisini diğerlerinden özgün kılan nokta yeni hegemonyanın Çin olacağı öngörüsüdür. ABD gücünün azalması ile birlikte yeni hegemonya Asya'ya doğru kaymaktadır. İlk bakışta Amerika'nın sağ kolu olarak adlandırılabilir olan Japonya yeni hegemonyanın merkezisini oluşturacağı görüşü hakim olsa da yeni merkez Çin'e doğru kaymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasının gücü azalmaktadır. Yeni hegemonya için mücadeleler Batı Avrupa, Japonya ve Çin arasında devam etmektedir. Wallerstein yeni düzenin en güçlü ihtimalinin Japonya olduğunu söylemektedir. Ancak Arrighi, yeniden düzenlenecek olan yeni dünya sisteminin merkezinin Çin'e doğru kaydığını belirtmektedir. İkinci dünya savaşından sonra ABD özellikle Japonya ve Almanya ile yakın temas halinde olmuştur. Almanya ve Japonya'nın olası süper güç ihtimaline karşı sürekli kendi denetimi altında tutmuştur. Askeri alanda Vietnam savaşında ve devamındaki Irak'taki başarısızlık ile birlikte ekonomi alanındaki başarısızlık, ABD'nin küresel politikada konumunu elde tutmadaki kaybının göstergesi olmuştur. Amerika tek güç olmamakla birlikte en üstün güç olsa bile ABD'nin değişen hegemonik yapısı Çin'i ön plana çıkartmıştır. ABD hegemonyasız hegemonyaya bürünerek kendi gücünü kaybetmiştir.

2.3.1 ÇİN'İN YÜKSELİŞİ

ABD güç kaybederken, Çin yeni merkez olmaya doğru ilerleme aşamasındadır. Çin'in en önemli gelişim gösterdiği alan ise ekonomi olmuştur. Çin'deki bu ekonomik güç, jeopolitik gücün Çin'e kaydığını gösterir. Çin sadece Doğu Asya'da değil, aynı zamanda Güney Asya ve Hindistan'da da etkili olmaya başlamıştır. Çin'in Hindistan'la olan ticaret hacmi 1994'te 300 milyon dolarken, 2005'te 20 milyar dolara çıkmıştır.¹⁶³ Çin'in yükselişi her alanda devam etmiştir.

---

¹⁶² Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin'de, ss. 192-193

¹⁶³ A.g.e., ss. 214-215

Çin, ABD'nin krizi girmesi ile birlikte yeniden düzenlenmekte olan sistemde hegemonyanın en önemli adayı olmaktadır. Çin, gerek yeni dünya düzeninde başlıca aktör olması bakımından gerekse de tarihsel olarak Avrupa'dan çok farklı yol izlemesi bakımından dünya sisteminde çok önemli yer tutmaktadır. Daha önceki bölümde de kısa bir şekilde açıklandığı gibi, Arrighi'nin ifadesiyle, Çin farklı bir kapitalistleşme yolu izlemektedir. Bu noktada Çin'in kapitalist merkez olma süreci Avrupa'dan çok daha farklı şekilde gerçekleşmiştir. Arrighi, kapitalizm süreci iki farklı şekilde ele almaktadır: Doğal olmayan yoldan kapitalistleşme ve doğal yoldan kapitalistleşme süreci. Doğal olmayan kapitalistleşme süreci, Avrupa'nın öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Kapitalizmin bu biçiminin temeli uzun mesafeli ticarete dayanmaktadır. Doğal yoldan kapitalistleşme süreci ise Çin'in öncülüğünde sağlanmıştır. Bu tür kapitalizmin temeli ise uzun mesafeli ticaret değil, ulusal pazar oluşturmaktadır.

Avrupa'nın karakteri olan uzun mesafeli ticaret anlayışı beraberinde sürekli bir askeri rekabet getirir, ve bundan dolayı Avrupa'da barış ortamı pek yoktur. Avrupa'daki silahlanma yarışı ise güç dengesi ile ilgilidir. Avrupa'da güç dağılımı kısmen eşittir bu yüzden sürekli bir savaş ortamı vardır. Bu durum Avrupa'daki kalkınma yolunun dışsallığı ile bağlantılıdır. Bu dışsallık Smith'in Avrupa'nın doğal olmayan kapitalist sürecine denk gelir. Bunun aksine Doğu Asya'da ise askeri rekabet ve dışa açılma yoktur bundan dolayı da beş yüzyıldır barış içindedirler. Silahlanma yarışı çok fazla yoktur çünkü güç dengesi Çin lehinedir. Dışa açılma olmadığı için kalkınma yolu içseldir.¹⁶⁴ Kalkınmanın temel koşulu ulusal pazardır. Ulusal pazarda en önemli nokta ise tarımdır. Pazar ekonomisi Çin'de çok büyüktür. Ancak Arrighi'ninde belirttiği gibi, pazara dayalı kalkınmayı kapitalist yapan kapitalist kurumun varlığı değil, devlet-sermaye ilişkisidir. Çin'deki pazar ekonomisi zamanında Avrupa'ya oranla en büyük ekonomisi olmasına rağmen devlet bireylerin kapitalistleşmesine izin vermemiştir. Çin'in temeli tarım olmak üzere ulusal pazar oluşturmakta yatar. Dünyanın en büyük pazar ekonomisine sahip olmasına rağmen 16. yüzyılda dünyanın merkezi olmamasının sebebi hem devletin buna izin vermemesi hem de Çin'in dışarıya açılmaması, deniz aşırı seferlere çıkmamasıdır. Bu durumda Asya gelişen ve dışarıya açılan Avrupa karşısında zayıf konuma düşmüştür. Bu zayıflık özellikle İngiltere hegemonyası döneminde ortaya çıkmaktadır. Afyon savaşları ile birlikte Çin Avrupa kökenli kapitalist sisteme entegre olmaya başlamıştır.

---

¹⁶⁴ A.g.e., ss. 317-324

Ancak Amerika hegemonyasının çöküş süreci ile birlikte yeniden merkez olma mücadelesi veren Çin, bu dönemde yeniden düzenlenen dünya sisteminde merkeze en yakın adaydır. Çin'in eski döneminin aksine yeni dünya sisteminde merkeze en yakın aday olmasının sebebi daha önceki eksikliklerini kapatmasıdır. Çin 16. yüzyıldada en büyük pazar ekonomisine sahipti ama devletin kapitalistleşmeye izin vermemesi ve denizaşırı yayılmayı düşünmemesi Çin'i kendi hapisanesine mahkum etmiştir. Burada en önemli etken devlettir. Ancak 21. yüzyılda ki Çin'de, Çin hükümetinin kalkınmadaki teşviki üzerindeki rolü arttı ve Çin hükümeti, ihracata yönelik avantajını ulusal ekonominin avantajıyla birleştirdi.¹⁶⁵ Ulusal pazardan hareketle dışa doğru bir açılma ile Çin yeni dünyanın merkezi konumunun en güçlü adayını oluşturmaktadır. Bu açılımın ve açılımla gelen öncü rolünün temeli parti devleti ile iktisatın ortak hareketi vardır. Çin dışa açılarak artan sermayeyi kullanmıştır ve bunu devlet önceliğinde gerçekleştiriyor. Çin Ulusal Petrol Şirketi, Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi, Çin Petrol ve Kimya Şirketi, Çin Demir Dışı Metaller Madencilik Şirketi gibi işletmeler Çin devleti tarafından desteklenmektedir.¹⁶⁶ Çin'in ekonomisinde yüksek performans sağlayan üç unsur vardır. İlki, ihracata yönelik ve düşük maliyet avantajına sahip üretim; ikincisi, başta ağır sanayi ve altyapı alanlarında olmak üzere yüksek yatırım oranı; ve üçüncüsü ise büyümeyi finanse eden yüksek tasarruf oranlarıdır.¹⁶⁷

Çin önderliğinde yeniden düzenlenmekte olan dünya konjektüründe yapısal değişim gerçekleşmektedir. A.B.D kendi hegemonyasını oluşturduktan sonra hegemonyanın devamlılığını çift kutuplu bir dünya anlayışı üzerinden yürütmüştür: Sovyetler'e karşı ABD. Bu süreç içerisinde Amerika hegemon gücünü kaybetmeye başlamıştır ve başlayan bu süreç Arrighi'nin de belirttiği gibi Çin'in güçlenmesine doğru gitmiştir. Soğuk savaşla dönemdeki çift kutuplu dünya konjektürü, savaşın bitimiyle birlikte tek kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıktığı düşünülmüştür. Ancak dünya konjektürü tek kutuplu bir hale değil, daha çok kutuplu şekle bürünmüştür. Bir yandan Amerika, AB ve Japonya, diğer taraftan BRICS bloku. Bu bağlamda Barnanke yeniden oluşturulan dünya düzeni değerlendirilmesinde eski kavramların yeterli olmadığını düşünmüştür. Barnanke'ye göre 'merkez-çevre' kavramı günümüzdeki karmaşık yapıyı açıklamada yetersiz kalmıştır.

---

¹⁶⁵ A.g.e., ss. 353-370

¹⁶⁶ Atlı Altay, "Değişen Çin ve Kriz Sonrası Dünya Düzenindeki Rolü", **Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, der. Fikret Şenses-Ziya Öniş-Caner Bakır, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 305-306

¹⁶⁷ Atlı Altay, "Değişen Çin ve Kriz Sonrası Dünya Düzenindeki Rolü", a.g.e., s. 288

Merkez-çevre modeli ABD ve Avrupalı güçlerin küresel sistemdeki baskın konumuna odaklanmıştır. Ancak yeniden oluşturulan dünya düzeni ‘çok-kutupluluk’ eksenine doğru evrilmektedir.¹⁶⁸

Arrighi’nin bahsetmiş olduğu Çin’in doğal yoldan kapitalistleşme mücadelesi, Çin’in önceki merkezlerden farklılığını ortaya koymaktadır. Arrighi bu farklılığı vurgularken, dikkatini özellikle iki noktaya çekmiştir. İlk olarak Çin’in dışa yayılcı politikasıdır. 15-18. yüzyıl arasındaki Çin ile günümüzdeki Çin arasında en önemli farklılık burada yatmaktadır. Günümüzde Çin artık küreselleşen dünyada kendine yer edinmeye başlamıştır. İkinci farklılık ise Çin hükümetinin tutumunda görülmektedir. Devlet yoluyla bir kapitalistleşme süreci yaşanmaktadır. Arrighi bu farklılıklar doğrultusunda Çin’in kapitalizmin farklı türüne odaklanmıştır. Ancak yeni dünya düzeninde Çin’in hegemonya sürecinin farklı değerlendirilmeleri de mevcuttur. Yaygın bir anlayış olarak Çin’in hegemonya süreci kapitalit pazar ekonomisinden farklı olarak sosyalist pazar ekonomisinde gerçekleşmesidir. Jinguang Jiang’a göre Çin sosyalist aşamanın başlangıcındadır. Jiang, sosyalist bir pazar ekonomisinden bahsedebileceğini belirtir. Sosyalist pazar iki ekonomiyi içermektedir. Plan ekonomisi ile pazar ekonomisi.¹⁶⁹ Jiang, Çin’de ilk başta plan ekonomisinin olduğunu belirtmiştir. Plan ekonomisinde tek bir özne vardır. Plan ekonomisinde hükümet tek yetkilidir. Jiang’ın bu gözlemi, Arrighi’nin 15-18. yüzyıllar arasındaki Çin’ini göstermektedir. Bu dönemde Çin en büyük pazar ekonomisine sahip olmasına rağmen, hükümet Çin’in kapitalistleşmesine engel olmaktadır. Hükümet burda tek yetkilidir. Süreç içerisinde Çin, planlı ekonomiden meta ekonomisine doğru reformlar aracılığıyla ve yavaş bir şekilde dönüşüm yaşamıştır. Bir yandan kendi ilk özelliğini korumaktadır, diğer yandan meta ekonomisine geçiş yaşanmaktadır. Jiang’a göre, Çin, son tahlilde temel sosyalist sistem ile pazar ekonomisinin birleşimidir.¹⁷⁰ Jiang,

---

¹⁶⁸ Ünay Sadık, Kayıkçı Fazıl, “Çok-Kutuplu Küresel Ekonomik Düzen ve BRICS: Kriz Sonrası Sistemik Dönüşüm”, a.g.e., ss. 261-262

¹⁶⁹ Jinguang Jiang, Ekonomik Gelişiminin Toplumsal Sınırları, çev. Adnan Köymen, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss.70-80

¹⁷⁰ A.g.e., s. 116, ayrıca bkz. Bu birleşim özellikle mülkiyet yapısı ve bölüşüm uygulamalarında açık bir şekilde görülmektedir. Çin’in sosyalist pazar ekonomisindeki mülkiyet yapısı iki özellik üzerine kurulmuştur. Birincisi, kamusal mülkiyetin hakim bulunduğu, diğer yandan kamusal mülkiyet ile birlikte başa baş gelişen diğer çeşitli mülkiyet biçimlerine dayanan yapıdır. Ve bu yapı daha önceki tamamen kamusal mülkiyete dayalı eski yapının yerini almıştır. 1992 yılındaki 14. parti kongresinde, kamusal mülkiyetinin korunmasının yanında diğer çeşitli mülkiyet biçimlerinin de yan yana gelişmesi gerektiği belirtilmiştir. Mülkiyet yapısı üzerindeki reformlarda iki düzeyde gerçekleştirildi. İlk düzey, makro mülkiyet yapısının oluşturulmasıdır. Bu düzey, kamu sektörünün hakim konumunda bulunması ve çeşitli ekonomi sektörlerinin onunla yan yana

Çin'in küreselleşen dünyada merkezi rol üstlenmesinin nedenini Çin'in sosyalist pazar ekonomisi sistemi üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Hem Arrighi, hem de Jiang bu dönemde devletin rolüne ve dışı açılmanın önemine değinmiştir.

Yeniden düzenlenmekte olan bu sistem her ne kadar çok kutuplu görünse de aslında son kertede iki ülke etrafında ve onun çatışmaları altında oluşmaktadır. Amerika ve Çin, yeni dünya sisteminde merkezi hegemon işlevi üstlenme mücadelesi vermektedirler. BRICS'e dahil olan diğer ülkeler Çin'i takip etmeye çalışmaktadırlar. Yeni mücadele çerçevesinde kökleri İtalyan kent devletlerinde atılmış olan kapitalist dünya ekonomisi sırasıyla Hollanda, Britanya, Amerika ve günümüzde de muhtemelen Çin'e doğru kaydırılarak devam etmiş ve etmektedir. Tüm bu süreç zarfında sistem kendi bunalımları ile karşılaşmış ancak sistemin kendisi bu bunalımların üstesinden şimdiye kadar gelmiştir. Wallerstein ve diğer dünya sistemcilerinin söylediği gibi sistemin orta vadedeki bunalımları çözmesi, sistemi uzun vade de çıkmaza neden olacaktır. Bu bağlamda Wallerstein ifade ettiği gibi kapitalist sistem tarihsel bir sistemdir ve sosyal olgudur, doğum tarihi gibi ölüm tarihide vardır. Ancak kapitalist sistem şimdiye kadar problemlerini çözmüştür ve varlığını devam ettirmiştir. Kapitalist sisteme karşı girişilen hareketler sürekli olarak bir başarısızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Sistem karşıtı hareketler sistemin bunalıma girdiği an etkisini gösterip daha sonra etkisini kaybetmektedir ve kapitalist sistem varlığını ve etkisini daha şiddetli şekilde devam ettirmektedir. Son kertede kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçiş söz konusu değildir. Bu bağlamda sistem açısından değerlendirildiği zaman özgürlük sorunu ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sistemden dışarıya çıkılmadığı sürece sistem açısından ne derece özgürlükten bahsedilebilme ortamı vardır.

---

gelişmesine izin verilmesi. İkinci düzey, çeşitli ekonomik sektörlerinin birbirleri arasındaki ilişkilerin tanımlanmasıdır. Bölüşüm uygulamasında ise, neoliberalizmde en yüksek düzeyde fayda ve verimlilik prensibi varken, Çin modeli bir yandan verimliliğe diğer yandan toplumsal adalete uygun bir ölçüde önem vermeyi öngörmektedir.

3. ARRİGHİ VE MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI

Önceki bölümlerde ifade edilmiş olduğu üzere 16. yüzyıldan itibaren kapitalist dünya ekonomisi dünyayı sarmaya başlamıştır. Modern dünya sisteminin en önemli özelliği sermaye birikiminin kesintisiz bir şekilde devam etmesidir. Sermaye birikiminin kesintisiz bir şekilde devamı modern dünya sisteminin sınırlarının genişleyerek devamını sağlamıştır. Bu genişleme farklı zaman dilimlerinde farklı özneler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Arrighi’inde belirttiği gibi bu sistem ilk olarak İtalyan kent devletlerinden başlayıp sırasıyla Hollanda, İngiltere ve Amerika tarafından devam ettirilmiştir. Arrighi’ye göre modern dünya sisteminin merkezi Çin’e doğru kaymaktadır.¹ Günümüzde de bir hegemonya değişimi vardır. Her hegemonya değişimi, daha önceki kısımlardada belirtildiği gibi savaş ve antlaşmalarla gerçekleşmiştir. Hegemonya değişimi aynı zamanda savaşın bir sebebi olarak modern dünya sisteminin bunalımları eşliğinde gerçekleşmektedir. Modern dünya sisteminin girdiği her bunalım sistem tarafından çözülmüştür. Modern dünya sistemindeki bunalım sayısı arttıkça bunalımın şiddeti artmaktadır ve bunalımdan kurtulma şansı azalmaktadır. Ancak kapitalist dünya ekonomisi şimdiye kadarki süreçte her bunalımın üstesinden gelmiştir. Modern dünya sistemcileri kapitalizmin bir gün içinden çıkamayacağı bir bunalımla karşılaşacağını ve bunalımın sonunda sistemin çökeceği iddiasındadır. Arrighi de bu nokta üzerinde durmuş ve bu bağlamda gerek Wallerstein gerekse de diğer dünya sistemcilerinin yaptığı gibi bunalımın nedenleri ve bunalımın somut göstergesi olarak sistem karşıtı hareketleri ve onların gerçekleştirdikleri devrimler üzerine yoğunlaşmıştır. Sistem karşıtı hareketler birtakım başarılı sonuçlara ulaşmıştır ama sonuç bakımından sistem karşıtı hareketler başarısızdır. Sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığı kapitalist sistemin başarısıdır. Wallerstein, Amin, Frank, Arrighi gibi modern dünya sistemcileri sistemin çökeceğini ifade etmişlerdir. Ancak sistem karşıtı hareketlerin başarısızlıkla sonuçlanması, kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçme ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

3.1 SİSTEMİN DEVRİLMESİ VE ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİ

Arrighi’ye göre 13. yüzyıldan itibaren kapitalist sistem dünyayı etkisi altına almıştır ve 20. yüzyılda tüm dünyayı kaplamıştır. Kapitalizm toplumsal faaliyetin bütün alanlarını

---

¹ Arrighi Giovanni, Adam Smith Pekin’de, ss. 281-353

kaplamıştır.² Kapitalist sistem hariç farklı ekonomik sistemler etkili olamamıştır. Kapitalist sistem farklı sistemlerin dünya üzerinde hakimiyet kurmasını engellemiştir. Bu noktada dünya tek bir sisteme, kapitalist sisteme, bağlı olduğu için özgür değildir. Kapitalist sistem ortadan kaldırıldığı sürece farklı bir sisteme geçiş mümkün olur.

Sistem karşıtı hareketleri ile mevcut sistem arasında bir çatışma vardır. Kapitalist sistemin bunalımı ile toplumsal hareketlilik arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Kapitalist sistem bunalıma girdiği zaman toplumsal hareketler şiddetli şekilde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal hareketler bunalım esnasında bir takım zaferler elde etmektedirler. Ancak bu zaferler kısa süreli olmaktadır ve kısa süreli başarılar daha sonra ortadan kalkmaktadır. Toplumsal hareketlerin bu durumu kapitalist sistemin bunalımdan nasıl çıktığı ile ilgilidir. Hem 1848 hem de 1968 devrimleri toplumsal hareketlerin yükselmesi açısından önemlidir. Ancak her iki toplumsal hareket var olan mevcut sistemi ortadan kaldıramadığından dolayı genelde başarısız sayılmıştır. Toplumsal hareketlerin sonuç bakımından başarısızlığı kapitalist sistemin başarısıdır. Eski ve yeni toplumsal hareketlerin başarısızlığı kapitalist sistemin devam ettiğinin göstergesidir. Günümüzde de yeni toplumsal hareketler olmasına rağmen kapitalist sistem devam etmektedir ve sistemin devamlılığı Arrighi'nin ifade ettiği üzere Amerikan hegemonyası önderliğinden ziyade Çin hegemonyası önderliğinde devam edecektir.³ Bu bağlamda incelendiğinde kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçiş ne derece mümkün olabilir sorusu önem kazanmaktadır. Wallerstein ve diğer dünya sistemcileri kapitalist sistemin çökeceği iddiasındadırlar. Ancak modern dünya sisteminin tarihine baktığımız zaman kapitalist sistem girdiği bunalımlardan çıkmıştır ve bunalımla birlikte ortaya çıkan toplumsal hareketler sistemi çökertemediklerinden dolayı başarısız olmuşlardır. Hatta sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığı kapitalizmi daha da güçlendirmiştir.⁴ Özgürlük konusunu bu bağlamda değerlendirebiliriz: sistemin devrilmesi anlamında bir özgürlük mücadelesi. Kapitalist sistem tüm dünyayı kapladığı sürece kapitalizmden başka farklı bir ekonomik sistemden söz edilemez. Özgürlük, kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçiş olarak düşünülürse, özgürlük mücadelesi kapitalist sistemi ortadan kaldırma mücadelesidir.

---

² Samuel Bowles-Herbert Gintis, *Demokrasi ve Kapitalizm*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1996, İstanbul, s. 67

³ Arrighi Giovanni, *Adam Smith Pekin'de*, ss. 281-353

⁴ Amin Samir, a.g.e., s. 159

3.1.1 KAPİTALİST SİSTEMİN BUNALIMI

Kapitalist dünya ekonomisinin çökmesine neden olacak unsurlar aslında kapitalizmin ortaya çıkışını sağlayan, kapitalizmin temelini oluşturan unsurlardır. Sistemin temeli sınırsız sermaye birikiminde yatmaktadır. Marks'ında ifade ettiği üzere kapitalizmin özü sermayedir.⁵ Sınırsız sermaye birikimi artı kar sağlar ki bu artı kar kapitalist sistemin temel noktasıdır. Artı değer proleterleşme ile ortaya çıkmaktadır. Marksist bakış açısından proleterleşme kapitalist sistemde artı değer elde edilmesinin kaynağıdır. Proleterleşme süreci Marx'ın vurgulamış olduğu sınıfı göstermektedir. Proleterleşme işçi sınıfını sağlamaktadır. Üretim araçlarına sahip olanlar ve emek gücü ile geçinen işçi sınıfı. Bu ikili yapı kapitalist sistemin temelini oluşturmaktadır. Bu yapıya dayanarak elde edilen artı değer realizasyonu ile sistem daha geniş alanlara yayılmaktadır.

Kapitalist sistemin özü artı değeri elde etmektir ve elde edilen bu artı değeri kullanarak daha büyük artı değere ulaşmaktır. İşte tam bu noktada kapitalist sistemin çelişkileride başlamaktadır. Bu çelişkiler hem işçi sınıfı-kapitalist ilişkisinde hem de kapitalizm ile doğa ilişkisinde görülmektedir. Wallerstein kapitalizmin girdiği bunalımları kısa vadede çözdüğünü ancak uzun vadede bunun bir çıkmaz olduğunu belirtir. Wallerstein modern dünya sisteminin temel özelliklerinden biri olan Kondratief A ve B safhası üzerine yoğunlaşmıştır. Bu safhalar esnasında kapitalizmin çıkmazları ortaya çıkar. Kondratief A ve B çeviriminde sorunlardan birisi üretim süreçlerinin daha az karlı hale gelmesidir. Bu sırada işsizlik artar, firmalar müşteri bulmada sıkıntı yaşar. Kapitalist sistemde elde edilen artı değerinin özü, çıktının az olması girdinin fazla olmasında yatmaktadır. Bunun sağlama yollarından birisi işçi ücretlerinin düşük olmasıdır. Bu şekilde kapitalist sınıf işçiler üzerinden çok daha fazla artı değere ulaşır. Ancak kapitalizm varlığını devam ettirebilmesi için aynı zamanda yeterli efektif talebe ihtiyaç duyar. Yeterli efektif talebi karşılayacak kesim ise işçilerdir. Üretimin tüketilmesi gerekmektedir. Bunun için ise işçilerin tüketimi gerçekleştirebilecek seviyede ücretlere sahip olması gerekmektedir. Ancak düşük işçi ücretleri kapitalizmin ihtiyaç duyduğu talebi karşılamakta yetersiz kalmaktadır.⁶ İşçilerin maaşı işçilerin fazlalıklarını karşılamaktan uzaktır ve bu durum talep yetersizliğini ortaya

---

⁵ Marx Karl, Gundrisse, s. 69

⁶ Wallerstein Immanuel, Dünya-Sistemleri Analizi, ss. 64-65

çıkartır.⁷ Wallerstein'e göre dünya arzı sürekli olarak artmaktayken dünya talebi orta vadede sabit kalır ve böylece kapitalist ekonomisi birikim darboğazıyla karşılaşır.⁸ Kapitalizmin bu bunalımı uzun vadede çözülemeyecek ve kapitalist sistem çökecektir. Kapitalist sistemin çöküşü ile farklı sistemler kendilerine yaşam alanı bulur. Kapitalist sistemin çöküşü anlamında bir özgürlükten bahsedilebilir.

Mandel kapitalizmin çelişkisini otomasyon sürecinde görmektedir. Mandel, kapitalizmin tüm tarihsel çelişkilerini otomasyonun ikili karakterinde görür. Otomasyon, bir yandan, maddi üretim güçlerinin mükemmeleştirilmiş gelişimini temsil eder, bu güçler kendi içlerinde, potansiyel olarak insanlığı mekanik, tekrar eden, sıkıcı ve yabancılaştıran emek harcama zorunluluğundan kurtarabilirdi. Öte yandan, o iş ve gelire yeni bir tehditi, kaygı, güvensizliği kitlesel işsizliğin yoğunlaşmasını temsil eder. Böylece kapitalist otomasyon kapitalist üretim tarzında içkin olan çelişkilerin nesnelleşmiş özü haline gelir.⁹

Kapitalist sistemin bunalımını ve bunun nedenlerini, Wallerstein, mahşerin dört atlısı benzetmesiyle açıklamaya çalışmıştır. Feodal sistem dönemin ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Otuz yıl savaşları ile birlikte feodal sistemin yetersizliği ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistem bu konjonktürde ortaya çıkmıştır. Wallerstein ortaçağ dönemindeki dört sorun üzerinde durmuştur ve kapitalizmin bu sorunları çözecek iddiasıyla ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu sorunlar Wallerstein'in "Mahşerin Dört Atlısı"nı oluşturmaktadır: salgın hastalık ve ölüm, ekolojik denge, iç savaşlar- savaşlar, kutuplaşma derecesi.¹⁰

Wallerstein'e göre kapitalist sistemle beraber ölüm oranlarında bir azalma meydana gelmemiştir. Modern dönem öncesi ölümlerin sayısı açlık, salgın, kara veba gibi hastalıklardan dolayı çok fazla iken, kapitalist sistemle beraber ölüm oranları kimsayasal ve nükleer silahlardan dolayı artmıştır. Buna benzer şekilde ikinci sorun iç savaşlar- savaşların artmasıdır. Kapitalizm öncesi iç savaşların sayısı fazla olmuştur. Huzur vaadiyle gelen kapitalist sistemle beraber bu savaşların sayısı daha da artmıştır. Ayrıca kapitalizmle bağlantılı olarak gelişen teknoloji, bu savaşların daha yıkıcı olmasına neden olmuştur. Bu iki sorun kapitalizmin iyileştiremediği sorunlardır. Diğer iki sorun ise sistemin özüyle

---

⁷ Fröbel Folker, "Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmeleri Üzerine", **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar**, çev. Orhan Esen, Yılmaz Öner ve "diğ" s. 33

⁸ Amin Samir, "et al"., a.g.e., s. 16

⁹ Mandel Ernest, a.g.e., ss. 220-221

¹⁰ Wallerstein Immanuel, Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık, ss. 102-108

ilişkilidir. Kapitalist dünya ekonomisi nasıl artı değeri elde edeceğini düşünmeye çalışır. Kar oranlarının artışı iki şekilde gerçekleşir. İlki maliyetlerinin dışsallaştırılması ile sağlanır. İkinci yol işçi sınıfının ücretlerindeki değişimdir. Üretim atıklarının temizlenmesi gerekmektedir. Ancak bunun için oluşturulan fabrikalar yada araçlar kapitalistin kar oranını aşağıya düşürmektedir. Bunun yerine kapitalistler üretim atıklarını doğa ortamına atmaktadırlar. Ancak süreç içerisinde ekoloji bozulmaktadır ve doğa verimsiz bir alana dönüşmektedir. Daha çok artıya ulaşma arzusu ekolojik sistemi bozmaktadır. Nihayetinde üretim atıklarını emecek yeni alanlar kalmayacak ve kapitalistler, atıkların temizlenmesi için maliyeti büyük olan fabrikalar kuracaktır. Maliyetli fabrikalar artı kar oranını aşağıya düşürür ve kapitalist sistem kendi iç çelişkisiyle çöküşünü hazırlar. Kapitalizmin kendi temellerini yıkması, sistemin devrilmesine neden olur ve sistemin devrilmesi anlamında bir özgürlük sağlanır.

Artı karı elde etmenin ikinci bir yolu düşük ücretli işçilerin var olmasıdır. Bu bakımdan kırsal alan önemli bir nokta oluşturmaktadır. Kırdan kente giden işçiler belli bir süre zarfından sonra bir takım fırsatlarla kapitalist sınıfa geçmektedirler. Ayrıca işçiler daha fazla maaş talep etmektedirler. Bu talebi azaltmak için kapitalistler yedek işçi bulundurmaktadır. Yedek işçiler ise kırsal alan ve üçüncü dünyadan sağlanmaktadır. Ancak Wallerstein kırsal alanda yaşayan insanların sayısının azaldığını ve belli bir süre sonra tamamıyla ortadan kalkacağını ve bunun sonucunda kapitalizmin yedek işçi ordusunu yaratamayacağını söylemektedir.¹¹ Eğer işsizlik olmazsa işçiler çok fazla maaş talep edecektir ve sistem çökecektir. Sistemin devamlılığı düşük ücretli işçilerin varlığı ile bağlantılıdır.¹²

Bunalımlar kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadırlar. Kapitalist sistem orta vadede çözümler üretmesine karşın sistem uzun vadede bunalımların üstesinden gelememe tehlikesi altındadır. Kapitalist sistemde ilk çatlaklar proleterleşme süreciyle beraber işçiler kesiminde başlamıştır. Kapitalist sistemin durgun dönemlerinde kar oranının azalması işçilerin hayat koşullarının daha kötü olmasına neden olmuştur. Piyasanın durgunluğu toplumsal huzursuzluk ortamını daha fazla artırmıştır. Özellikle 1830-40'lar arası dönemde bu huzursuzluk ortamı daha fazla artmıştır.¹³ Kapitalistler

---

¹¹ Wallerstein Immanuel, Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık ss. 126-129

¹² Marx Karl, Gundrisse, ss. 53-57

¹³ Hobsbawn E. J., Sanayi ve İmparatorluk, ss. 71-72

açısından işçinin tek gereksinimi vardır: işçi soyunun tükenmesini önlemek için asgari ücret vermek.¹⁴Bu şartlar altında kapitalist sisteme tepkiler çok daha fazla olmuştur. 1848 devrimi gerek o zamanki modern dünya sisteminin bunalımı gereksede bu bunalımın etkisiyle işçi sınıfının şartları içerisinde gerçekleşmiştir.

3.1.2 SİSTEM KARŞITI HAREKETLER

Sadece modern dünya sisteminde değil aynı zamanda kapitalist dünya ekonomisi döneminden önceki dönemde de sınıflar arasında bir mücadele söz konusu idi. Modern dünya sisteminde ve ondan önceki dönemde isyanlar var olmuştur. İsyandar genelde kısa ve dağınık şekilde gerçekleşmiştir. İsyandarın kısa ve dağınık şekilde olması isyandarın bastırılmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Ancak özellikle Fransız devriminden sonra dünya konjonktürü değişikliğe uğramıştır. Fransız devrimi ile egemenlik kavramının içeriği değişmiştir. Fransız devrimi egemenlik kavramını monarktan halka doğru yeniden yönlendirmiştir.¹⁵ Bu dönemle birlikte insan artık tebalıktan çıkıp birey haline gelmiştir. Bu dönem sonrasında işçi isyandarının sayısı ve niceliğide değişikliğe uğramıştır. İşçiler daha şiddetli şekilde ve örgütlü şekilde isyan etmişlerdir.¹⁶1848 devrimi bu noktada çok önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi sürekli olarak sınıflar ve gruplar yaratmıştır. Kapitalist sistemin çöküşü ve sistemin devrilmesi anlamında özgürlüğün elde edilmesi, işçi isyandarları temelinde şekillenen toplumsal hareketlerin başarısına bağlıdır.

Arrighi sistem karşıtı hareketlerin 19. yüzyılın sonlarından itibaren kurumsallaşmaya başladığını ifade etmiştir. Sistem karşıtı hareketlerin kurumsallaşma çalışması ve çabaları kapitalist dünya ekonomisinin temel özellikleri üzerinden başlamıştır. Kapitalist sistemde sınıf ayrımı vardır. Sistemin özü olan artı değere ulaşma bu ayrımla gerçekleşmiştir. Artıyı elde etmeye çalışan burjuva sınıfı kendi konumunu ve statüsünü sağlamlaştırmak için kendi artı değerini koruması için bir aygıtı ihtiyaç duyar.¹⁷Bu aygıt devlettir. Modern devletin yürütme gücü burjuvanın işlerini yürüten bir kuruldur.¹⁸Devlet

¹⁴ Marx Karl, 1844 El Yazmaları, çev. Murat Belge, 8. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 92

¹⁵ Wallerstein Immanuel, Dünya-Sistemleri Analizi, s. 96

¹⁶ Arrighi Giovanni, "Hegemonya ve Sistem Karşıtı Hareketler", **Modern Küresel Sistem**, ed. Wallerstein Immanuel, çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005 s. 122

¹⁷ Bukharin Nikolai I, a.g.e., s. 149

¹⁸ Karl Marx-Engels Friedrich, Komünist Manifesto, çev. Celal Üster, Nur Deriş, 12. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2013, s. 52

kapitalist devlettir, çünkü burjuva toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin politik biçimidir.¹⁹ Adam Przeworski'nin ifade ettiği gibi kapitalist sistemde hükümetler, toplumun üretken zenginliğine sahip olanların hak iddialarına itibar etmek ve onları korumak zorundadır.²⁰ Kapitalist dünya ekonomisinin sağlanmasında bu noktada ulus devletlerin rolü çok önemlidir. Bu durum sistem karşıtı hareketlerin programının belirlenmesinde de çok etkili olmuştur.

Sanayinin gelişmesiyle birlikte işçi sınıfı çoğalmış, kırsal alandan çok daha fazla göç olmuştur. Ayrıca kapitalistler arasındaki mücadele de sürekli olarak devam etmiş ve bunun sonucunda bunalımlar ortaya çıkmıştır. Bunalım özellikle işçi sınıfı üzerinde fiyat açısından çok etkili olmuştur. Bu şartlar altında işçi sınıfı kendi arasında birlik oluşturmuşlardır.

3.1.3 SİSTEM KARŞITI HAREKETLER AÇISINDAN DEVLET AYGITI

Bunalım, 1848 hareketi sosyolojik bir yenilik olarak ortaya çıkardı. Sistem karşıtı faaliyete katılan insan grupları yeni bir kurum yaratmaya başladılar: üyeleri, yetkilileri ve özgül politik amaçları olan sürekli bir örgütlenme.²¹ Kapitalist dünya ekonomisi sınıf ve grupları ortaya çıkartmaktadır. 19. yüzyıl boyunca iki tane sistem karşıtı hareketi açık bir şekilde kendini göstermiştir. Bunlar sırasıyla 'toplumsal hareket' ve 'ulusal hareket'lerdir. Fransız devrimin en önemli sonucu insanın teba halinden birey haline geçmesi olmuştur. Sistem karşıtı hareketlerin iki türünden biri olan toplumsal hareketler, işçi sınıfı temelinde Fransız devrimi ile ortaya çıkan özgürlük, eşitlik kavramları ile şekillenmiştir. Bu kavramlar sadece toplumsal hareketleri değil, aynı zamanda ulusal hareketlerin temelinde oluşturmaktadır. 1848 devrimi bu bağlamda önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

Sistem karşıtı hareketlerin sistemi çökertmek ve sistemin devrilmesi anlamında özgürlüğü sağlamak için ilk olarak sistemin elindeki en büyük aracını elinden alması gerekmektedir. Bunalıma girmiş olan kapitalist sistem bu şekilde ortadan kaldırılabilirdi. Bu araç devletin kendisidir. İki sistem karşıtı hareketde amaç olarak ilk yapılacak olan şey modern dünyanın temel politik yapısı olan devletin ele geçirilmesidir. Bu hareketler bir şeyleri değiştirmek durumundaysalar, pragmatik bakımdan onların "kendi" devlet aygıtları

¹⁹ Bonfeld Werner, a.g.e., s. 153

²⁰ Przeworski Adam, Kapitalizmde Devlet ve Ekonomi, çev. Eren Kırmızıaltın, H. Alpay Öznazık, Heretik Yayınları, Ankara, 2014, s. 109

²¹ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Sistem Karşıtı Hareketler, s. 36

anlamına gelecek bir devlet aygıtının denetimini ele almak zorundadırlar. Bu yüzden birincil amaç devlet iktidarını ele geçirmek olmalıdır.²² Modern çağın başlarındaki Avrupa’da, ulusal devletlerin konumlarını sağlamlaştırılmaları, politik temsil aracılığıyla devlet iktidarına oturmayı bütün toplumsal grupların toplumsal konumlarının iyileşmesi açısından kritik bir unsur durumuna getirmektedir.²³ Bu şekilde sistem karşıtı hareketlerin programı belli olmuştur. Nitekim bu hareketler 1848’de başarılı oldu. Sistem karşıtı hareketler 1848’den sonra bazı devletlerde iktidara geldiler. Hem merkez ülkeleri hemde periferi ve yarıperiferi devletlerinde iktidara geçtiler. Sosyal-demokrat partiler, merkez ülkelerin nispeten büyük kısmında, komünist partiler, yarı-çevresel ve çevre ülkelerin önemli kısmında ve milliyetçi partiler de çevre ülkelerin çoğunda iktidara geldiler. Ancak bu hareketler çok başarılı olamadılar.²⁴ İktidar süresi çok kısa sürdü. Pek çok yerde aynı yıl içerisinde bu iktidarlar devrildiler. Bu hareketin başlangıç noktası olan Fransa ve İngiltere’de de başarısız oldular ve iki sene sonra iktidarları kaybettiler.

İlk sistem karşıtı hareket genelde değerlendirildiği zaman başarısız olsa bile, bu hareketler çok büyük bir sonuç doğurmuştur. Bu sonuç, sistemin ortadan kaldırılması için ilk olarak devlet iktidarının ele geçirilmesi gerektiğinin anlaşılması olmuştur. Devlet ele geçirilerek sistemin devrilmesi mümkün olabilir ve böylece kapitalist sistemin dışına çıkılabilir. Kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçişle birlikte özgürlük elde edilebilir.

3.1.4 YENİ SİSTEM KARŞITI HAREKETLER: 1968 DEVRİMİ

1848 sonrası sistem karşıtı hareketler bir noktaya kadar başarılı oldularsada genelde bir başarı sağlayamadılar. Hareketler sonucu iktidara gelenler uzun süre merkezde kalamadılar. Kapitalist sistem böylece varlığını devam ettirmiştir. Sistem tüm canlılığıyla ve daha da genişleyerek devam etmiştir. Kapitalist dönemde mutlu dönemlerin sayısı arttıkça sistem karşıtı hareketler o kadar etkisiz kalmıştır. Ancak sistemin bunalımları da devam etmiştir. Bunalımlar beraberinde hareketleride canlandırmaktadır. Bu bakımdan ele alındığında 1917 Sovyet devrimi 1848 devriminin somut göstergesi olarak düşünülebilir. Birinci Dünya savaşı 1930 buhranı ve İkinci Dünya savaşı döneminde sosyalist hareketler canlanmıştır. Arrighi’inde ifade ettiği gibi 1896-1948 tarihleri arasında sosyalist devrimlerin en başarılı olduğu dönemdir. 1940’larda sosyalizm yaygınlaşmaya başladı.

---

²² Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Sistem Karşıtı Hareketler, s. 37

²³ Samuel Bowles-Herbert Gintis, a.g.e., s. 77

²⁴ Arrighi Giovanni, “Hegemonya ve Sistem Karşıtı Hareketler”, **Modern Küresel Sistem**, s. 123

Ancak İkinci Dünya savaşının bitimiyle beraber Amerika önderliğinde kapitalist dünya ekonomisi altın çağına girmiştir. Dünyanın her yerinde ekonomik canlanma olmuştur. Bu noktada sistem karşıtı hareketlerin işlevi çok azalmıştır. Ancak Amerika dönemindeki kapitalist sistem sınırlarına çok hızlı bir şekilde ulaşmıştır. 1945-1960'lardaki ekonomik canlılık, 1960'lardan sonra ekonomik bunalıma bırakmıştır. Sistem tekrardan bunalıma karşı karşıya kalmıştır. Sistemin bunalımı 1968 de ortaya çıkmış ve yeni sistem karşıtı hareketler kendini göstermiştir. Yeni sistem karşıtı hareketler bunalıma girmiş olan kapitalist sistemi ortadan kaldırıp kapitalizmin yok edilmesi anlamında özgürlüğü sağlayabilme imkanına sahip olmuştur.

1960'larda ve özellikle 1970'lerde yükselen hareketler, 1848 döneminden farklılık göstermektedir. Sadece ekonomik temelli sınıf ve milliyetçilik temelli ulusçuluk hareketleri değil, aynı zamanda kültürel temelli başka hareketlerde ortaya çıkmıştır. Birleşik Amerika'da öğrenci hareketler; Japonya ve Meksika'da öğrenci hareketler; Çin'de kültür devrimi gibi farklı sistem karşıtı hareketlerde ortaya çıkmıştır.²⁵ Aynı zamanda kadın hareketleride bu dönemde daha fazla görünür hale gelmiştir. Tüm bu hareketlerin ortak paydası ise Amerika önderliğindeki kapitalist sistemin sınırlarına ulaşmasıdır. Amerikan hegemonyasının sınırlarının olduğunun anlaşılmasıdır. Bu açıdan ele alındığı zaman yeni sistem karşıtı hareketlerin ortak paydasının somut göstergesi Vietnam savaşı olmuştur.

Yeni sistem karşıtı hareketler dünyanın her alanında hızlıca yayılmıştır. 1965-73 arasındaki yayılma, 1973'den sonra kapitalist sistemin canlanmasından dolayı yavaşlamıştır. 1973'ten itibaren Amerikan hegemonyası tekrardan sistemi canlandırmaya başlamıştır. Amerika'nın neoliberalizm politikası, kapitalizmi kısa vadede krizden çıkartmıştır. Sistemin bunalımı atlatması ile sistem karşıtı hareketlerin etkisi azalmıştır. Yeni sistem karşıtı hareketlerde genel çerçevede değerlendirildiği zaman başarısız olmuştur. Ama ilk sistem karşıtı hareketler gibi yeni sistem karşıtı hareketlerin de çok önemli bir getirisi olmuştur. Yeni hareketlerin ortak paydası Vietnam savaşı olmuştur. Bu noktada yeni toplumsal hareketlerin önemli getirisi de buradan ortaya çıkmaktadır. Amerika Vietnam'da başarısızlığa uğradı. Amerika o dönemde askeri-politik-kültürel bakımından en güçlü olmasına rağmen, Vietnam'da başarısız olmuştur. Yeni sistem karşıtı hareketlerin

---

²⁵ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Sistem Karşıtı Hareketler, s. 40

başarısı iktidarın sınırlarının olduğunu, iktidarın her yere mutlak şekilde hegemonyasını sağlayamacağını göstermiştir. Arrighi'ye göre yeni toplumsal hareketler başarısız olsa da dört değişimi gerçekleştirmiştir: Batı ve Doğu'nun güneyi denetleme yetenekleri sınırlanmış; yaş, cinsel ve etnik gruplar ilişkilerin ortaya çıkardığı hareketler kalıcı olmuş; sermaye ve emek arasındaki ilişki değişikliğe uğramış, sermayenin emek üzerindeki etkisi azalmış; sivil toplum-devlet ilişkisi değişikliğe uğramış, devlet sivil topluma daha duyarlı hale gelmiştir.²⁶

3.1.5 SİSTEM KARŞITI HAREKETLERİN SONUÇLARI

Tarihsel süreçte değerlendirdiğimiz zaman kapitalist sistem sürekli engellerle karşılaşsa bile varlığını daha güçlü şekilde her yere yayılarak devam ettirmiştir. Gerek 1848 devrimini gerçekleştiren sistem karşıtı hareketler gerekse de 1968 devrimini gerçekleştiren yeni sistem karşıtı hareketler çok önemli sonuçlar elde etmesine rağmen başarısız olmuştur. Eski sistem karşıtı hareketler iktidara geldikten sonra kapitalist sistemin devamlılığını sağlaması, eski sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığının göstergesidir. Eski sol hareketlerin başarısızlığı bu hareketlerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Arrighi'ye göre yeni sistem karşıtı hareketler eski sistem karşıtı hareketlerden daha çok boyutlu hedefleri vardı. Eski sistem karşıtı hareketler sadece mevcut sistemin reddiyesi üzerine dayalı iken yeni sistem hareketler hem mevcut küresel-sistemi hem de eski sol sistem karşıtı hareketleri reddetmiştir.²⁷ “Yeni” toplumsal hareketlerin “eski” toplumsal hareketlerin reddiyesi, eski toplumsal hareketlerin iktidara geldikten sonra sistem muhalifi olma özelliğini yitirmiş olmaları üzerine temellendirilmiştir. Ancak bu red üzerine yeniden dizayn edilmiş olan sistem karşıtı hareketler aynı hataya düşmüşlerdir. 1980'lerde İspanya'da, Portekiz'de, İtalya'da sosyalist hükümetler başa gelmiştir ancak bu hükümetler kapitalist sisteme kararlı bir biçimde katkıda bulunmuşlardır.²⁸ Yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketleri beş günahla suçlamaktadır: Bunlar sırasıyla, zayıflık, yozlaşma, suç ortaklığı, ihmal ve kibir.

Eski sistem karşıtı hareketlerin dünya sistemindeki hakim güçlerin militarizmini, sömürsünü, emperyalizmini ve ırkçılığını denetleme noktasındaki etkisizlik zayıflıktı. Vietnam'daki tutum bu konuda mihenk taşı

²⁶ A.g.e., ss. 100-102

²⁷ Arrighi Giovanni, “Hegemonya ve Sistem Karşıtı Hareketler”, **Modern Küresel Sistem**, s. 125

²⁸ Tayfur M. Fatih, “Tarihsel Süreç İçinde Güney Avrupa'nın Borç Krizi: Yunanistan, İspanya ve Portekiz”, s. 195

oldu. Belli katmanlar sistem karşıtı hareketlerle maddi ödünler kazandılar ancak bu onlarda militanlıkta bir gevşemeye yol açtı. Suç ortaklığı ise, yozlaşmanın bir adım daha ileri götürülmesiydi. Sistem içi sömürden çıkar sağlamaları. Suç ortağı olduktan sonra mülksüz olanların, dünya sistemindeki gerçek alt katmanların çıkarları bilinçli olarak göz ardı edildi. Göz ardı edilerek alt katmanların gerçek sorunları eski sol hareketler tarafından küçümsenmiştir.²⁹

Yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketlerin bu eksiklikleri üzerine yoğunlaşarak onların başarısızlığını açıklamaya çalışmıştır. Yeni toplumsal hareketler de kısa başarılı döneminden sonra mevcut küresel sistem karşısında başarısız olmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin başarısızlığının nedeni, Arrighi'ye göre eski solun iki yanılımasına halen sarılmasıdır. İlk yanılısma mevcut kapitalist sistemin çöküşünün yakında ve hızlı şekilde olacağı düşüncesidir. Bununla birlikte gelen ikinci yanılısma ise sistem karşıtı hareketlerin etkili olması durumunda devrim olacak ve böylelikle de alternatif politikanın elde bulundurulduğu düşüncesidir.³⁰ Ancak ne kapitalist sistemin çöküşü aniden gerçekleşti ne de sistem karşıtı hareketlerin elinde alternatif bir proje oldu. Sistem karşıtı hareketlerin bu başarısızlığı kapitalist sistemin devamlılığını sağlamıştır ve sistem karşıtı hareketler kapitalist sistemi deviremediklerinden dolayı kendi amaçları olan özgürlüğü gerçekleştirilememiştir.

Yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketler gibi başarısız olsa da, önemli bir getirisi olmuştur. Eski toplumsal hareketlerin olumlu sonucu 1917 olmuştur. 1848 ile birlikte belli bir programa sahip olan toplumsal hareketler 1917'de başarıya ulaşmıştır. Sovyetlerin başarısı 1848'in somutlaştırılması oldu. Aynı şekilde 1968'de başka bir başarının provası idi. Arrighi'ye göre bu 1989 idi. 1968, 1989'un provası idi. 1989'da hem yanılısamalar çöktü hem de eski sol hareketlerin politikaları çöktü. 1989 ile elde edilen en büyük başarı eski solun ve yeni solun yanılısamalarının ortadan kalkması oldu. Bu sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığı olarak algılansa bile uzun vadede toplumsal hareketler açısından faydalı olmuştur. Çünkü eski solun kalıntıları ortadan kalkmıştır.³¹

---

²⁹ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Sistem Karşıtı Hareketler, s. 99

³⁰ Arrighi Giovanni, "Hegemonya ve Sistem Karşıtı Hareketler", **Modern Küresel Sistem**, ss. 125-126

³¹ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Sistem Karşıtı Hareketler, s. 130

Günümüzde toplumsal hareketlerin etkisi eskiye oranla daha fazla ve şiddetlidir. Ancak aynı şekilde kapitalist sistem de varlığını devam ettirmektedir. Arrighi'nin ön gördüğü modern dünya sisteminin yeni hegemonyasının Çin olacaktır düşüncesi kapitalist sistemin devam edeceğini göstermektedir. Kapitalist sistemin devamlılığı, sistem karşıtı hareketlerin zayıflığını, etkisizliğini göstermektedir. Ancak modern dünya sistemi Amerikan hegemonyası döneminde tüm küreyi kapladığına göre kapitalizmin devamlılığı ve etkililiği hangi yönde devam edecektir sorusu ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin temel özü yayılcı ve yoğunlaştırıcı olmasıdır. Arrighi bunu 'extensive' ve 'intensive' rejimler olarak adlandırmıştır. Bu iki rejim dönüşümlü olarak işlediğine göre muhtemel Çin hegemonyası altındaki kapitalist sistem 'extensive' niteliği taşıması gerekmektedir. Ancak ikinci bölümde de ifade edildiği gibi sistem küresel sınırlara ulaşmıştır. Tüm sınırlara ulaşan sistemin devamlılığının temeli yine kapitalizmin bir diğer özelliğinde bulunmaktadır: Yaratıcı-yıkım süreci. Kapitalist sistem sermayeyi değerlendirmek için sürekli olarak dışa yayılmaya ihtiyaç duymaktadır. Ancak belli bir süre sonra orayı tüketerek kendisini başka bir yere nakleder. Tüm sınırları dolaşan kapitalist sistemin kendini nakletmesi daha önce terkettiği yerlere doğru kayabilir. Bu bağlamda kapitalist sistemin devamlılığı bir döngü halini alabilir ve kapitalist sistem sürekli aktif halde olur. Kapitalist sistemin döngü halini alması, kapitalist sistemden farklı bir sisteme geçişi olanaksız kılar. Farklı bir sisteme geçiş olmadığı sürece kapitalist sistemin devrilmesi söz konusu olamaz ve sistemin devrilmesi anlamında özgürlükten bahsedilemez.

Kapitalist sistemde hegemonya değişimi çok önemli bir noktadır. Hegemonya değişimi şimdiye kadarki tarihsel süreç zarfında savaşlar eşliğinde olmuştur. Savaşlar kapitalizmin bunalımının bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda savaşlar ve sistem karşıtı hareketler arasında bir bağlantı söz konusudur. Ancak kapitalizmin bunalıma girdiği dönemler, kapitalist sistemin kendi tuzağı olarak düşünülebilir. Savaşlar kapitalist sistemin devamlılığını sağlar. Çünkü savaş sonucunda savaşa dahil olunan alanlar yıkıma uğrar. Bu yıkıma uğrayan yerler kapitalist sistemin devamlılığında çok önemlidir. Çünkü bu yerlerin yeniden yapım süreci, finansal kaynakların oraya akma sürecini getirir. Bu bağlamda savaşlar kapitalizme hizmet etmektedir. Savaşlar gibi sistem karşıtı hareketlerde daha önce vurgulandığı gibi kapitalist sistemin devamlılığında esastır. Sistem karşıtı hareketler her ne kadar kapitalizmin altını oymaya çalışsa da, kapitalizmin devamlılığında esas rol oynamaktadır. Wallerstein'in ifade ettiği gibi, geleneksel sistem karşıtı hareketlerin

çöküşü kapitalist sistem için iyi bir şey değil, tam tersine onun karşısındaki en büyük tehlikedir. Geleneksel hareketler, fiilen mevcut sistem için bir garanti işlevi görüyorlardı.³² Werner Bonefeld'e göre, "Yeni Toplumsal Hareketler" neo-liberal politikaya istikrar kazandıran üyelere dönüşmüştür.³³

Sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığının bir diğer sebebi, kapitalit sınıf-işçi sınıfı ilişkisinde yatmaktadır. Sermaye sahibi ile işçi sınıfı kendi içindeki anlaşmazlığı çözerek sistem kendi varlığını devam ettirmiştir. Sermaye, hem sendikaların politik ve ekonomik sürece entegre olmalarını kabul etmeye, hem de asgari yaşam standartları, görece tam istihdam ve işçilere üretim kazançlarından bir pay artırma konusunda güvence vermeye yanaşmakta iken; emek de, üretim ve yatırım üzerinde kapitalistlerin denetimini kabul etmekte ve kaynakların dağıtılmasının temel anahtarı olarak karlılık ölçütünün kullanılmasını onaylamaktadır.³⁴

Kapitalist sistemin devamlılığı aslında kapitalizmin esnekliğinde açıklanabilir. Çünkü kapitalist sistem mevcut konjonktüre göre sürekli olarak kendini yineleyebilen bir özelliğe sahiptir. Son kertede kendisine hizmet etmesine rağmen içerisinde farklı yapıları barındırabilir. Sosyalist hareketler ya da sistem karşıtı hareketler her ne kadar son noktada kapitalist sisteme hizmet etsede varlığını devam ettirebilir. Ancak kömünist bir yapı içerisinde kapitalist sistemden bahsedilmez. Kapitalist sistem kendi içinde bir sosyalisti ya da farklı bir yapıyı içinde barındırabilmesi bakımından diğer sistemlere oranla daha özgürdür. Ancak son kertede kapitalist sistemin dışına çıkılmadığından dolayı, her şeyi kendi hizmetine aldığından dolayı sistemin dışına çıkma anlamında bir özgürlükten bahsedilemez.

Kapitalist sistemin esnek yapısı sadece kapitalizmin kendi içinde farklı yapıları barındırabilme olanağı ile sınırlanamamak gerekmektedir. Kapitalist düzende farklı yapıların azda olsa yaşam alanı bulma açısından kapitalizmin esnekliğinden söz edilebilir. Ancak kapitalist sistemin esnekliğinin bir diğer farklı yönü ise kendisini dönemin şartlarına uydurabilmesidir. Kapitalist sistem her ne zaman kendi varlığını tehlikeye atacak bir konjonktürle karşılaşsa yeni bir takım haklar vererek kendi varlığını devam ettirmeye

---

³² Wallerstein Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis, İstanbul, 2012 s. 148

³³ Bonefeld Werner, a.g.e., s. 14

³⁴ Samuel Bowles-Herbert Gintis, a.g.e., s. 110

çalışmıştır. Sürekli birtakım yeni haklar verilmesi kapitalist sistemin esnekliğini net bir şekilde göstermektedir. Özellikler 19. ve 20. yüzyılda genel oy hakkı, eğitim hakkı verilerek bireyler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Kişi hakları genişletilmiştir. Kişi haklarının genişletilmesinin işçi sınıfının ihtiyaçlarına hizmet etmesiyle aynı nedene bağlı olarak, bu hakların reddedilmesi işçi sınıfı hareketlerini devrimcilerin saflarına itirdi.³⁵ Kapitalist sistem yeni haklar vererek kendi varlığını devam ettirmiştir.

Tümü değerlendirildiği vakit dünya düzeni şimdiye kadar mevcut sistemin kontrolü altında olduğundan dolayı farklı bir sisteme geçiş olmaması bakımından özgürlükten bahsedilememektedir. Kapitalist sistemin çöküşü yada girdiği bunalımdan çıkışının sağlanmaması toplumsal hareketlerin başarısına bağlıdır. Şimdiye kadar eski ve yeni sistem karşıtı hareket sistemin çöküşünü gerçekleştirememiştir. Ancak her yeni toplumsal hareket sistemin çöküşünü hızlandırmaktadır ve toplumsal hareketlerin kendi eksikliklerini gidermesini sağlamaktadır. Gelecek durum söz konusu olduğunda kapitalist sistemin çöküşü toplumsal hareketlerin başarısına bağlıdır. Sistemin devrilmesi anlamında özgürlüğün elde edilmesi toplumsal hareketlerin başarısına bağlıdır.

---

³⁵ Samuel Bowles-Herbert Gintis, a.g.e., s. 79

SONUÇ

Bu çalışma, modern dünya sistemi-dünya sistemi tartışmasında, modern dünya sisteminin özelliklerini Arrighi açısından değerlendirerek ve modern dünya sisteminin geleceği noktasında tartışmalar yaparak var olan tartışma havuzuna küçük bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada modern dünya sistemine ait olan özelliklerinin bir çoğunun dünya sisteminde de görülebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kapitalist dünya ekonomisine ait olduğu belirtilen ve Frank tarafından tüm dünya sistemine uydurulan özelliklerin birbirinden bağımsız olmadığı, aksine birbirlerini tamamlayıcı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan sermaye birikim süreci, artı değer, merkez-çevre ilişkisi, hegemonya ve rekabet ve ekonomik çevrimler gibi özelliklerin birbirlerinden bağımsız olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gramsciyen anlamda hegemonyanın bize modern dünya sistemindeki güç ilişkileri tanımlamada daha kapsayıcı olduğunu göstermiştir. Böylece hegemonyanın sadece birinin bir başkası üzerinde güç uygulaması olmadığı, aynı zamanda diğerinin rızası ile gücün kabullenilmesi olduğu ortaya çıkmıştır.

Modern dünya sistemi ile dünya sistemi arasında pek çok benzerlikler olmasına rağmen, kapitalist dünya ekonomisini dünya sisteminden farklılaştıran unsurların var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada artı değer elde edilmiş biçimi en önemli farklılık olarak göze çarpmaktadır.

Çalışma devlet-kapitalizm ilişkisinin farklı boyutlarını ortaya çıkartmaktadır. Ulus devletlerin gelişimi ile kapitalizmin gelişiminin paralel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devletler kapitalist gelişimin bir aracı olurken, kapitalizm de devletlerin gelişimine zemin hazırlamıştır. Çünkü kapitalizmin gelişiminde tekelciliğin etkisi çok büyüktür. En büyük tekelleri oluşturan en güçlü aygıtın, devlet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kapitalist sistemin yaygınlaşmasında devletin koruma gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan devletlerin güçlü bir şekilde varlığı ile kapitalizmin hızlı gelişiminin birbirini beslediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu karşılıklı ilişki, kapitalist sistemin ilk zamanlarında olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir.

Merkez, periferi ve yarı periferi ayırımının aslında devletlerin gücü ayırımı olduğu sonucu çıkmaktadır. Merkez, periferi ve yarıperiferiyi oluşturan unsurlar, elde edilen sermayenin nereye aktığı ile ilgilidir. Elde edilen sermayenin nereye akacağını belirleyen

nokta ise devletlerin gücü ile bağlantılıdır. Güçlü devletler artı değeri merkeze çekerek, var olan ayrımın şiddetini daha da arttırmaktadır. Böylece var olan zengin-fakir arasındaki uçurum günümüzde kapitalist sistemin etkililiği ile daha da artmıştır.

Modern dünya sisteminin gelişimi ve yayılmasının, ekonomik güç ile territorial gücün mükemmel birleşimi ile sağlandığı ortaya çıkmıştır. Kapitalizm ve territorializm mantığını birleştirenler modern dünya sisteminde hegemonik bir güce ulaşmışlardır. Çalışma boyunca sırasıyla Genova, Hollanda, Britanya ve ABD hegemonyaları bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu iki safhanın hegemonik dönemlerde nasıl gerçekleştiği incelenmiştir.

Çalışmada hegemonya değişiminin savaşlar eşliğinde gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Savaş ve beraberindeki antlaşmalar hegemonik değişimi meşrulaştırdığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca kapitalist sistemin gelişimiyle birlikte savaşın içeriği ve yöntemide değişmiştir. Çalışmadan elde edilecek bir başka sonuç ise, kapitalist sistem 500 yüzyıl boyunca ele alındığında, kapitalist sistemin başlangıcındaki devletler arası rekabet ilişkileri, devletler arası güç farkı ve savaşların yöntemi ile günümüzdeki devletler arası ilişkiler, devletler arası güç farkı ve savaş yöntemi arasında büyük bir farklılığın var olduğudur. Bu bakımdan ele alındığında modern dünya sisteminin başlangıcındaki devletler arası güç farkı çok fazla değildir ve savaş eşit şartlarda ve çizgisi belli alanlarda gerçekleşmektedir. Ancak kapitalist sistemin gelişimiyle birlikte, devletler arası güç farkı artmıştır. Devletler arası güç farkının artmasıyla birlikte günümüzde meydana gelen savaşlarında niteliği değişerek asimetrik bir savaş ortamı oluşmuştur.

Ayrıca kapitalist sistemin gelişiminin dönemsel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belli dönemler kapitalist sistemin yoğunluğunun arttığı (Hollanda hegemonyası ve ABD hegemonyası), belli dönemlerde ise genişlemenin yayıldığı (Ceneviz hegemonyası ve İngiltere hegemonyası) gözlemlenmiştir.

Kapitalist sistemin özelliklerin ilk olarak Kuzey İtalyan kent devletlerinde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Kentlerle birlikte ekonomi biçimi değiştiği ve bu yeni kent ekonomisinin, kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu ekonomi biçimi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Genellikle geçim ekonomisi hakimken, kentlerle birlikte ortaya çıkan “pazar için meta üretimi” kapitalist sistemin ihtiyacı olan ekonomik sistemi sağlamaktadır.

Aynı zamanda, para piyasalarına ve ilk borsalara İtalyan kent devletlerinde rastlandığı ortaya çıkmıştır.

Modern dünya sistemi incelemesi kapitalizmin nüfus ile olan ilişkisini de ortaya çıkarmaktadır. Nüfusun yoğunluğu kapitalist sistemin hareketliliğini etkilemektedir. Nüfusun yoğun olduğu yerlerde hareketlilik yüksek seviyededir ve bu durum kapitalizmin gelişimini etkilemektedir. Ancak nüfus yoğunluğu-kapitalizm ilişkisinde, başka etmenlerin de önemli olduğu çalışmada gösterilmektedir. Nüfus-kapitalizm ilişkisinde nüfusun kapitalizm üzerindeki etkisi, devletin yapısına bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu durum İngiltere- Fransa arasındaki hegemonik mücadelede açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Fransa devlet yapısı bakımından daha otoriter bir sisteme sahip olduğundan dolayı nüfusun hareketliliğine izin vermezken, İngiltere daha az güç uygulamış ve böylece nüfusun kolay bir şekilde hareketliliğini sağlamıştır.

Nüfus- kapitalizm üzerindeki devletin yapısının etkisi bize aynı zamanda kapitalist sistemin bir başka özelliğini de göstermektedir: uzun mesafeli ticaret. Kentlerin nüfus bakımından yoğun olması ve devletin bu yoğunluğun hareket alanını genişletmesi, uzun mesafeli ticareti daha etkili kılmıştır.

Ayrıca, hegemonya değişimi gerçekleşirken, eski ve yeni hegemonyaların karşılıklı ilişkiye girdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yeni hegemonya, eski hegemonyanın yerine geçme esnasında eski hegemonya ile çok yakın bir ilişkiye girmektedir ve böylece eski hegemonyanın tüm ekonomik değerlerini kendi merkezine transfer etmektedir. Bu bağlamda, Hollanda hegemonyası Ceneviz'le, İngiltere hegemonyası Hollanda ile ve ABD hegemonyası ise İngiltere ile yakın bir etkileşime girmişlerdir.

Çalışmada kapitalist sistemin gelişiminin teknolojinin gelişimi ile de bağlantılı olduğu açığa çıkmaktadır. Kapitalist sistemin üçüncü sistemik birikim dairesi olan İngiltere hegemonyasının etkiliği ve yayılmacılığı teknolojinin gelişimi ile ilişkilidir. Özellikle demiryollarının kullanımının yaygınlaşması İngiltere hegemonyasının her yere yayılmasını sağlamıştır. Demiryollarının gelişimi İngiltere hegemonyasının yükselmesinde anahtar pay olan serbest pazar anlayışı ve emperyalizmin gelişimini de hızlandırmıştır.

Çalışmada üzerinde durulan ve elde edilen en önemli sonuçlardan biri de kapitalist sistemin yeniden dizaynında kimin rol oynadığı ve bunun kapitalist sistemde nasıl gerçekleştiği üzerinedir. Arrighi, dört sistemik birikim dairesini inceleyerek kapitalizmin

farklı bir değerlendirmesini vermiş ve muhtemel yeni hegemonyanın Çin olacağını göstermiştir. Bu bağlamda Çin'in ekonomik anlamda güçlenmesi işlenmiştir. Ancak Çin'in yeni kapitalist düzendeki hegemonya yürüyüşü, Arrighi'nin de gösterdiği üzere kapitalizmin bilinenden daha farklı bir şekilde işlenmesiyle gerçekleştiği gösterilmiştir. Çin'in kapitalistleşme süreci diğer hegemonyalarının aksine, temeli ulusal pazar olan bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak diğer sistemik birikim dairelerinde bu süreç uzun mesafeli ticarete dayanmaktadır.

Çalışma ayrıca kapitalizm-devlet ilişkisinin farklı bir boyutunu sunmaktadır. Kapitalist sistemde pazar ekonomisi merkezdir. Ancak pazar ekonomisinin geniş olduğu her yer kapitalist niteliklere sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada devletin rolü çok büyüktür. Devlet, pazar ekonomisinden doğan karları kendi sınırları dışında kullanmadığı sürece kapitalist bir niteliğe sahip olamaz sonucuna ulaşılmıştır. Çin'in 15-18. yüzyıllar arasında nüfus ve teknoloji alanında Avrupa'ya oranla daha gelişmiş olmasına rağmen, kapitalist dünya ekonomisinde hegemonik bir güce sahip olmamasının en büyük sebebi Çin'in devlet yapısı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde her yerde etkisini hissettiren kapitalist sistem sürekli olarak bunalımlarla karşılaşmıştır. Bu çalışmada aynı zamanda kapitalist sistemin tüm dünya üzerinde kurduğu hakimiyetin ne zaman ve nasıl kırılacağı yönünde bir inceleme yapılmıştır. Kapitalist sistem genişledikçe içinde barındırdığı sorunlar, çelişkiler daha da büyümüştür. Bundan sebeptir ki kapitalist sistemin çöküşünü, kapitalizmin kendi büyümesini sağlayan temellerde olacağı düşünülmektedir. Kapitalist sistem büyüdükçe sistemin girdiği bunalımlar ve bunalımların derecesi, şiddeti de artmıştır. Kapitalist sistem genişledikçe sistem karşıtı hareketlerde genişlemektedir. Bu çalışmada sistem karşıtı hareketlerden hareketle kapitalist sistemin ortadan kaldırılması anlamında bir özgürlüğün sağlanıp sağlanamayacağı incelemesi yapılmıştır.

Bu özgürlük mücadelesinde en önemli aracın ise, kapitalizmin gelişiminde hayati rol oynayan devlet aygıtının olduğu ortaya çıkmaktadır. Sistem karşıtı hareketler devlet aygıtını ele geçirerek kapitalist sistemin varlığını sonlandırma imkanına sahiptir. Bu noktada aslında kapitalist sistemin gelişiminde etkili olan araçların, kapitalizmin ortadan kaldırılma sürecinde de işlevsel olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sistem karşıtı hareketler belli dönemlerde başarılı olmuşlar ve devlet aygıtını ele geçirmişlerdir. Ancak kapitalist sistem zayıflama yerine daha da güçlenmiştir. Sistem karşıtı hareketler başarısız olmuştur. Sistem karşıtı hareketlerin başarısızlığı açıkçası kapitalist sistemin esnekliğinde yattığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü kapitalist sistem her ne zaman bu hareketler ortaya çıksa, onları kendi içerisinde emmektedir. Bu bakımdan, şimdiye kadar ki süreçte sistem karşıtı hareketler kapitalist sistemi ortadan kaldıramamıştır. Ancak sürekli olarak başarısız olsalarda her yeni harekette yeni haklar elde edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal hareketlerin bundan sonraki süreçte devamlılığı, elde edilen yeni hakların artmasına ve kapitalist sistemin etkisinin sınırlandırılmasına olanak sağlayabilir sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AMİN Samir, “et al”., **Dynamics of Global Crisis**, Monthly Review Press, New York, 1982

_____ **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, çev. Semih Lim, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997

ANDERSON Perry, **Gramsci**, çev. Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 1987

ARRIGHI Giovanni, “et al”, **Social Movements and The World-System**, Aakar Books, Delhi, 2009

_____ “Hegemonya ve Sistem Karşıtı Hareketler”, **Modern Küresel Sistem**, ed. Immanuel Wallerstein, çev. M. Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2005

_____ **Adam Smith Pekin’de**, çev. İbrahim Yıldız, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2008

ARRIGHI Giovanni, J. SILVER Beverly, **Chaos and Governance in The Modern World System**, Minnesota Press, Minneapolis, 1999

ARRIGHI Giovanni, K. HOPKINS Terence, WALLERSTEIN Immanuel, **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, 2. Basım, Metis, İstanbul, 2004

ARRIGHI Giovanni, **The Geometry of Imperialism**, çev. Patrick Camiller, NLB, 1978

_____ **Uzun Yirminci Yüzyıl**, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2000

BATAILLE Georges, **Lanetli Pay**, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınları, Ankara, 2010

BAUDRILLARD Jean, **Üretim Aynası**, çev. Oğuz Adanır, Yeni Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

BEACHLER Jean, **Kapitalizmin Kökenleri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara, 1986

BERNAL J. D. Bernal, **Tarihte Bilim 2**, Çev. Tonguç Ok, 2. Basım, Evrensel Basım Yayınları,

_____ **Tarihte Bilim 1**, çev. Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009

BLOCH March, **Feodal Toplum**, çev. Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007

BOCUTOĞLU Ersan, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012,

BONEFELD Werner, **Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama**, çev. Özgür Yalçın, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2014

BOWLES Samuel, GINTIS Herbert, **Demokrasi ve Kapitalizm**, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996

BRAUDEL Fernand, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, çev. İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2013

_____ **Maddi Uygarlık, Dünyanın Zamanı, C. III**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004

_____ **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar, C. I**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, ?, 1993

_____ **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar C. II**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, ?, 1993

_____ **Medeniyet ve Kapitalizm**, çev. Mustafa Özel, 2. Baskı, İz Yayıncılık, 1996

BUKHARIN Nikolai I., **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009

BURKE Peter, **Tarih ev Toplumsal Kuram**, çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994

CLASTRES Pierre, **Devlete Karşı Toplum**, çev. Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011

ÇAVDAR Tevfik, **İktisat Kılavuzu**, 2. Baskı, Milliyet Yayın Ltd Şti. Yayınları, 1976

DOBB Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 2007

EREN Ahmet Arif, Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür mü?, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 22, Sayı: 79

ERTÜRK Hasan, **Kent Ekonomisi**, Ekin Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Eylül, Bursa, 1997

FORGACS David, **Gramsci Kitabı**, Seçme Yazılar 1916-1935, çev. İbrahim Yıldız, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012

FRANK Andre Gunder, K. Gills Barry, **Dünya Sistemi**, çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2003

FRANK Andre Gunder, Mandel Ernest, **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, çev. N. Saraçoğlu, 2. Baskı, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995

- FRANK Andre Gunder, **Yeniden Doğu**, çev. Kamil Kurtul, İmge Kitabevi, Ankara, 2010
- GÖKTEN Yeliz Sarıöz, **Hegemonya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği**, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013
- GROSSMAN Gregory, **Ekonomik Sistemler**, çev. Berker Yaman, Nesrin Nas, Okan Yayınları, İstanbul, 1986
- GÜNEŞ Huseyin Haşimi, İktisadi Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar-2009, C.8 S. 28 (129)
- HARD. M, NEGRİ. A, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, 7. Baskı, Ayrıntı, İstanbul, 2012
- HARVEY David, **Yeni Emperyalizm**, çev. Hür Güldü, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2008
- HAYEK Friedrich Von, **Özgürlüğün Anayasası**, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, BingBang Yayınları, Ankara, 2013
- HIRSCHMAN Albert O., **Tutkular ve Çıkarlar**, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul, 2008
- HOBBSAWN E. J, **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, 4. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2008
- _____ **Sermaye Çağı**, çev. Mustafa Sina Şener, 5. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2012
- ILIN. M, SEGAL. E, **İnsan Nasıl İnsan Oldu**, çev. Ahmet Zekerya, 17. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2014
- JESSOP Bob, **Devlet Teorisi**, çev. Ahmet Özcan, Epos Yayınları, Ankara, 2008
- JIANG Jinquan, **Ekonomik Gelişmenin Toplumsal Sınırları**, çev. Adnan Köymen, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2013
- KARATANI Kojin, **Tarih ve Tekerrür**, çev. Erkan Ünal, Metis, İstanbul, 2013
- KLEIN Naomi, **Şok Doktrini**, çev. Selim Özgül, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010,
- LORDON Frederic, **Kapitalizm Arzu ve Kölelik**, çev. Akın Terzi, Metis, İstanbul, 2013
- LUXEMBURG Rosa, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984
- MANDEL Ernest, **Geç Kapitalizm**, çev. Candan Badem, 2. Baskı, Versus Kitap, İstanbul, 2013

MANN Michael, **Devletler, Savaş ve Kapitalizm**, çev. Semih Türkoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013

MARX Karl, **1844 El Yazmaları**, Çev. Murat Belge, 8. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013

_____ **Grundrisse**, çev. Sevan Nişanyan, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012

MARX Karl, ENGELS Friedrich, **Komünist Manifesto**, çev. Celal Üster, Nur Deriş, 12. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2013

MOOERS Colin, **Burjuva**, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1997

MOORE Jr. Barrington, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

MUNLER Herfried, **Yeni Savaşlar**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul

MYERS Allen, **Marxist İktisat El Kitabı**, çev. Nail Satlıgan, 2. Basım, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2010

ÖLMEZOĞULLARI Nalan, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 4. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003

ÖZEL Mustafa, **Amerikan Yüzyılın Sonu**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993

ÖZEL Mustafa, **Değişim ve Kriz**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995

ÖZEL Mustafa, **Ticaret Savaşları**, Kitabevi, İstanbul, 1997

ÖZKAZANÇ Alev, **Neo-Liberal Tezahürler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011

PIRENNE Henri, **Ortaçağ Kentleri**, çev. Şandan Karadeniz, 12. Baskı, İletişim, İstanbul, 2012

POLANYI Karl, **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, 10. Baskı, İletişim, İstanbul, 2011

Praksis, ?..

PRZEWORSKI Adam, **Kapitalizmde Devlet ve Ekonomi**, çev. Eren Kırmızıaltın, H. Alpay Öznazık, Heretik Yayınları, Ankara, 2014

SCHUMPETER Joseph A., **Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi**, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2012

SKOCPOL Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, çev. S. Erdem Türksözü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004

SOMBART Werner, **Burjuva**, çev. Oğuz Adanır, 2. Baskı, DoğuBatı Yayınları, Ankara, 2011

_____ **Aşk Lüks ve Kapitalizm**, çev. Necati Aça, 2. Basım, Pharmakon Yayınevi, Ankara, 2013

ŞAHİN Hüseyin, **İktisada Giriş**, 8. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2010

ŞENSES Fikret, Öniş Ziya, Bakır Caner, **Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2013

UMRUK Okan, **İki Dünya- Sistemi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013

V. İ. Lenin, Emperyalizm, **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, çev. Cemal Süreyya, 8. Baskı, Sol Yayınları,(tarih yok)

WALLERSTEIN Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, çev. Tuncay Birkan, 4. Basım, Metis, İstanbul, 2012

_____ **Dünya Sistemleri Analizi**, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, 2. Basım, Bgst Yayıncılık, İstanbul, 2011

_____ **Jeopolitik ve Jeokültür**, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993

_____ **Liberalizmden Sonra**, çev. Erol Öz, 3. Basım, Metis yayınları, İstanbul, 2009

_____ **Modern Dünya Sistemi, C. I**, çev. Latif Boyacı, 3. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2010

_____ **Modern Dünya Sistemi, C. II**, çev. Latif Boyacı, 4. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012

_____ **Modern Dünya Sistemi, C. III**, çev. Latif Boyacı, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011

_____ **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, çev. Necmiye Alpay, 6. Basım, Metis, İstanbul, 2012

WAQUET D.-LAPORTE M., **Moda**, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınları, Ankara, 2013

WILLIAMS Eric, **Kapitalizm ve Kölelik**, çev. Anıl Tarar, Dipnot Yayınları, Ankara, 2014

MAKALELER

A. SCHUTZ John, "The East Indian Company in Eighteenth Century Politics by Lucy S. Sutherland, *The William and The Mary Quarterly*", Third Series, Vol. 10, No.3, July, 1953, **Omohundro Institute of Early American History and Culture**

ABU-LUGHOD Janet Lippman, "Dead-End or Precursor", *The World System in the 13. Century*, **Amer Historical Assn**, 1984

ARRIGHI Giovanni and J. SILVER Beverly, "Capitalism and World (dis)order", **Review of International Studies**(2001), 27

_____ "Capitalism and the Modern World System: Rethinking the Nondebates of the 1970's", **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 21, No. 1 (1998)

_____ "Hegemony Unravelling I", **New Left Review** 32, Mar, Apr 2005

_____ "Hegemony Unravelling II", **New Left Review** 33, May, June 2005

_____ "Spatial and Other "Fixes" of Historical Capitalism", **Journal Of World-Systems Research**, X, 2, Summer, 2004

_____ "The Global Market", **Journal of World-Sytems Research**, vol V,2 Summer 1999

_____ **The According to Andre Gunder Frank World**, **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 22, No. 3 (1999)

ARRIGHI Giovanni, K. HOPKINS Terence, WALLERSTEIN Immanuel, "Dilemmas of Antisystemic Movements", **Social Research**, Vol. 53, No. 1 (Spring 1986)

BEVERLY Lemire-GIORGIO Riella, "East and West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe", **Journal of Social History**, Vol. 41, No. 4, Summer, 2008, Oxford University Press

CHASE-DUNN Christopher, "Hegemony and Social Change", **Mershon International Studies Review**, Vol. 38, No. 2,(Oct., 1994),

CHASE-DUNN Christopher, "History and System: The Whole World", **Contemporary Sociology**, Vol. 25, No. 2 (Mar., 1996)

DEMİR Gökhan -GÖYMEN Ali Yalçın, "Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek", **Yeniden Gramsci, Praksis**, sayı 27, ed. Deniz Yıldırım, Ebru Deniz Ozan, Dipnot Yayınları, Ankara

MARTINE Julia Van Ittersum, "The Long Goodbye: Hugo Grotius' justification of Dutch Expansion Overseas, 1615-1645", **History of European Ideas** 36(2010),

MICHELE Frantianni-FRANCO Spinelli, “Italian City-States and Financial Evolution”, **European Review of Economic History**, Vol. 10, No. 3, (Globalization and Financial Intermediaries), December 2006

PROKASH Om, “The Dutch East Indian Company and The Economy of Bengal, 1630-1720”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 40, No. 1, February 1987

T. RAPP Richard, “The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution”, **The Journal of Economic History**, Vol. 35, No. 3 (September) 1975

VAN ZANDEN Jan Luiten, “Economic Growth in The Golden Age The Development of The Economy of Holland, 1500-1650”, www.neha.nl/publications/eshn-4/02-zanden.pdf

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	HASAN		YENİÇIRAK
Doğum Yeri ve Yılı	RİZE		1987
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE		
ve Düzeyi	İYİ		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2002	2005	PAZAR ATATÜRK LİSESİ
Lisans	2007	2011	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ
Yüksek Lisans	2012	2014	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	Aralık-2012		ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ, FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	2. TÜRKİYE LİSANS ÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ BİLDİRİ KİTABI		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	hasanku53@gmail.com		
Tarih			
İmza			
Adı Soyadı			

